

ДЕНЬ

ДЪРЖАВАТА И ОБЩИНАТА

ВЪ ДНЕСНО ВРЕМЕ

(Преводъ отъ нѣмски.)

Презъ послѣднитѣ десетолѣтия социалний животъ на обществото у всичкитѣ образовани държави е взелъ едно много бързо развитие, което се ускорява отъ всѣкой повъ напредѣкъ въ коя да е област на чловѣческата дѣятелность. Това развитие е докарало напослѣдѣкъ общественитѣ отношения на хората въ едно невидено до сега безпокойствие, вълнение и разглобяване. Нито властующитѣ классове и личности, нито учрежденията, нищо не успѣва вече здрава земя подъ краката си. Едно чувство на безпокойствие, на несигурность и на незадоволство е обладало незабелѣзано всичкитѣ кръгове, както горнитѣ, така и долнитѣ. Трѣскавитѣ напръгания на владѣющитѣ классове да истулаватъ и да подпиратъ гнилото общественно здание, та съ това да турятъ край на нестѣрпимото, особенно за тѣхъ, положение, отидоха и отиватъ на вѣтъръ и несигурността, която произлиза отъ тия имъ несподуки, увеличава тѣхното безпокойствие и тѣхната неприятность. Едва що турятъ въ расклатеното здание подъ образа на пѣкой законъ една греда, забелѣзватъ, че на десетъ други мѣста подпоркитѣ сж по-нужни. При това, владѣющитѣ классове постоянно се намиратъ по-между си въ борба и дълбоко се различаватъ по мнѣшията си. Това което на една партия се покаже необходимо за да успокои и примири

до нейдѣ все по-вече и по-вече недоволното население, на другата се вижда твърдѣ много и го смѣта за непростителна слабостъ и снисходителностъ, които пробуждали ищахъ за по-голѣми отстъпки.

Правителствата на всѣкадѣ се клатятъ като трѣстика. Тѣмъ е нужно да се подпиратъ, защото безъ подпорка тѣ не могатъ да съществуватъ; по тая причина тѣ се облѣгатъ ту на тѣя, ту на оная страна. Днесъ едната партия става наковалня, другата чюкъ, утрѣ наопаки. Едната събаря това, което другата съмжа е съградила. Замайванието става все по-голѣмо, незадоволствието все по-трайно, стълкновенията по—чести и по-силни, и всичко това става причина, щото въ единъ мѣсець да се унищожатъ повече сили, отколкото преди въ цѣла година. Събличанието на народа подъ видъ на различни даждия и налози надминава всѣка мѣрка.

При всичко това, нашитѣ държавни мъдреци блънуватъ за хубави дни. За да запазятъ богатитѣ, тѣ измислятъ отъ день на день все по-голѣми и по-голѣми даждия, като казватъ, че това не тѣжѣло на народа, защото той, въ незнаението си, не забелѣзвалъ това. Обаче това е голѣмо заблуждение. Бѣдното население, врѣхъ което тѣжи исплащанието на тѣзи даждия, захваща да разбира, вследствие силно развитото си политическо възпитание и ясногледство, не само голѣмата несправедливостъ на тѣзи даждия, но то усѣща въ бѣдността си тѣхната тѣжестъ, толкозъ по-чувствително, колкото домочадието е по-многочисленно. Цѣната на най-необходимитѣ сръдства за съществуване се подига отъ косвеннитѣ налози и мита, които идатъ по угодата на извѣстни классове отъ имотнитѣ; това се усѣща отъ страна на работното население както за голѣма несправедливостъ, така и за жестокостъ и въ значителна стѣпенъ събаря вѣрата му въ чувството на справедливостъта на господствующитѣ власти. А че този видъ общественна тегоба се събирала стотинка по стотинка, това не измѣнява въ нищо самото следствие. Множкото разноски сж на лице и всѣкой ги вижда и усѣща. Человѣкъ не може да извади милиони левове изъ джеба на населението, безъ това последното да усѣти, че кесията му е олекнала. Незадоволствието на неимотнитѣ при единъ много силенъ натискъ отъ прямитѣ даждия се обръща противъ държавата, а при косвеннитѣ даждия това недоволствие се насочва противъ самото общество; защо-

то злото се признава тогава за обществено.

Въ стремлението си да примирятъ противорѣчивитѣ интереси, властующитѣ днесъ нипатъ слѣпишката и трупатъ нововведения върху нововведения, но ни едно нѣщо отъ старитѣ не е напълно отхвърлено, нито едно ново не е прокарано основателно; всичко се върши наполовина и никого не удовлетворява. Народний животъ напоследъкъ е създалъ свои културни потребности, които също така изискватъ удовлетворение. Обаче, намѣсто да се обърне длъжно внимание на тѣзи потребности, пие виждаме не само поддържанieto на непроизводителнитѣ, противорѣчащи на културнитѣ цѣли, учреждения, ами и тѣхното разширяване; всичко това е следствие отъ съществуващата противоположностъ между владѣющитѣ класове и работното население, което усѣща тѣжестта на тѣзи учреждения толкова по-силно, колкото тѣхната бесполезностъ и вредностъ става ясна за всички. Полицейщината, военщината, сѣдебната частъ, затворитѣ все по-вече и по-вече се разпространяватъ и падатъ все по-скъпо и по-скъпо върхъ населението, безъ да гарантиратъ нито вътрѣшната, нито външната безопасностъ. Напаки, противното се ясно види отъ всички.

Едно съвсѣмъ неестественно положение се е вмъкнало въ международнитѣ отношения на отдѣлнитѣ нации. Всѣки напредъкъ въ културата, усиленото размѣнение на произведенията, грамадното развитие на търговскитѣ и пѣтни съобщения, придобититѣ ни ступански и научни блага показватъ, че отношенията между разнитѣ народи ставатъ по-тѣсни и по-приятелски. Обаче, на това противорѣчатъ военнитѣ приготовления, които въ всички европейски държави поглѣщатъ грамадни материални срѣдства, съсипватъ масса духовни и физически сили и сѣ достигнали до такива размѣри, каквито преди десетина години се смѣтаха за невъзможни. Подобренията на смъртоноснитѣ оръжия следватъ едно подиръ друго твърдѣ често, което не се срѣща въ друга нѣкоя област на човѣческата дѣятелностъ. Армиитѣ отъ година на година се усиловатъ, най-добрата и най-силната частъ на народитѣ отива на тѣхъ и всички сили, духовни и физически, се образуватъ и възпитаватъ за една цѣль, да могатъ въ даденъ случай, по най-свършенъ начинъ, да избиватъ цѣли маси хора.

Това положение на работитѣ, което стои въ странно противорѣчие съ останалото наше културно развитие, свидѣтелству-

ва за неестествеността на отношенията и за умственното състояние на владѣющитѣ классове, които сж въ сжщото време и виновници и поддръжки на това състояние. Противорѣчията между классовѣтѣ въ днешното общество се заостряватъ отъ день на день все повече и нетърпеливо търсятъ изходъ. Страхътъ отъ избухването на тѣзи противорѣчия е който кара владѣющитѣ классове да търсятъ въ шума на безумнитѣ военни приготовления и въ националнитѣ съперничества едно отклонение на навънъ за ония въспламенителни материали които днешната система поражда. При това съперничеството и борбата по завладѣването на вънкашни пазари, за да се изнасятъ натрупанитѣ вжтрѣ въ страната произведения, играятъ тѣй сжщо голѣма роля. Ако това военно-политическо състояние на Европа доведе до нѣкоя катастрофа, тогава буржуазията лесно може да изчезне въ бездната. Смъртната камбана ще удари тогава за нея.

Въ едно отчаянно положение дохадя постепенно и една голѣма частъ отъ нашитѣ общини, които се чудятъ какъ ще могатъ да удовлетворятъ растящитѣ всѣка година потребности. Въ особено затруднително положения се намиратъ нашитѣ голѣми градища, които често не притежаватъ голѣми доходи и не могатъ по друго яче да си посрѣщатъ разноснитѣ, освенъ като налагатъ врѣхъ населението голѣми даждия и като се претварятъ съ заеми.

Съграждането училища, поправянето улици, освѣтлението, прокарването води и гиризи, разноснитѣ по образованието както и ония по управлението и гриженето за доброто състояние на града се увеличаватъ отъ година на година. Вънъ отъ това, охолното малциство на всѣкадѣ предявява скъпопостующи трѣбования къмъ общината. То изисква висши образователни заведения, построяване на театри, украсяване на нѣкои хубави части на града съ съотвѣтствующи — освѣтление, постилание, градини, фонтани и т. н. Нека мнозинството на населението да се оплаква колкото иска противъ това предпочитание, то лѣжи въ естеството на днешнитѣ отношения. Властѣта е въ рѣцѣтѣ на малцинството и то употребява тая властъ за удовлетворението на културнитѣ си потребности на смѣтка на цѣлото общество. Сами по себѣ си тѣзи културни потребности нѣматъ нищо лошо, тѣ сж единъ напредѣкъ; грѣшката е въ това, че само имотнитѣ классове иматъ полза отъ тѣхъ, когато

всички би трѣбвало да взематъ еднакво участие въ ползуванието. Едно по-друго зло е, че често самитѣ управления не сж отъ най-добритѣ и струватъ твърдѣ скъпо. Честичко чиновницитѣ не отговарятъ на длъжността си или пъкъ не притежаватъ нуждитѣ познания по специалнитѣ клонове на самоуправлението. Не рядко сжщо нѣкои чиновници се държатъ на служба за да прикриватъ голѣми злоупотрѣбления. Общинскитѣ съвѣтници повечето иматъ да се грижатъ за своето частно сжществуване, така щото не могатъ да жертвуватъ достатъчно време за изпълнение на обязанноститѣ си спрямо общината. Случаватъ се и такива, които се възползватъ отъ положението си за частнитѣ свои интереси и за голѣма вреда на общото благо. Следствията отъ всичко това падатъ върху данъкоплатцитѣ. Това печално положение на работитѣ трѣбва издѣлно да се измѣни, за да се удовлетвори до нейдѣ всички, ала това не може се извърши отъ днешното общество; въ този случай то е напълно безсилно и безпомощно, защото би трѣбвало само да се унищожи, а това то не смѣе. То може колкото иска, да измисля разни незабелѣзани начини за събиране на даждията, но то постоянно ще увеличава общото незадоволство. Подиръ нѣкое-друго десетолѣтие нашитѣ общини не ще бждатъ вече въ състояние да удовлетворяватъ своитѣ потребности посрѣдствомъ днешната форма на управление и по днешния начинъ на добиване срѣдства. Както въ областъта на държавния животъ, така и въ общината се явява необходимостъ за нови основни преобразования, тѣй като днешната система води къмъ банкрутство.

Така изглежда, въ нѣколко думи, нашия държавенъ и общински животъ, а двата съставляватъ огледалото, образеца на социалния животъ на обществото.

ПРИКАСКАТА ЗА АДАМА И ЕВА.

отъ *Поль Лафаргъ.*„Само това, което може да съществува,
може да бъде помислявано.“*Парменидъ.*

Въ осемнадесетия вѣкъ въ Франция, която бѣше тогава родивата на критиката, господствуваха двѣ различни мнения относително библейскитѣ раскази: или трѣбваше вѣрующій человекъ да се признае за вѣрующъ и да вѣрва буквално на тѣзи раскази, или да се провъзгласи за свободенъ мислителъ и да ги отхвърля като измислици на шарлатани. Философскитѣ умове въ днешно време толкова малко се присмиватъ надъ тѣхната невъзможность, колкото и падатъ на колѣнѣ предъ тѣхнитѣ тайнства; тѣ ги тълкуватъ и опитватъ се да откриятъ, дали фантастическото имъ було не скрива нѣкои положителни фактове.

По мое мнение, па-дали е възможно, щото человекъ, духътъ на когото е ималъ да се упражнява само надъ реални нѣща и явления, да си представи нѣщо съвсемъ неистинско. Затова человекъ би посмѣилъ да обърне дълбокомисленното изражение на гръцкия философъ и да утвърждава, че това, което человекъ мисли, е съществувало, съществува или може да съществува.

Обаче, както вдлъбнатото огледало отразява споредъ диаметра си малко или много правилно образитѣ, така и человеческия мозъкъ споредъ степенъта на развитието си показва предметитѣ и явленията въ различнитѣ комбинации и образи. Человѣческиятъ мозъкъ се измѣнява съобразно различнитѣ исторически епохи; мифътъ — баснословието — на връзъ блудкавината на който ние се присмиваме, показвалъ се е на първобитнитѣ хора, наопаки, като твърдѣ естественъ. За да докажемъ това ние нѣмаме нужда да излизаме вънъ отъ нашия опитъ. Нали модитѣ и суевѣрията на нашитѣ дѣди сж за насъ тъй сжщо смѣшни и неразумни, както и нашитѣ моди и суевѣрия ще бждатъ такива за бжджитѣ поколѣния?

Баснословиата не сж нито измислици на шарлатани, нито празни фантазии; напротивъ, тѣ сж единъ видъ наивно самопроизволно чловѣческо мисленіе. Само тогава ще изучимъ ние дѣтинството на чловѣчеството, когато успѣемъ да отгатнемъ смисълътъ, който сж тѣ имали за прѣвобитнитѣ чловѣци, и който въ течение на много вѣкове се е изгубилъ. Ала твърдѣ е мжчно да се освѣтли тайнствения лабиринтъ на едно баснословіе; за тълкуванието имъ сж се употрѣбавали разни методи, безъ да се добиятъ ожидаемитѣ резултати, както може да се заключи отъ противорѣчіята на ученитѣ, които при изясненіето на единъ мифъ сж употрѣбили една и сжща метода. Отъ нѣколко години насамъ английскитѣ митолози, които се наричатъ фолклористи*), употрѣбаватъ една нова метода при изучаваніето на народнитѣ легенди.

На духовития и учения фолклористъ Андрю Лангъ (Angren Lang), да кажемъ само за единъ отъ мнозината, му е хрумнала хубавата мисль, за ужасъ на всички „тънкообразовани“ умове, да сравни гръцкитѣ мифове съ сказаніята на дивацитѣ. И той е доказалъ, че африканскитѣ негри и американскитѣ червенокожи притежаватъ мифове, които до немай-кадѣ си приличатъ съ ония на гръцитѣ, тѣзи свѣтила на нашата цивилизация. Повече отъ вѣроятно е, слѣдователно, че съ изучаваніето правитѣ и обичаитѣ на дивитѣ племена ще се сполучи, както да се въспроизведе доисторическата срѣда, въ която сж изникнали прѣвитѣ вѣри, така и да се разбератъ ония произшествія, които сж повлияли за происхождението имъ. Още Гоге и Шатобрианъ сж показвали на особеннитѣ аналогии, които сжществуватъ между франкитѣ въ времето на меровингитѣ, гръцитѣ въ времето на Хомера и индианцитѣ въ Америка, изучаваніето правитѣ на които откриха за Моргана прѣвитѣ форми на семейството. Всички антрополози днесъ признаватъ, че дивитѣ племена, които за жалость тѣй скоро исчезватъ предъ нашата жестока цивилизация, преживѣватъ дѣтинската възраст на чловѣчеството; тѣ гредставляватъ, както сполучливо се изразява Д-ръ Летурно, жива доисторическа епоха.

„Фолклориститѣ“ ограничаватъ своитѣ изслѣдвания, като се задоволяватъ само съ сравненіето на легендитѣ, мифоветѣ и суевѣрнитѣ представления на различнитѣ народи. Като чле-

*) Глед. Сборникъ на Минист. на Народн. Просвѣщение, кн. 1-ва, стр. 9

нове отъ „почтенното“ английско общество, тѣ се пазятъ да вжикнатъ въ своитѣ изслѣдвания библейскитѣ раскази. Ние ще се помжчимъ въ слѣдующитѣ редове да разгледаме расказитѣ на Библията, като ги сравнимъ съ легендитѣ на Илиадата и теологията на Хезиода.

I. Двата расказа на Битието.

Тълкователитѣ на Библията сж указвали на това, че Битието съдържа два расказа относително происхождението на чловѣка, които съвсѣмъ не допълнятъ единъ други, а си противорѣчатъ.

Първата глава расказва, че Елоимъ създаде „чловѣка по образу своему, по образу Божию създаде го: мжжки и женски полъ ги създаде“ (гл. I, стихъ 27). И той има каза: „Ето дадохъ ви всѣка трѣва що дава сѣме, която е по лицето на всичката земя и всѣко дърво което има въ себе си плодъ на дърво, което дава сѣме; тѣ ще ви бждатъ за яденіе“. (гл. I, ст. 29). Той имъ далъ, слѣдов., правото да ядхтъ отъ всѣки плодъ безъ изключение.

Втората глава расказва това происшествие друго-яче. „Йаवे-Елоимъ създаде чловѣка отъ прѣстъ изъ земята“ (ст. 7), и засели Адама, името на когото означава „прѣстъ-земя“, въ градината (райтъ) Едемъ и му рѣче: „Отъ всѣко дърво на градината да ядешъ; а отъ дървото на познавание на добро и на зло, да не ядешъ отъ него; защото въ който день ядешъ отъ него непременно ще умрешъ“. (ст. 16 и 17). Слѣдъ това Йеова-Елоимъ извади отъ ребрата на Адама жена му Ева, сжщо така както Юпитеръ е извадилъ изъ бедрото си Бахуса, а отъ главата си Минерва. Споредъ този расказъ излиза, че чловѣкъ не е създаденъ по образу Божию, само че когато той хапналъ отъ запретения плодъ, Йеова-Елоимъ казва: „Вижъ, Адамъ стана като единъ отъ насъ“. (Гл. III, ст. 22).

Третята и четвъртата глава описватъ непослушванието на Адама и Ева, изгонванието имъ изъ рая и убиванието на Авеля; тѣ расправятъ сжщо и за родословието на каиновитѣ потомци. Въ пегата глава расказътъ се продължава по-нататкъ. Тая глава не знае нищо за Едемския рай, за създаването на Ева, за грѣхопаданието, ражданието на Каина и Авеля; тя го-

вори за Адама като за едно същество отъ мъжки и женски полъ, който на 130-та си година „роди синъ по подобieto си и образа си и нарече името му Ситъ“. (Ст. 3.) Расказътъ се довършва съ родословието на Адама до Ноя.

Отъ II, III и IV глави ний се научаваме, че освѣнъ Адама и дѣцата му, на земята е имало и други хора; че на рѣкитѣ и на разнитѣ страни сж били дадени имена, преди Адамъ да бжде създаденъ; че златото, употреблението на металитѣ, правнието сабли, скотовѣдството, обработванието на земята, съ една дума много работи сж били извѣстни, които свидѣтелствуватъ за една доста висока цивилизация, а пъкъ отъ друга страна се расказва, че Адамъ и Ева, както на най-долния стѣпень стоящитѣ диваци, ходѣли голи и даже не съзнавали своята голота. Тѣ не сж били, слѣдов., въ състояние да разбератъ, какво е значало „да познаватъ доброто и злото“, което щѣха да се научатъ, когато хапнѣха отъ запретения плодъ. Дѣйствително много пхтешественници сж доказвали, че въ дивитѣ, които живѣятъ въ такова положение на голота и невинность, липсватъ както отвлечениитѣ изражения — познание, добро, зло, справедливость, така и съотвѣтствующитѣ имъ понятия.

Очевидно е, че казанитѣ три глави (II, III и IV) сж вмжкнати отсетнѣ и принадлежатъ съвѣмъ къмъ друга епоха отъ колкото първата и петата глава, които расправятъ за други събития. Първитѣ петъ глави на битието намѣсто да бждатъ смѣтани за едно цѣло, трѣбва да се раздѣлятъ на двѣ групи и по отдѣлно да се изучаватъ, както ще направимъ това по-надолу. Ако ги изслѣдваме при свѣтлината на познанията, които имаме за първобитнитѣ народи, може би ще ни стане ясенъ смисълътъ на мифа, за който тѣ расправятъ.

II. Мифътъ за Адама, като мъжъ-жена.

Въ първата и петата глава на битието не се споменува за съществуването на женитѣ. Адамъ и потомцитѣ му до Ноя сж създадени по образа на Елоима, тѣ сж „мъжки и женский полъ“, наслаждаватъ се отъ необикновенно дълъгъ животъ и раждатъ дѣца, чакъ когато задминатъ сто години и умиратъ стари на нѣколко стотини години Ной е билъ на 500 години когато

родилъ три сина; той е единичкия потомъкъ на Адама, отъ когото три дѣца съ имената имъ се споменуватъ.

Раввинитѣ не сж се усъмнили, да представляватъ Адама като отъ двоенъ полъ. Мойсей Маймонидъ въ 12-ияи Манасей Бенъ-Израелъ въ 17-ия в.—двамина най-знаменити еврейски богослови, утвърждавали сж, че Адамовото тѣло, както и тѣлото на Хермафродита, дѣтето на Хермеса и Афродита, е било въ сжщото време и мжжъ и жена, и че мжжското и женското тѣло сж били сраснати въ раменѣтъ. Ако приемемъ библейския текстъ буквално, трѣбвало би, въ всѣки случай, първия човекъ така да си го представимъ. Въ старо време Платонъ е описалъ едно племе двуполови сжщества, които сж имали четири крака и четири ржцѣ и на една шия двѣ глави. Двойното число на членовѣтъ ги е правяло тѣй силни и дързостни, щото тѣ побѣдили олимпийскитѣ богове. Юпитеръ (Зевсъ) отпърво е смѣталъ да ги истрѣби, но отпослѣ умекналъ и се задоволилъ съ това, като ги раздѣлилъ по на двѣ половини. У всѣка отъ тия двѣ половини е останало едно силно влечение да се съедини съ друга. Та, и споредъ Платона, тука трѣбва да се дири кореня на любовта.

Сжщо и въ старо-персийскитѣ учения се срѣщаме съ мисълта, че първото човѣческо сжщество е било отъ два пола. Тамъ се расправя, че отъ дървото на живота, отъ „Рева“, е произлѣзло едно двуполно сжщество, което отъ послѣ се раздѣлило па двѣ половини, мжжъ „Мешиа“ и жена „Мешиана“, които станали и родоначалници на човѣчеството. Мифѣтъ, че първий човекъ е билъ отъ два пола се срѣща още у много народи.

Модерний ассириологъ Ледренъ констатира, че въ много религии на предня Азия се срѣщатъ божества съ два пола и прави заключение отъ това, че човекъ си е представлявалъ божеството най-първо като двойно, отъ двата пола. . . .

Да оставимъ на страна двуполнитѣ божества и да видимъ — какво означава това първо, двуполно човѣческо сжщество, какво означава надарения съ такъвъ дълъгъ животъ Адамъ? Скрива ли се подъ тѣзи неестественности нѣкоя истина, и коя е тя?

* *
*

Морганъ е доказалъ въ своето епохално съчинение, че у най на долня степенъ стоящитѣ диваци, за които имаме свѣденія, половото сношение е ставало вжтрѣ въ самата орда, чета. Ордата е била, както казва Макъ Ленанъ, „ендогамна“, вжтрѣшно-брачна: много по-сетнѣ половото сношение между членовѣтъ на една и сѣща орда е било запретепо. За да се избѣгнатъ половитѣ сношения въ срѣдната на ендогамнитѣ групи между майка и синъ, баща и дъщеря, тѣ сѣ се дѣлили на четири поколѣнія: прародители (дѣдо и баба), родители (баща и майка), дѣца (братя и сестри), внуци (братовчеди и братовчедки). Всички членове отъ едно поколѣние сѣ се смѣтали като братя и сестри, като дѣца на предидущитѣ и като родители на слѣдующето по-младо поколѣние. Половото сношение между всички мъже и жени отъ едно поколѣние, т. е. между братя и сестри е било позволено, а между членовѣтъ на различнитѣ поколѣнія, напротивъ, е било забранено*). А въ една много по-стара историческа епоха трѣбва да е имало полово сношение и между майка и синове, баща и дъщери, както това се вижда отъ нѣкои легенди и религиозни церемонии: въ Индия Браама се бракосъчетава съ дъщеря си Саравасти; въ Египетъ Аммонъ се е хвалилъ, че е билъ съпругъ на майка си; въ Еддитѣ (скандинавски легенди) Одинъ е мъжъ на дъщеря си Фригга, а въ Персия магитѣ чрезъ подобно кръвосмѣшание произвеждали първосвѣщенници.

Ендогамнитѣ хора сѣ двойнополни, защото принадлежатѣ къмъ тѣхъ членове не отиватъ вѣнъ отъ своя кръгъ, да търсятъ жени и мъже: условията въ които се върти живота на тѣзи диваци необходимо водятъ подирѣ си полово съединение между членовѣтъ на една и сѣща група.

Както животнитѣ които ходятъ на стада, така сѣщо и мъжскитѣ и женски елементи на първобитнитѣ орди не оставятъ никогѣ единъ други; тѣ пътуватъ, ходятъ на ловъ, ѣдатъ, спятъ и воюватъ заедно; тѣ нѣматъ домашни животни—съ изключение на кучета по нѣкога — тѣ нѣматъ понятие за нѣкаква култура. Тѣй като тѣ живѣятъ само отъ ловъ, горски или рибни,

*) Половото сношение между братъ и сестра е било на времето си обичай у всички народи: гърцитѣ, напр., наричаха брака на Юнона съ брата си Юпитера свѣщенъ бракъ (*hieros gamos*) и др. т.

отъ събиране на разни ягоди, плодове и корени, тѣ сж при-
нудени, за да си искараватъ прехраната, да ограничаватъ чис-
лото си, както дивитѣ коне, на 40—50 души. Щомъ ордата
надмине това число раздѣля се на двѣ половини, които отъ
своя страна при по-нататъшно уголѣмяване, още единжжъ се раз-
дѣлятъ и тѣй нататкъ. Всички малки групи, които сж произ-
лѣзли отъ раздѣлението носятъ сжщото име, при което по нѣ-
кога се прибавя и едно презиме; тѣзи групи се сбиратъ въ ед-
но опредѣлено време, за да отпразнуватъ наедно извѣстни ре-
лигиозни церемонии *). Тѣзи състоящи отъ 40—50 души ор-
ди образуватъ едно цѣло, което живѣе и дѣйствува като единъ
человѣкъ и наброява толкова глави колкото личности, и двойно
число ржцѣ и крака. Гръцката митология олицетворява таки-
ва орди въ образа на „хекатопхиритѣ“, ония петдесетоглави и
сторжчни исполини, които сж пропалѣзли отъ Геа и Урана,
значи отъ ония божества, които сж били по-стари отъ Зевса и
дванадесетѣхъ олимпийски богове, които Есхилъ нарича нови
богове. Обстоятелството, че цѣла една група съвмѣстно живущи
индивидууми чловѣчески уми си е представлявалъ като единч-
ко сжщество, се показва твърдѣ естествено. Така напр. на Ги
Кокий (Guy Coquille), тоя остроуменъ тълкователъ на срѣдновеков-
ното обичайно право, селскитѣ общини се показватъ „като ед-
накво тѣло, състояще отъ много членове, които при всичко че
сж раздѣлени единъ отъ другъ, обаче поради братството си,
приятелството си и икономическата си връзка образуватъ ед-
но цѣло тѣло“.

Талмудиститѣ утвърждаватъ, че Адамъ е билъ исполинъ,
когото Господъ, по молбата на ангелитѣ, които сж бояли отъ
първия чловѣкъ, смалилъ. Въ всѣки случай, той се е разли-
чавалъ, сжщо както титанитѣ и хекатонхиритѣ, отъ обикновен-
нитѣ смъртни, по двойния си полъ и по необикновено дългия
си животъ. Двамата горѣ цигирани учени раввини не ни ос-
вѣтляватъ върху тази точка, а до колко ми е извѣстно никой
до сега не се е опитвалъ, да даде едно разумно тълкование на
мифа за двойния полъ на Адама. По мое мнение ендогамни-
тѣ хора на Полинезия ни даватъ ключъ за разбиранieto на
не яснитѣ до сега мѣста въ разказитѣ на Битието.

* *) Сборовѣтъ по нашитѣ села сж имали на времето си подобно значение
и тяхното происхождение се крие въ ония първобитни времена.

Дивитѣ племена често употрѣбаватъ едно име въ единственно число, за да означатъ цѣло едно събрание отъ личности; така у косматитѣ и полу-диви Аино въ Япония думата „*аино*“ означава както единъ индивидуумъ, така и цѣла група индивидууми. Намѣсто да смѣтаме името Адамъ за собствено име на една личностъ, трѣба да го разглеждаме като име на една или нѣколко диви семитически орди. Разказътъ на Библията ни дава право за подобно разбиране, защото тя говори, че Елоимъ „сѣздаде чедовѣка по образу своему, и той *ги* сѣздаде мъжскій и женскій полъ“ (гл. I, ст. 27) и че първитѣ чедовѣци ходели голи и, както чедовѣкообразнитѣ маймуни, сж се хранили съ плодове.

Отъ ордата Елоимъ произлѣзла ордата Адамъ, която отъ своя страна произвела ордата Ситъ, отъ която ордата Еносъ води своето начало и т. н. Всички тия орди признаватъ като свои прародители въздигнатитѣ на стѣпенъ племенни богове Елоимъ; затова и принадлежатитѣ къмъ тѣхъ членове се наричатъ „сипове на Елоима“ т. е. сипове Божии, въ отличие отъ другитѣ чедовѣци, които сж само сипове и дѣщери на чедовѣцитѣ. (гл. VI, ст. 1 и 2).

Ордата Адамъ е ендогамна, т. е. тя се състои както ордата Елоимъ, която сж е сѣздала по „подобие то сѣ“, и както ордата Ситъ, която е пѣкъ „по образа“ на ордата Адамъ, отъ мъже и жени. Тя се раздѣля, по обичая у дивитѣ племена, щомъ стане твърдѣ многобройна, на малки орди отъ около четиридесетъ глави, които носятъ името Адамъ и въ опредѣлено време се събиратъ за отпразнуванието на извѣстни религиозни церемонии. Обаче слѣдъ едно извѣстно време, което се брои по числото на общитѣ сборове, ордитѣ Адамъ сж станали твърдѣ многобройни или пѣкъ сж се распилѣли врѣхъ едно твърдѣ голѣмо пространство, щото да могатъ всички пакъ на едно и сжщо мѣсто да се събиратъ. И така тѣ рѣшаватъ да се раздѣлятъ и да образуватъ при дотогавашнитѣ една нова група орди, която носи име Ситъ, и има другъ собственъ култъ, собствени богове (гл. IV, ст. 26) и се събира на друго мѣсто.

Свѣщенната формула, благословия, която при тѣзи раздѣления се е произнасяла била е може би, сжщата, която Елоимъ изказва на Адама: „Плодете се и множете се, и напълнете земята и обладайте я, и владѣйте надъ рибитѣ морски и надъ птицитѣ небесни, и надъ всѣко животно което се движи по земя-

та“ (гл. I, ст. 28). Забелжително е, че Елоимъ дава на Адама само растения за прехрана (гл. I, ст. 29).

Изражението, че Богъ създалъ челоѳка като „мжжъ-жена“ нѣма никакѳвъ смисълъ, ако се предположи, че то се отнася къмъ единичкѳ индивидуумъ, нарѳченъ Елоимъ или Адамъ. Обаче то отговаря съ чудна точностъ на дѳйствителността, щомъ се приложи къмъ ендогамни орди, които носятъ имената Елоимъ, Адамъ, Ситъ, Ной и т. п.

Дивитѳ не знаятъ възрастѳта си, макаръ по нѳкога и да умѳятъ достатѳчно да броятъ, за да кажатъ колко пѳти едно събитие или една церемония въ едно дадено време се е повтори-
рила. Тѳ си спомнятъ за числата като зарѳзватъ на нѳкоя прѳчка или като правятъ възели на нѳкое лико или на нѳкой ремѳкъ; единъ възелъ значи едно цѳло, двойния възелъ — дужина и т. н. *) Принадлѳжащитѳ членове къмъ ордитѳ, Адамъ, Ситъ, Еносъ, Ной и др. не сѳ знаяли колко години иматъ, но тѳ сѳ знаяли числото на общитѳ си сборове, които вѳроятнo по нѳколко пѳти въ годината сѳ ставали. Числото на тѳзи сборове, които можемъ да ги сравнимъ съ олимпийскитѳ игри на грѳцитѳ, се смѳтатъ съ щедро великодушие като за сѳщо толкова години на допотопнитѳ патриарси: така по най-естественъ начинъ се изяснява тѳхний извънреденъ и изумителенъ животъ.

Произлѳзлитѳ отъ Елоима орди сѳ оставали до Ноевото време ендогамни; около това време се е осѳтила нуждата отъ нови форми на половото сношение, „синоветѳ Елоимови захванаха вънъ отъ своитѳ орди, между дѳщеритѳ челоѳчески“ да си търсятъ жени (гл. VI, ст. 2). Това нововведение е значало цѳла революция на нравитѳ и обичаитѳ, както и на организацията на ордитѳ; то се е слѳзвало отпърво о голѳми мѳчнотии и е предизвикало гнѳва на боговетѳ, на Елоима, които сѳ били закрилницитѳ и поддържателитѳ на старитѳ обичаи. Елоимъ се рѳшили, „челоѳцитѳ, които тѳ създали, да ги истрѳбятъ отъ лицето на земята.“ Вижда се, че се е дошло до кърриви племенни борби, които довели разлаганието на старитѳ орди и новото организиране на групи по една нова система.

Отъ Ноя се захваща въ дѳйствителностъ нова една ера; Елоимъ, Адамъ, Ситъ, Еносъ, Каинанъ, Маалалейлъ, Йаредъ, Енохъ, Матусала и Ламехъ сѳ произвеждали една линия по-

*) Броеницитѳ у набожнитѳ католици и у насъ, въ ориента, напомнятъ за тѳзи диви времена.

томци, имената на които се привеждатъ отъ Библията; обаче Ной прави изключение отъ това, отъ него произлизатъ три линии, Симъ, Хамъ и Йафетъ, което означава, че ордата Ной се е раздѣлила на четири групи, отъ които едната е запазила името Ной, докато останалитѣ три се наричали друго-яче. Когато австралийскитѣ орди, на изучаванieto на които Физонъ и Хауитъ сж обърнали особено внимание, започватъ да изоставятъ ендогамството си и се организиратъ въ брачни кланове (родове), тогава тѣ се дѣлятъ тѣкмо на такова число групи, което е четно. Членоветѣ на единъ и сжщъ кланъ нѣматъ вече полово сношение както преди по между си, а всички мъже отъ клана А напр. иматъ за съпруги всичкитѣ жени отъ кланътъ В, и наопаки, всички мъже отъ клана В се женятъ за всички жени отъ клана А. Клановетѣ А и В се наричатъ брачни кланове. По такъвъ чуденъ начинъ дивитѣ сж сполучили да въспрѣтъ половото сношение между братя и сестри отъ майчина страна; чакъ по-късно започнаха хората да запретяватъ половото сношение между дѣца отъ единъ и сжщъ баща. Само този фактъ би стигналъ за доказателство, че първата форма на отдѣлната фамилия (семеѣство) е била матриархалната*), за което сега на-дали нѣкой се съмнѣва.

Въ сжщото време, когато е било запретено половото сѣединение вжтрѣ въ отдѣлната група, вѣроятно грубата фантазия е създава сжщества отъ два пола, за да означа съ това сжществуващитѣ още ендогамни групи.

III. Мифътъ за Адама и Ева.

Мифътъ за Адама и Ева, който се намира въ II, III и IV глави и който е вмжкнатъ отпослѣ въ расказа, е смѣсъ отъ легенди, които сж се образували въ по-късни, една подиръ друга слѣдующи епохи, и които вѣроятно сж били събирани отъ различни страни.

Като че да се скрие вмжкването на горнитѣ глави, въ втората глава се дава кратко съдържание на предишната глава. Тя повтаря, че Елоимъ довършилъ на седмия день дѣлата си и въ тоя день си починалъ, и отъ тогава на сетнѣ излиза

*) Въ която майката е глава на семеѣството.

на сцената Йаве-Елоимъ — Господъ Богъ; той е, който говори и дѣйствува. Да се спремъ малко върхъ това двойно название на Бога.

Преводачитѣ на стария завѣтъ превеждатъ имената Елоимъ, Йаве-Елоимъ и Йаве безразлично, ту „Господъ-Богъ“, ту „Богъ“. Съ това тѣ извършватъ сѣщо такава голѣма грѣшка, каквато би направилъ нѣкой, който, като превежда отъ старо-грѣцки би превелъ имената Уранъ, Хроносъ и Зевсъ, които принадлежатъ на три едно подиръ друго слѣдующи поколѣния богове, простичко съ „Богъ“, като че тѣ всички означаваха само една небесна личностъ. — Йаве е единствено число, а Елоимъ, наопаки, е множествено отъ Елоа, и означава силнитѣ, могъщитѣ; кореня „Ел“ означава силния чловѣкъ, храбрия чловѣкъ, героя. Въ стария завѣтъ, както казва Мишелъ Никола, царегѣ, князетѣ и сѣдитѣ сѣ се наричали Елоимъ.

При все това, още въ 1753 г. Д-ръ Аструкъ като се е основавалъ върху различното употрѣбление на думитѣ Елоимъ и Йаве е заключилъ, че Мойсей трѣбва да е смѣсилъ двѣ различни предания въ единичкъ расказъ. Тая белѣжка е послужила за изходна точка на важни изучавания и издирвания върху текста на петокнижието. Мишелъ Никола е билъ на мнение, че Елоизмътъ е билъ старата, многобожна форма на израилската религия, докато пъкъ Йеовизмътъ или Йавеизмътъ е съставлявалъ една по-млада и по-обмислена еднобожна форма. Доказано е, че обожанието на Йаве е отъ по-сетнѣшно, по-ново происхождение, защото въ Библията е казано изрично, че то е било основано отъ Сима, сина на Адама (гл. IV, ст. 26). Споредъ английскитѣ теолози, Йаве е билъ националния богъ на Еврейския народъ, докато пъкъ Елоимъ сѣ били предтечитѣ на множеството и общността на боговетѣ на троицата.

Въ днешно време съ по-голѣма увѣреностъ можемъ да искажемъ едно по-реално схващание на въпросното тълкувание. Ако сравнимъ едно съ друго нѣколко мѣста, гдѣто се срѣща думата Елоимъ, ще забелѣжимъ, че езичниците го употрѣбаватъ кога се обръщатъ къмъ евреитѣ и че послѣднитѣ го употрѣбаватъ, кога говорятъ на езичникитѣ. Това сѣкамъ ни показва, че Елоимъ, когото Ренанъ тѣй сполучливо сравнява съ „Духоветѣ“ на дивацитѣ, сѣ били общи богове за всички семитически племена, и че Йаве Елоимъ или по-вѣрно Елоа е принадлежалъ на едно само племе, т. е., както казватъ английскитѣ

теолози, билъ е племененъ или националенъ богъ. Дѣйствително, въ II-та и III-та глави на битието се говори за Йаве-Елоимъ, т. е. за единъ отъ Елоимовци на име Йаве, и на едно мѣсто въ първата книга на царетѣ се разказва, че сирийцитѣ сж смѣтали Иеова за единъ отъ Елоимовцитѣ (I кн. Царие, гл. XX, ст. 23 и ст. 28).*)

Думата Йаве е произлѣзла отъ глагола съ мѣ (слав. бити), „hahah“, и тъй като тя се употрѣбява като сжществително, означава „Битието, което сжествува“, „Сущий“; Йаве е единъ отъ Елоимовцитѣ, единъ силенъ и могъщъ мжжъ, който преживѣва другитѣ, сирѣчь, той е обоготворенъ прародителъ, обожанието на когото е било въведено отъ Сита. — Ваалъ, съ когото той има постоянно распри, трѣбва да 'е билъ сжщо такъ единъ отъ друго семитическо племе възведенъ въ прародителъ Елоа.

Смисълътъ на словосъединението Йаве-Елоимъ може най-ясно да се уясни съ единъ исторически примѣръ взетъ отъ римскитѣ генеалогии. — Родътъ Корнелий се е дѣлилъ на четири линии, които сж се различавали една отъ друга съ имената Сципио, Лентулусъ, Коссусъ и Сулла. Да рѣчемъ, напр., че пѣткой се е зовѣлъ Публий Корнелий Сципио: Корнелий е било името на рода и съотвѣтствува на името Елоимъ; Сципио е било името на една отъ четиригѣ линии и съотвѣтствува на името Йаве, което е носяла една отъ линиитѣ на рода Елоимъ, и Публий е било лично име. Всѣка линия отъ рода Корнелий е имала свой особенъ прародителъ и съ това наедно свое особено „почитание и обожание на прадѣдитѣ“; обаче и четиритѣ линии сж признавали единъ общъ за всички прародителъ и за това отъ време на време сж се събирали за да извършватъ заедно обрядитѣ на неговото почитание. Елоим'итѣ сж били за всички семити общи прадѣди, а Йаве е билъ почитатъ само отъ единъ клонъ на голѣмата семитическа фамилия като божественна личностъ.

Въ тия времена, съ описанието на които започва разказътъ (гл. II.), Йаве-Елоимъ сж били достигнали до една сравнително висока степенъ на материалното и духовно развитие; тѣ сж при-

*) Погрѣшно, вижда се, е показано отъ автора I кн. на Царетѣ. Това мѣсто се намира въ III кн. на Царетѣ гл. XX, ст. 22 и 28.

тежавали лѣжанщата къмъ истокъ градина Едемъ, насаднеа съ дървета и населена съ домашни животни и която е била оросявана отъ една голѣма рѣка, само че тѣ нѣмали „человѣкъ да работи земята“ (гл. II, ст. 5). За да си набавятъ работници, Йаве-Елоимъ се обърнали къмъ Адама, т. е. къмъ единъ отъ клоноветѣ на Елоимъ, които, както и по-старитѣ имъ прародители, ходили още диви изъ горитѣ, и които имъ се представлявали сѣщо така презрѣни, както „прахътъ“, съ който тия, може би, се посипвали, както австралийскитѣ негри. Срѣдновековнитѣ феодали сѣ се наричали наистина християни и дѣца на Адама, но здраво сѣ били убѣдени, че тѣ сѣ създадени отъ много по-добъръ материалъ, отъ колкото гражданитѣ и селенитѣ; Йаве-Елоимъовцитѣ сѣ гледали съ сѣщитѣ чувства на своитѣ диви племенни родственници. Тѣ ги довеждатъ като роби въ градината си, показватъ имъ дърветата и животнитѣ, които тѣ трѣбва да „работятъ и да пазятъ“ (гл. II, ст. 15) и позволяватъ имъ да ѣдатъ отъ всички дървета, освѣнъ отъ плодетѣ на дървото за познавание доброто и злото (гл. II, ст. 17). Когато Адамъ и Ева непослушали и ѣли отъ запретения плодъ, Йаве-Елоимъ се уплашили, че Адамъ ще „простре ржката си, та вземе отъ дървото на живота и яде и живѣе вѣчно“ (гл. III, ст. 22).

Запретяването да ѣдатъ плодетѣ отъ дървото на познание, и страхуването, че Адамъ може да вземе и да ѣде отъ плодетѣ на дървото на живота, допущатъ двѣ обяснения.

Клановетѣ (родоветѣ) на дивацитѣ носятъ имената на животни и растения, които представляватъ тѣхнитѣ прадѣди, и които за припадѣжащитѣ къмъ клана сѣ свѣщенни. Тази е причината, дѣто въ Египетъ, въ единъ градъ е било запретино да се ѣде нѣкое животно или растение, които въ друго мѣсто твърдѣ спокойно сѣ се ѣдели. Образътъ на почитаното като прародителъ растение или животно е бивалъ издѣлвавалъ на жилищата или на гробоветѣ на принадѣжащитѣ къмъ клана и по нѣкога тетовиранъ (нарезанъ) на кожата. Робертсонъ Смитъ, учений профессоръ на арабския езикъ въ Кембриджския университетъ, излага въ едно съчинение върху системата на роднинството у Арабитѣ цѣлъ редъ арабски родове, които въ историческитѣ времена още сѣ носили имената на животнитѣ и растенията и които сѣ утвърждавали, че сѣ произлизали отъ тѣхъ.

Дървото на живота, за което говори битието, било е, ви

жда се, едно като божественъ прародителъ почитано растение, каквото е било „Реива“, дървото, отъ което персийскій митраизъмъ извежда началото на чедовъчeskия родъ. Врѣхъ халдейскитѣ гробове често се намѣрва издълбанъ образътъ на едно дърво. Вавилонянитѣ и Ассирийцитѣ сж почитали кипарисовитѣ дървета, които се срѣщатъ днесъ врѣхъ пометниците; тѣ сж ги изображавали пазени отъ два духа, сжщо така, както и подиръ изгонванието на Адама и Ева изъ рай, пжтя за къмъ дървото на живота е билъ пазенъ отъ херувимитѣ „съ пламененъ мечъ, който се въртеше“ (гл. III, ст. 24). Тѣй като самитѣ Йаве-Елсимъ не ѣдатъ отъ плодоветѣ на дървото на живота, естествено е, че запретяватъ това и на своитѣ ратаи.

Дървото на познание на доброто и злото има по-друго значение.

Въ Австралия когато се забелѣжи, че хлѣбното дърво не ще роди добръ, обявяватъ коренитѣ *ямъ* и дивитѣ бавапи „табу“, сир., запрещаващъ да се ѣде отъ тѣхъ. Така напр. на младитѣ още не издигнати до степенъта ловчии и войници австралийци е било запретено да ѣдатъ мѣсото на Ему; въ нѣкои южно-океански острови женитѣ не смѣяли никога да ѣдатъ свинско или чедовъческо мѣсо; тѣзи тѣнки ѣстиета сж били оставени само на мжжетѣ. J. Кингъ съобщава, че той е билъ свидѣтель, какъ единъ младъ робъ е билъ убитъ, защото е посмѣилъ да вземе сладки патати които сж били обявени „табу“. Жрецитѣ сж опредѣляли „табу“ въ името на Евта, полинезийскитѣ богове. Религиозното запрещение е внушавало такъвъ страхъ, щото оня, който го е престѣпвалъ отъ невнимание, по нѣкога се е осжждалъ на гладна смъртъ. „Табу“ е сжществувалъ и у Евреитѣ. P. Смитъ казва, че отъ запретяванието пѣкои ѣстиета като „печисти“, което се срѣща въ петокнижието и въ книгата Левитъ, не трѣбва да се заключава, че тѣ сж били „нечисти“ въ естественното си значение, защото еврейската дума „таме“ не се е употрѣбавала за да означи дѣйствително нечисти нѣща, а имала е особено религиозно значение, което пълно отговаря на идеята на „табу“.

Дървото за познание на доброто и злото е било обявено „Табу“: плодоветѣ, които Ева е намѣрила „угодни за очитѣ и желателни“, сж били предоставени за Йаве-Елоимъ; да ѣде пѣкой отъ тѣхъ, значило е, да наруши тѣхнитѣ права, да се тури на равно съ тѣхъ, да стане равенъ на тѣхъ, поради кое-

то казватъ тѣ: „Ето, Адамъ стана като единъ отъ насъ“ (гл. III, ст. 22). Употрѣбеното въ тоя стихъ мѣстоимѣние насъ ясно показва, че подъ името Йаве-Елоимъ не трѣба да се разбира единъ отдѣленъ индивидуумъ, а едно събрание отъ индивидууми, единъ клонъ, единъ родъ.— Ева и Адамъ вѣрвали сжщо, че сж станали равни съ господаритѣ си: тѣ се засрамили отъ голотата си, която до тогава имъ се виждала естествена, и поискали да бждатъ облечени както Йаве-Елоимъ. Облѣклото е вънкашния знакъ за различието на положенията въ живота. Въ британския музей въ Лондонъ се намира една стара, добръ запазена живопись отъ нилската долина, врѣхъ която сж представени благородни египтянки, облѣчени и накичени, на които прислужватъ робини, които сж както Ева преди грѣхопадението, съвсѣмъ голи. Когато въ американскитѣ колонии се е освобождавалъ нѣкой негърскій робъ, първата му грижа е бивала да си вземе дрѣхы и да подражава обноскитѣ на своитѣ предишни господари.

Забелѣжително е че Адамъ и Ева не по своя инициатива откъсватъ „табу“ нарѣчения плодъ. Трете лице е трѣбвало да се намѣси, за да имъ даде мисълта да вкусятъ отъ запрещения плодъ, за да унищожатъ, тъй да се каже, запрещението „табу“. На това мѣсто приказката за змията се приплита съ разказа на Битието.

* * *

Макаръ змията и да е пълзящо животно, или по-добрѣ именно защото „се влачи по корема си“, тя е играла въ историята на чловѣчеството доста голѣма роля. Почти на всѣкадѣ тя е била почитана: мексикалцитѣ и египтянитѣ сж я почитали като Богъ, племето Галласъ въ Абиссиния я смѣтало за майка на чловѣческия родъ, а ориенталиститѣ утвърждаватъ, че Будизмътъ е само едно видоизмѣнение на почитанието на змията; а египтянитѣ сж хранили въ съграденія на Акрополисъ храмъ на Минерва една свѣщенна змия; свѣтій Августинъ разказва за едни християнски еретици, Офититѣ, които държали въ църквитѣ си една змия, която по извикванието на жреца е излизала отъ гнѣздото си за да оближи нафуритѣ съ които вѣрующитѣ се причистявали. Луцианъ расправя, че гърцитѣ съграждали храмове на Александра Великий и принасяли жертви, защото той е билъ синъ на една змия, която о-

плодила майка му Олимпия. Въ Индия змията Айти е врагъ на Индра, бащата на дневната свѣтлина, а у Перситѣ Ариманъ, богътъ на злото, се явява подѣ образа на едно пълзящо животно и го рисуватъ както и змията съ два крака.

Въ Битието се говори, че „змията бѣше най-хитра отъ звѣроветѣ полски“ (гл. III, ст. 1); гърцитѣ ѝ сж приписвали даръ на пророчество; Кассандра и братъ ѝ Еленосъ сж били надарени отъ една змия съ способността да гледатъ бѣдѣщето. Историкътъ Йосифъ е вѣрвалъ наедно съ еврейскитѣ си съотечественници, че змията е имала даръ на словото и често се е разговаряла съ Адама, обаче била е наказана отъ Бога съ загубването на езика. Парацелзий е билъ на мнѣние, че тя не е загубила ума си когато се е лишила отъ езика, и че всички рептилии — пълзящи — притежаватъ още знанието на най-дълбокитѣ тайни на природата.

Всички тѣзи чудесни свойства малко или много щедро сж приписватъ и на други животни, па даже и на растения. Първобитниятъ чловѣкъ наивно прехвърля собственитѣ си способности върху всички предмѣти, които го заобикалятъ и не прави разлика между себѣ си и тѣхъ; тѣ живѣятъ, усѣщатъ, мислятъ и дѣйствуватъ тъкмо така както той самъ. Затова той ги смѣта за свои прадѣди и е убѣденъ, че душата му послѣ смъртта се скита презъ животнитѣ, растенията и даже презъ неживенитѣ предмети. Потрѣбвало е дълъгъ процесъ на развитие, преди чловѣкъ да достигне до това, да се отдѣля отъ животнитѣ и растенията и да създаде „genus homo“ — родътъ чловѣкъ. Последний успѣхъ на естественнитѣ науки се състои въ това да го повърне пакъ на животното царство.

Най-простото и, при все това, най-естественното обяснение на мифа за змията сж го дали наивнитѣ иллюстратори на нѣмскитѣ библии отъ Лютеровото време: тѣ рисуватъ Ева въ разговоръ съ една змия, която има чловѣческа глава. Въ египетския пантеонъ се срѣщатъ представени хора съ животински глави, както и животни съ чловѣчески глави. Подиръ излизанието имъ изъ Египетъ Мойсей и евреитѣ сж били запознати съ подобни представления. Но не е било необходимо да живѣятъ въ Египетъ, за да сливатъ чловѣка и животното въ едно сѣщество. Дивацитѣ и варваритѣ, които броятъ нѣкои животни за прадѣди, носятъ тѣхното име и при нѣкои обряди турятъ маски, които представляватъ главата или

тѣлата на съответствующето животно. А змията влиза въ числото на тѣзи животни, отъ които най-често чловѣкъ си е избиралъ прадѣди. Както казахме по-горѣ, много арабски родове сж носили имената на разни змии. Вѣроятно е, че това сж били членове на нѣкой змийски родъ, които сж придумали Адама и Ева да се възбунтуватъ противъ Йаве-Елоимъ, тѣхнитѣ господари и учители и притежатели на райтъ. Само съ това предположение ставатъ разбрани думитѣ които Йаве-Елоимъ извиква на змията: „И вражда ще поставя между тебе и жената и между твоето сѣме и нейното“ (гл. III, ст. 14) сир., азъ ще подигна война между вашитѣ два рода.

Презъ време на египетското си робство евреитѣ честичко трѣбва да сж били строго наказвани, защото сж били плодове опредѣлени за тѣхнитѣ господари. За наказание—както е било и въ Римъ—тѣхъ ги извозждали отъ увеселителнитѣ градини, въ които работата е била сравнително по-лека и ги испращали въ полето, гдѣто много по-тѣжка работа ги е очаквала. Така се обяснява онова, което Йаве-Елоимъ казва на Адама: „проклѣта да е зямата поради тебе, съ скръбъ ще ядешъ плодове ѣ презъ всичкитѣ дни на живота си.—Търнѣе и бодили ще ти ражда тя и ти ще ѣдешъ на полето трѣвата.—Съ пота на лицето си ще ѣдешъ хлѣба си“ (гл. III ст, 17, 18). Възможно е че една или нѣколко подобни случки сж послужили за ядка на мифа, около който отпослѣ сж се групирани други подробности. Впрочемъ такива отвлечени изражения като познанието на доброто и злото приличатъ повече на египетскитѣ жреци, отколкото на сетимическитѣ варвари.

* * *

Мифътъ за непослушванието и грѣхопаданието на първитѣ чловѣци, може отъ религиозно гледище да бжде доста важенъ за да обясни происхождението на чловѣческото нещастие — сжщо както и неговото повторение, мифътъ за Хама е важенъ, защото той оправдава поробванието на една цѣла раса — само че отъ историческа гледна точка той има по-малка цѣна отъ нѣкои негови подробности на които до сега малко внимание се е давало.

24-ия стихъ на втората глава гласи: „мжжътъ ще остави баща си и майка си и ще се прилѣпи при жена си“. Же-

ната значи не оставя своитѣ родители, тя не казва смиренно както Руфъ „дѣло идешъ ти и азъ ще ида, и дѣто останешъ и азъ ще остана; твоятъ народъ е мой народъ и твоятъ Богъ—мой Богъ“. Жената още не е била станала зависима отъ мъжа. Обаче 16-ий стихъ на третата глава показва, че положението на жената съвсѣмъ се било измѣнило, защото Йаве-Елоимъ ѝ съобщава че отъ сега нататкъ „желанието ти ще бѣде подчинено на мъжа и той ще тя владѣе“ сир., че мъжътъ ще бѣде глава на семейството.

Двата поменати стиха показватъ че въ срѣдата на семейството е станала-цѣла революция. Бахофенъ основайки се на изучаванieto гръцкитѣ предання е дошълъ до убѣждението, че преди патриархалното семейство е трѣбвало да има друга една форма на семейство, въ която жената е била господарь на мъжа, волята на когото е била подчинена ней, за да кажемъ по библейски. Морганъ подиръ дългогодишни наблюдения правитѣ на индианцитѣ е дошълъ до сжщитѣ заключения. Гдѣто владѣе матерното право, жената остава въ семейството си, въ своя кланъ, родъ, и мъжътъ трѣбва „да остави баща си и майка си и да се прилѣпи при жена си“. Преди грѣхопаданието Ева е била господарката, *despoïna*, както сж казвали спартанцитѣ, у които първобитнитѣ прави още дълъго време се завардили. За това именно искусителя се обръща къмъ нея; Адамъ „послушва нейната дума“, тя заповѣдва и за направения грѣхъ двойно бива наказана; тя загубва авторитета си надъ мъжа, и тѣлесно се наказва; съ мъжи и трудове ще ражда дѣцата си.

Робертсонъ Смитъ намира, че името Ева потвърждава предположението за матриархалното семейство, тъй като споредъ него „*Naḡwa*“, еврейското име на Ева, е произлѣзло чрезъ словосъкращение съ притурка на женското окончание отъ думата „*hagg*“, която първоначално е означавала роднинство отъ майчина страна. Впрочемъ въ библията се срѣщатъ и други слѣди отъ матриархалното семейство. Когато Аврамъ поръчва на най-стария си слуга, да доведе за сина му една жена, този отговаря, че ще бѣде необходимо Исаакъ да се пресели въ земята на жена си (1 книга Мойсей, гл. XXIV, ст. 5). Жената на Самсона, дъщеря на филистимлянитѣ, остава да живѣе при своя народъ и Самсонъ е принуденъ тамъ да я посѣщава (кн. Сѣдии, гл. XV). Въ наше време Дювейрие е намѣрилъ, че у

Туарегитѣ материнското право (матриархалното семейство) още съществува и е достигнало до последната стъпенъ на своето развитие.

Колкото за произлизанieto на Ева отъ Адамовото ребро, това е анахронизъмъ. Подобенъ мифъ могълъ е да се образува чакъ слѣдъ като е произлѣзло патриархалното семейство (Бащинско право), когато жената е отивала въ жилището на мъжа си не като равна нему по происхождение и положение личностъ, а като подчинена, надъ която, както и надъ дѣцата ѝ, той е ималъ правото на животъ и на смъртъ. По римското право положението на жената въ семейството е съотвѣтствувало на положението на дъщерята, „*loco filiae*“, така щото тя по една законна фикция се е смѣтала за сестра на собственитѣ си дѣца. Първобитний духъ на семититѣ е трѣбвало по единъ по-грубичкъ, така да се рѣче, по-осязателенъ отъ една законна формула начинъ, да покаже, че жената е била подчинена на мъжа, и затова е накаралъ съпругата да излиза отъ страната на мъжа, както дѣтето излиза отъ майчината си утроба.

Но ако и да не е происхождала жената отъ тѣлото на мъжа си, обаче тя е излизала отъ неговата кесия; презъ първия периодъ на Бащинското право мъжътъ е купувалъ жена си или съ подаръци, както Исаакъ, или съ това, че той, както Яковъ съ години е слугувалъ за нея. — Хомеръ прибавя на младото момиче прилагателното *alfesiboia*, принсипителка на волове, защото сж ги размѣнявали срѣщу волове; на много езици изражението „сгодилъ се“*) означава далъ залогъ, откупилъ. Тѣй като бащата е ималъ право на животъ и на смъртъ надъ дѣцата, той е предавалъ това си право на купувача на дъщеря си, на съпругътъ ѝ, който отъ своя страна е получвалъ надъ нея властѣта на единъ баща. Като че за обяснение авторитета на мъжа, той е усиловявалъ жена си и я приемалъ въ къщата си като своя дъщеря; изважданieto на Ева отъ реброто на Адама се свѣжда безъ съмнѣние къмъ едно много усиновение на жената отъ мъжа, което у семититѣ въ първитѣ времена на патриархалното семейство е било обичай.

*) Сравни съ българското : спогодилъ се.

IV. Миѳътъ за Кайна и Авеля.

Тоя миѳъ, който отъ времето на Байрона се е обърналъ на любимата тема за поетическо възпроизвеждане духа на Сатаната, се отличава по своето велико единство; подробноститѣ, за които се расправя тамъ, не сж отъ чуждестранно происхождение, а очевидно сж произлѣзли въ срѣдата на семитическата нация или поне на нѣкой чергарски народъ, който е билъ неприятелски настроенъ къмъ заселения животъ и земледѣлието.

Диодоръ Сицилийскій расказва, че въ негово време у нѣкои родове на набатейскитѣ семити подъ страхъ на смъртно наказание е било запрето да се сѣе пшеница, да се сажда дървета и да се гради къща. Евреитѣ въ едно извѣстно време на тѣхната история трѣбва да сж усѣщали силна умраза срѣщо обработващето на земята, което прави невъзможенъ чергарскитъ животъ и распяжда стадата далечъ отъ обработенитѣ полета. Всѣко обработване на земята означава едно ограничение на правото за паша, което е най-първото и най-важното право за единъ чергарски народъ.

Битието ни расказва, че Аврамъ и Лотъ е трѣбвало да се раздѣлятъ, защото тѣхнитѣ пастири поради пашитѣ и изворитѣ постоянно сж карали; Исавъ и Яковъ сжщо така би трѣбвало да се раздѣлятъ единъ отъ други (гл. XIII и XXXVI). Много по-често е трѣбвало да ставатъ скарванията и борбитѣ между чергаритѣ и земледѣлцитѣ, тъй като послѣднитѣ сж смѣтали за свое право да не пропускатъ стадата въ обработенитѣ си полета. За вѣрване е, че при едно отъ тия сбивания земледѣлеца Кайнъ е убилъ пастиря Авеля, добитѣка на когото е испосѣборилъ постройкитѣ и опасалъ сѣидбитѣ.

Калевала, героискитъ епосъ на финляндскитъ народъ, расказва за едно братоубийство, описанието на което въ своята кървава жестокость ни дава това, което Битието може би премѣлчава.

„Гордата овца на Унтамо испаса овеса посѣянъ отъ Калево, дивия пещъ на Калево раскъса овцата на Унтамо. — Унтамо се разгнѣви и заплаши Калево, обичния си братъ, че ще го убие. Той се заклѣ че ще срути дома, ще убие мало и голѣмо, ще истрѣби всичкитѣ му обитатели и ще го изгори до дѣно. — И той въоръжи своитѣ хора: на силнитѣ даде ножове, на слабитѣ и на малкитѣ копия, и потегли за кървава борба, за бор-

ба на животъ и на смъртъ срѣщо синътъ на майка си.
Тѣ пристигватъ на мѣстото . . . Тѣ насичатъ хората на Калево
на късове, искалатъ великия родъ, изгарятъ жилището му и го
направятъ равно съ неплодната земя. Една само жена се от-
търва отъ кланието, една жена, която носяше дѣте въ утроба-
та си“. (XXXI. Руно).

(Прекъснато.)

СЕГАШНАТА ФРАНЦУЗКА МЛАДЕЖЪ.

(Преводъ отъ руски)

(Продължение отъ брой 3)

IV

„Съ същия ли духъ, както и предишното, встъпва въ жи-
вотъ новото поколѣние, представителитъ на което иматъ сега отъ
осемнадесетъ до дванадесетъ и петъ години? Не ще ли бѣде и
то също поколѣние отъ дилетанти и не ще ли разрѣши задачата
на съществуванетоъ посрѣдствомъ същия индивидуалистически
пессимизмъ?“ — пита Беранже, като преминава къмъ нравствен-
ната характеристика и оцѣняване на своето поколѣние, поколѣ-
нието отъ началото на 90-хъ години. Като искаме да дадемъ на
читателя колкото се може по-точно представление за духовната
еволуция на сегашната французска интеллигентна младежъ и за
това като какъ самата младежъ си представлява тая еволюция, ний
ще е се помъжимъ да говоримъ, по възможность, съ същитѣ думи
на нашия ораторъ.

Интеллигентната младежъ отъ 1890 г., — каза между другото
Беранже, = рѣшително е напуснала, и въ най-същественното,
своитѣ предшественници. Въ срѣдата ѝ сега става еволюция, —
още не до-тамъ ясно опредѣлена, а затова и тайнствена, но мо-
же би грандиозна. Събужданieto на *социологическия духъ* се усѣ-

ща отъ день на день по-силно, и пълното тържество на това ново направление на умоветъ е само въпросъ на времето. Съзнанието, че ни една мисль не се явява изолирована въ живота, че има колективна душа, съставена отъ всичкитъ индивидуални души, — това съзнание се е вмъкнало въ всичкитъ упования, всичкитъ мечти, всичкитъ дѣйствия на новото поколѣние. . . “ излиза наявѣ силно подиганне, мощно, многообщающе възраждане на духътъ. Истина, това възраждане се е наченало не отъ днесъ ; отъ нѣкое време то се е подготвяло изотдолу отъ различни избрани мислители, които сж се явили въ ролята на предтечи на новото умствено движение. Тѣзи мислители сж отмахнали ония подводни камъни, о които преди сж е натъквала и разбивала мисълта на младежъта, която е трѣсила истината и се е стремела къмъ свѣтлината ; тѣ сж разрушили оная глуха стѣна, о която тая младежъ си е удряла челото въ търсенията си отговоръ на „проклетитѣ“ въпроси и, по такъвъ начинъ, сж расчистили пътъ за младата интелигенция, като сж разтворили предъ очитѣ ѝ широки умствени хоризонти. . . Тѣ сж показали ясно великата истина, че чловѣкъ съвсѣмъ не е слѣпа кукла, която пасивно се подчинява на външнитѣ стихийни сили и влияния и която покорно върви тамъ къдѣто я тласкатъ тѣзи сили и влияния, а сжщество активно, което може съ мисълта си да оказва въздѣйствиe на свѣтътъ, да го видоизмѣнява съобразно съ желанията си, да го устроява по своята воля, по своя планъ.

А какъвъ е билъ резултатътъ отъ тия идейни въздѣйствия и влияния? Тия последнитѣ сж откъснали младежъта отъ тѣсения, студения, навѣвающия тѣга позитивизъмъ, отъ сухия, мъртвящия материализъмъ и повлѣкли въскръсналитѣ, благодарение на това, млади души въ високата идеална сфера, гдѣто се досѣгнало до гѣхъ дѣхъанieto на мировия животъ, гдѣто личното „азъ“ почнало да се вижда твърдѣ дребно и нищожно, за да го взематъ за изключителенъ центъръ на всичкитѣ си лични помисления. Като се подигна въ тази чиста сфера, мислящата младежъ не закъснѣ да види и да разбере, че освенъ дребното лично „азъ“, сжществува още нѣщо много по-голѣмо, възвишено, важно и интересно, нѣщо такова, вънъ отъ което „азъ“ нѣма нито смисълъ, нито цѣль, отъ което си добива силата и благодарение на което живѣе, и се развива, и се съвършенствува, и се наслаждава. Това нѣщо-си е великата срѣда на живитѣ хора, обществото, чловѣчеството. Личността може, да достигне най-високото разви-

тие и съвършенство, може да си обезпечи най-високия максимумъ отъ радости и наслаждения не иначе, освенъ като се слива съ това велико цѣло, отъ което тя съставлява една безкрайно малка интегрална частица, не иначе, освенъ като се растворя въ нея, като ѝ дава всичкитѣ си сили, всичката си душа и цѣла-цѣленичка като забравя за себе-си. Колкото по-пълно личността ще извършва всичко това, толкова повече тя ще направи и за своето „азъ“, толкова по-вѣрно ще обезпечи и своето щастие. Но грамадната частъ на това велико цѣло съставлява трудящата се масса, народа, въ точното и широко значение на тая дума. Ще се рѣче, интереситѣ на сѣщия този народъ, а не на онзи тѣсничѣкъ свѣтъ, въ който се върти сега представителя на съвременната интелигенция, трѣбва да стане единствения обектъ на всички помисли на живата мисляща личностъ. Но, да се служи на тия интереси може не иначе, освенъ, като ги направишъ *свои* интереси, не друго-яче, освенъ като освѣтлявашъ и згрѣвашъ тъмната народна масса съ животворната свѣтлина на знанието, като ставашъ посредъ тая масса проводникъ на науката, тоя могъщественъ емансипирующъ факторъ И тѣй, *знание* и *народъ* — ето онѣзи двѣ магически думи, съ които се резюмира смисъла и цѣльта на личния животъ, които ясно изразяватъ истината, която дъримъ, които даватъ ключа на жизненната гатанка и ни сочатъ извора на живата вода. Въ тѣхъ, въ тия двѣ многозначущи думи е „цѣлия законъ и всичкитѣ пророци.“

Може-би, ний малко по-пълно, по-систематично и по-категорично изразихме новото, едвамъ що образующе се profession de foi — вѣрую на сегашната французска интелигентна младежъ, отъ колкото е направилъ младий нашъ ораторъ въ своята рѣчь. Но че ний нито на една йота не направихме грѣшка противъ основния смисълъ на тая рѣчь и не преписахме на оратора своитѣ собствени мисли и възгледи, въ това читателя може да се убѣди отъ следующитѣ откъселеци отъ заключителната частъ на интересующата ни конференция: „Новата генерация ще бѣде преди всичко, социална (sociale), — ни говори Хенрихъ Беранже — съ други думи, тя ще проявява въ искуството и въ политиката, въ дѣйствиата и въ мислитѣ, своята наклонность къмъ новото общество, своята вѣра въ науката и демократията, своята любовь къмъ народа и отечеството“. Науката и демократията — това сѣ най-главнитѣ, най-могъщественитѣ фактори на бѣдъщата обществена еволюция. Дилетантитѣ на по-предшнитѣ поколения не сѣ искали, а

може би и не сж могли, да разбератъ това. „Тѣ рѣшили, че науката и демократията дошли до банкрутство. Това щѣне да бжде отистинна вѣрно, ако би въ най-последния резултатъ на науката излѣзеше само позитивизъмъ и индустриализъмъ, ако-би демократията излѣзеше способна да докара, да тържествува само калпавата плутократия, — управлението на богатитѣ. Но, трѣба да се знае, че всичко това е явление преходяще, зло исцѣримо, — зло, споредъ което ний не трѣба да забравяме за великото движение, което увлича новия свѣтъ. Позитивизма вече не сжществува, а ще настане, разбира се, день, когато ще бжде разрѣшенъ и въпроса за индустриалния трудъ, а заедно съ това и въпроса за плутократията“. Въ последната смѣтка, „най-новата еволюция трѣба да се ръководи отъ духа: а най-високото, най-активното, най-плодотворното начало на тоя духъ се явява любовта. . . .“ Такива сж идеитѣ и вѣрванията, които тласкатъ напредъ новото поколение на интеллигентната младежъ. „Благодарение на тѣхъ, може да бжде на ново създадено обществото, въ което „азъ“ — тѣ на всѣкого не-ще бжде враждебенъ на колективността, общото, и въ което мечтата ще се яви сестра на живото дѣло. . . .“

„Намѣсто изроденото, дребното, умаломощеното, „азъ“, което съставлява всичкото богатство на дилетантитѣ и песимиститѣ, ще израстатъ сериозни и силни души, способни напълно да се проникнатъ отъ новия духъ и да сж явятъ живо изражение на него. . . .“ „Не друго-яче, освенъ като се обръщаме къмъ новата свѣтлина (*nouvelle lumière*), като се проникваме отъ духа на науката и демократията, които сж одушевени отъ моралната идея и като се сливаме съ великата колективна душа, ний можемъ гз-ново да добиемъ и енергия, и вѣра, тия майки на великитѣ дѣяния и произведения“.

Такива сж въ сжщностъ, ония грандиозни резултати, които по думитѣ на Берапже, отъ день на день все по-ясно, по отчетливо почватъ да се отбелѣзватъ въ процеса на духовната еволюция на сегашната французска интеллигентна младежъ. Като говори за факторитѣ на тази еволюция, като обяснява тази последната, нашия ораторъ, както видѣхме, се бѣ ограничилъ съ указването на идейнитѣ само влияния, които произхождали отъ различнитѣ предни мислители, като: Гюйо, Фулье и пр. По всѣка вѣроятностъ, на нашия читателъ ще се види — както и на насъ самитѣ ни се видѣ, — че такова едно указание само, едно такова обяснение въ дадения случай е много недостатъчно. Отистинна,

нимъ интересующата ни младежъ е чела добри книжки, а че само поради това почнала да се отдръпва отъ егонистичното миростъзерцание, което изцѣло е господствувало надъ окръжаващата срѣда, изведнажъ се е обърнала къмъ общечеловѣческитѣ идеали и се наклонила къмъ народа, къмъ демократията? Нимъ само за това? На-дали. Тукъ ний, съвсемъ не мислимъ да отрѣчемъ или да намалимъ великото, само по себе, животворно влияние на добритѣ книжки, на живота, ободряюща душата дума. Ний твърдѣ добръ знаемъ и признаваме огромното значение на идейнитѣ влияния, ний напълно сподѣляме, въ основнитѣ му чѣрти, съвременното учение за „идейтѣ-сили“, въ които не виждаме нищо друго, освенъ висшето отъ извѣстнитѣ на насъ преобразования на сѣщата тази жива мирова енергия, която служи за пръвъ источникъ на силата на електричеството, свѣтлината и пр., на челоѣчеството пъкъ гледаме като на единъ огроменъ акумулатор-събирателъ на „идейтѣ—сили“ или на психическата сила, при достатъчния запасъ, на която челоѣкъ най-сетнѣ, ще покори изцѣло свѣта и ще осъществи въ него идеала си.

При такъвъ възгледъ ние не можемъ, разбира се, да не виждаме въ идейтѣ, въ идейнитѣ влияния единъ отъ най-силнитѣ фактори на духовната еволюция; но, при всичко това, ние смѣтаме, че за проявяванието на идеята, като жива активна сила, сѣ необходими извѣстни условия и че само съ нея неможе се обясни еволюционния процесъ. Знаемъ, че въ живота на челоѣческитѣ общества има такива епохи, такива дни, когато даже и великитѣ идеи се указватъ безсилни и когато думата, която ги изражава, се изгубва като въ пустиня, безъ да намѣри нѣкакъвъ отзивъ; но намъ сѣ извѣстни отъ историята и други моменти, когато тая или оная идея се носи въ въздуха и когато стига само да се формулира, да се облѣче съ живи думи, за да може тя на часа да произведе пожаръ въ умоветѣ и въ сърдцата. Отъ тука свѣдва, че има още и друго нѣщо освѣнъ комплекса, на отвлеченитѣ идеи, което поражда извѣстна духовна еволюция или поне я ускорява. Това нѣщо, безъ съмнѣние, трѣбва да играе твърдѣ сѣществена роль и въ занимающето ни умствено движение, косто става сега върхѣтъ франц. интеллигентна младежъ. Но и предшествоващитѣ двѣ поколения младежи (70-хъ и 80-хъ г.) образували сѣ се духовно не исклучително само подъ влиянието на едни идейни вѣяния. Като говореше за тия поколения, Беранже указва на тия вѣяния, но сѣ пакъ той се опираше още и на други влияния, — исторически, битови. А пъкъ като говореше за младежитѣ отъ 90-хъ години, той, повтаряше, скѣпеше се въ обясненията, като се ограничаваше да посочва на ободряющитѣ, оживляющи учения на Гюйо, Фулье и т.н., получава се по, този начинъ, празнота въ обясненията и, при това твърдѣ голѣма и сѣществена.

За тази празнота, ние ще кажемъ още двѣ думи по-долу; тогава читателя ще види, че това празно мѣсто само по себе-си представлява твърдѣ интересно явление. А сега, нека се помѣчимъ на кратко да отговоримъ ето на какви, възможни отъ стра-

на на читателя, въпроси: дѣйствително ли е вѣрно всичко онова, за което Беранже говори въ своята конференция? Дѣйствително ли умственното движение на сегашната французска интеллигентна младежъ носи такъвъ свѣтъ и възвишенъ характеръ, както това ние, по указанията на нашия авторъ, изобразихме въ предидущитѣ страници? Не се ли яви този ораторъ изразителъ само на своитѣ собственни идеи, чувства, вѣрвания и тенденции? Не представлявали студента Хенрихъ Беранже само „една лѣстовица“, която, както е извѣстно, „не докарва пролѣтъта“?

Не, движението е такова именно, и Беранже не е само „една лѣстовица“, така щото въ идването на „пролѣтъта“ не може да има ни най-малко съмнение. У насъ се намиратъ не малко данни, които могатъ да послужатъ за доста силни и убѣдителни доказателства за справедливостта на нашето утвърждение. Преди всичко, напомняваме на читателя за това немаловажно обстоятелство, че извѣстната вече на насъ конференция се чете въ присѣдствието на петстотинъ души студенти, къмъ които, като се обръщаше Беранже и говореше: ето какво сте вий, ето какво мислите и чувствувате, ето къмъ какво се стремите. Аудиторията отговори на това съ тържественни рѣкоплѣскания и съ самото това засвидѣтелствува справедливостта на ораторитѣ и категорически заяви, че студенчеството (поне парижкото) отистинна така мисли, чувствува и вѣрва. Вънъ отъ това, ние можемъ да укажемъ още и на други обстоятелства, които ни говорятъ пакъ за сѣщото.

Въ Парижъ има единъ, още младъ профессоръ, Ернестъ Лависсъ, който занимава катедрата по историята въ Словесния факултетъ. Неговата популярностъ посредъ парижката учаща се младежъ нѣма край: той е идола на студентитѣ. На неговитѣ лекции всѣкога е пълно; за да го слушатъ се събиратъ студентитѣ отъ всичкитѣ факултети. Той чете дѣйствително, добръ, живо, увлекателно. Парижъ знае не малко грѣмки университетски имена, каквито сѣ напр. Гизо, Маркъ Жирарденъ, а отъ последнитѣ Каро (който не отдавна умръ). Лекцитѣ на тия знаменитости, модни въ своето време профессори, сѣщо сѣ привличали голѣми тълпи слушатели на—тълпи, които поголѣмата частъ сѣ били отъ представителитѣ на голѣмия свѣтъ, отъ солидни, сановни особи изянци аристократически дами, фешенебелни кавалери,—съ една дума отъ „каймака“ на парижкото общество. Що се отнася до Лависса, аудиторията у него е съвсемъ друга: това е почти всичката младежъ отъ Латинския кварталъ,—младежъ за която Лависсъ исклучително и чете, за която той харчи всичкия си необикновенъ талантъ и всичкитѣ си сили и съ живота на кояго той самъ живѣе.

Почти всичкото си време той прекарва въ студенческата срѣда, всѣкога е заобиколенъ съ студенти. Безъ него не минава ни една студенческа сбирка, ни едно събрание, гдѣто той всѣкога се явява желателенъ, скъпъ гостъ, той посѣщава приятелски студентитѣ въ тѣхнитѣ квартири, събира ги у себе си, сподѣля съ тѣхъ своитѣ заветни идеи и мечти, дава имъ своята душа; студентитѣ му плащатъ съ сѣщата монета: предъ него тѣхната

душа е раскрита, тѣ го боготворятъ, виждатъ въ него близъкъ, интименъ приятелъ, по-старъ братъ Щастливи студенти, щастливи професоръ!

Ето този именно Лависсъ намислилъ неотдавна да поговори съ публиката за своитѣ, тѣй близко и добръ извѣстни млади и скъпи приятели, студенти, и напечаталъ въ *Journal des Débats* една малка, но твърдѣ интересна статийка, въ която, като говори за извѣстната ни конференция на Беранже, исказва и своитѣ съображения, като каква е въ духовно отношение сегашната интелигентна младежъ. Показанията на тоя авторитетенъ и компетентенъ свидѣтель напълно ни убѣждаватъ въ това, че нахвърления отъ насъ по-горѣ портретъ на представителя на сегашната млада французска интелигенция до нѣмай-кадѣ прилича на оригинала. „Колкото се отнася лично до мене,—пише между другото тоя свидѣтель,—азъ имамъ нѣкои основания да се надѣя, че тая рѣчь (на Беранже) никакъ не е гласъ вопиющий въ пустинята. Между младежъта азъ зная мнозина съ добра воля. Тѣ съ вѣра гледатъ на бждѣщето, и тази вѣра въ нашитѣ очи, отъ година на година расте. Всеки день ний получаваме много и устни и писменни заявления, които ни свидѣтелствуватъ за надѣждата на възражданieto.“ По наблюденията на Лависса, сегашната французска интелигентна младежъ се дѣли на три различни категории. „Една частъ отъ тази младежъ,—наистинна, най-малката, може да се каже, съставляюща нищожно меншинство,—се трупа въ гъсти редове около Църквата. Това сж вѣрующи студенти и рѣшително, открито, като че ли официално, се придържатъ о религиознитѣ обряди. Другата частъ, сжщо така малка, е сжщо религиозна, но мечтае за преобразования на Църквата, за това, щото въ основата ѝ да се тури учението на Конфуция. Най-сетнѣ, третата категория младежи, най-значителната, която съставлява силното болшинство, дири виспия принципъ (*un au-delà*) въ науката, въ политиката въ демократията, дири, безъ да знае добръ, какъвъ е тоя принципъ, но дълбоко вѣрва, че той се намира, именно въ тая сфера и че трѣбва де се стремимъ за неговото познавание.

По тоя начинъ, една отъ характернитѣ чърти на сегашната младежъ, оная, която мисли (знайно е, че у всека генерация има слаба инертна масса, и болшинството всекога и на всекадѣ представлява стадо), се явява, тѣй да се каже, тѣжката за божественния елементъ (*La nostalgie du divin*) . . . „Отъ тия три гру-

ни младежи, — продължава професора, — първата, признавамъ се, би възбуждала въ мене вълнение, ако би ѝ предстояло да стане господствующа, — вълнение за това, защото тя е тѣсна, нетърпима, изключителна, непримирима; но . . . тя никога не ще преобладае и не ще господствува. Останалитѣ двѣ групи сѣщо така би ме безпокоили, ако би били обречени да хабятъ своя умъ въ мечтателнитѣ дирения на непознаваемото, би ме безпокоили, за това, защото намъ преди всичко и струва-що-струва, трѣбва ни, — трѣбва ни не утрѣ, а днесъ, — не да мечтаемъ, а да *дѣйствуваме*. И наистинна, сега вече съвсемъ нѣма нужда, да има челоуѣкъ остъръ слухъ, за да чува отчетливо грѣмливитѣ трѣсъци на Везувий“. Но за тази частъ отъ младежъта особено отъ последната, най-многочисленна категория, Лависсъ не се бои; тя гори отъ жажда за дѣятелностъ, дири ръководящия принципъ тамъ, където може да се намѣри и, въобще, стои на истинския пѣтъ.

Въ Парижъ има още единъ челоуѣкъ, който се ползува между учащата се младежъ сѣщо съ голѣма популярностъ и влияние, макаръ и много по-малко отъ Лависса. Той е Мелхиоръ де-Вогюе. Популярността на този човѣкъ сама по-себе-си представлява, отъ интересующата на точка зрѣние, доста любопитенъ и забѣлжителенъ фактъ. Лависсъ, за когото туку-що говорихме, е горѣщъ поклонникъ на свободната мисълъ, проникната отъ идеали, хуманни и демократически тенденции, та затова не е чудно, че младежъта, която така сѣщо е за хуманния идеализъмъ и за демократията, го носи на ръцѣ. Но Вогюе? Той е мистикъ и католикъ, вѣренъ синъ на католическата църква, къмъ която принадлежи и по традиция и по духовно влечение. По такъвъ начинъ, съ какво е завладѣлъ гой симпатиитѣ на младежъта, която въ огромното си болшинство, както ние знаемъ, съвсемъ не е католическа? Тази тайна може да се рѣши твърдѣ просто: по своитѣ убѣждения, симпатии и стремления Вогюе принадлежи къмъ народившата се въ послѣднитѣ години група католико-социалисти или социални католици, който съ полза се отличава отъ твърдѣ много изъ тѣхъ съ пълната си искренностъ. Той постоянно и горѣщо проповѣдва на младежъта противъ „дивия индивидуализъмъ“, тласка я въ сферата на идеала, говори за хуманностъ, братство, стреми се да ѝ вдѣхне вѣра, да възбуди въ нея жажда за нравствено възраждане, за подвигъ. Въ проповѣдъта му твърдѣ отчетливо звучатъ мистическитѣ религиозни ноти, но... младежъта ги про-

пуца нѣкакъ презъ ушитѣ си, истълкува неговитѣ горѣци слова въ благоприятенъ смисълъ за нарождающитѣ се въ самата нея симпатии и тенденции, взима отъ тѣзи слова онова, което ѝ се вижда полезно за складивающето се въ нея ново миросъзерцание и рѣкоплѣска на проповѣдника. Излиза, като че-ли едно малко недоразумѣние, което, обаче както се вижда, никакъ не бърка на учителя и на слушателитѣ му да живѣятъ въ миръ, въ съгласие и любовь.

Заговорихме тукъ за Вогюе, защото той, както и Лависсъ, се явява за насъ сѣщо така твърдѣ цѣненъ свидѣтель. Въ сѣщия студенчески журналъ *L' Université de Paris*, въ който е напечатана интересующата ни по-горѣ конференция на Беранже,—единъ мѣсець само по-рано,—Мелхиоръ де-Вогюе бѣ помѣстилъ твърдѣ любопитенъ етюдъ *Ceux qui ont vingt ans*—Тѣзи които сѣ на двадесетъ години. *) Въ този етюдъ той, между другото, заявява, че въ сегашната французска интелигентна младежъ го поражаватъ три работи, които се хвърлятъ въ очи: първо, сериозно и искрено сремление къмъ висши нравственъ идеалъ; второ, страстно желание за практическа дѣятелность и трето, рѣзко изразената тенденция да насочватъ своята дѣятелность въ сферата на социалнитѣ въпроси, съ цѣль да способствуватъ на материалната и духовна еволюция на демокрацията. Считаме за не излишно да прибавимъ при това, че на сѣщитѣ симптоми сѣ указвали, между друго, въ своитѣ слова профес. Хебгардъ, и Жюль Ферри, които присѣдствуваха въ началото на Май миналата година, въ качеството си на почетни гости на многолюдния банкетъ, който бѣ даденъ отъ парижскитѣ студенти въ память на четверогодишниката отъ основанието на тѣхната „асоциация“.

Такива сѣ свидѣтелствата, които категорически, както виждаме, потвърждаватъ справедливостта на всичко казано отъ насъ по-горѣ за направлението и характера на умственното движение което става сега въ срѣдата на французската интелигентна младежъ. Но, вънъ отъ всички тия свидѣтелства ние можемъ да укажемъ още на нѣкои и други факти, които ни говорятъ твърдѣ недвусмисленно за това, че за тая младежъ е дошло времето на духовната пролѣтъ, времето на подновяванието. Като почнаха да мислятъ и да усѣщатъ, че тѣй да се живѣе, както сѣ живѣли тѣхнитѣ предшественици, не може, че тѣхний индиви-

*) Глед. Библ. Св. Климентъ, кн. IX, 1890 г. — Ред.

дуалистически егоизъм само изсушава, изопачава, погубва душата, че спасението може да се намъри само въ сферата на широкитъ общочеловѣчески идеали, че безусловно е необходима активна борба за тия идеали, енергическо въздѣйствие на окръжаващата срѣда въ хуманитарно-демократически духъ, представителитъ на младежъта малко по-малко додоха до това съзнание, че до като тѣ останатъ разединени, разпрѣснати, до тогазъ тѣ ще оставатъ безсилни, неспособни да направятъ каквото и да било въ смисълъ на своитѣ идеи и чувства и да покажатъ благотворно влияние на околния свѣтъ. И ето, тѣхъ ги хваща горѣщо, силно желание за взаимна солидарность, за тѣсенъ съюзъ, за братско единство. Като че ли изъ земята израстна огромната, силната Association des Etudiants de Paris, която съсредоточава студентитѣ отъ всичкитѣ висши учебни заведения въ Парижъ, която брой сега по-вече отъ 4,000 дѣйствителни членове (безъ да се четатъ многото почетни—професори, депутати, писатели, художници и т. н.), която разполага съ доста голѣмичкъ париченъ фондъ, която има свой собственъ, обширенъ и прекрасенъ домъ, която предоставя на членоветъ си богата библиотека, цѣлъ редъ учебни кабинети съ всичкитѣ му пособия, която размърдва младитѣ глави и сърдца съ постоянни публични лекции, конференции върху широкитѣ начала на организираното дѣло отъ взаимна и всестранна помощъ.

И цѣлото това голѣмо, велико предприятие се е създадо, окрѣпило и развило вътрѣ въ четири години всичко! Но това е малко. Като се съедини университетската младежъ се почувствува достатъчно силна, за да стъпи на поприцето на практическата дѣятелность, на активното слугуване на своитѣ широки и свѣтли идеали. Тя рѣши да издигне свѣтлината на знанието, науката въ тъмната народна срѣда и отиде въ работническитѣ квартали, почна да устроява тамъ, все пакъ съ помощта на сѣщата асоциация, различни образователни и филантропически учреждения. По-нататкъ, напълно основателно като предполага, че въ сѣществующитѣ республикански учреждения се заключава всичкото спасение на страната, че на тия учреждения се основаватъ всичкитѣ надѣжди на демократията, тя рѣшително стъпи, както е извѣстно на политическата арена, обяви война на враговетъ на республиката, задружно, като единъ чловѣкъ, поведе и енергично, устойчиво издържа до край дългата и тревожна борба противъ буланжизма.

V

Въ същото време, когато въ Латинския кварталъ, посрѣдъ учащата се младежъ, ставаше това въ висока стѣпенъ симпатично и многообщающе уметвенно движение, за което говорихме въ предидущитѣ страници, на дѣсения брѣгъ на Сена, посрѣдъ младитѣ писатели-художници, ставаше духовна еволюция, запечатана съ същия характеръ, както и лѣво-брѣжната.

Презъ есенъта на миналата година, въ едно отъ скромнитѣ кафенета на дѣсения брѣгъ на рѣка Сена, се събрали една вечеръ да се поразговорятъ шестъ души писатели, посрѣдъ които е имало хора съ доста извѣстни, даже грѣмки имена. Така, въ числото на тия хора е билъ не младия вече по години, но твърдѣ младъ по душа Леонъ Кладель, извѣстенъ авторъ на дългъ редъ чрезвичайно талантиви и въ висока стѣпенъ симпатични по своя вътрѣшенъ смисълъ беллетристически произведения. Тукъ сѣ били още, Ронй (Rosny) също така не младъ и също доста талантивъ мислителъ-романистъ, който е обърналъ върху си общо внимание и, който си е създавъ здраво положение въ литературата съ своитѣ малко своеобразно написани, но дълбоки по смисъла и пълни съ сериозно вътрѣшно съдържание социални романи: *Bilateral*, *Mare Fane* и др., Жоржъ Ренаръ, чловѣкъ на срѣдни години, ученъ профессоръ на Лозанския университетъ, отъ перото на когото сѣ излѣзли не малко цѣнни трудове по социалнитѣ въпроси, послѣ Февръ, Бернѣ и Табаранъ, и тримата съвсѣмъ още млади хора, които исцѣло сѣ се посвѣтили на литературата, но които още не сѣ успѣли да добиятъ извѣстностъ вънъ отъ парижскитѣ литературни кръгове.

Всички тия хора сѣ съ едно и също литературно направление, съ една естетическа вѣра, съ еднакви убѣждения и възгледи на задачата на литературата и искуството. Тѣ всички сѣ съгласни въ това, че сегашната французска художествена литература се намира въ крайно отпадане, че тя страшно се е исхабила, станала е дребнава, че тя се приравнява къмъ мръсенитѣ вкусове и удовлетворява мръсенитѣ апетити и пожелания на тълпата, на уличнитѣ, че на нейното поприще сега се борятъ цѣла армия хора, които сѣ се отгървали отъ всеѣкакви идеи и убѣждения, които съвсѣмъ сѣ забравили даже и съществуването на каквито и да било идеали, които въ своитѣ окаяни произведения рисуватъ „Натурата“, най-главно въ най-грубитѣ и ис-

хабенитѣ и отласкателнитѣ ѣ проявленія, и които способствуватъ за още по-голѣмия развратъ, развратъ на мисльта и чувството, и на безъ това не до тамъ развитата и не до тамъ нравственна срѣдна публика.

Такава е, по миѣнието на споменатитѣ по-горѣ лица, сегашната литература, такава е нейното растлевающе влияние надъ обществото. А между това, — мислятъ тия хора, — перото може да бѣде могъщо, благородно оръжие. Литературата, искуството сѣ огромна сила, която е въ състояние да оживѣва, да одухотворява срѣдата, да способствува за духовното подигане на тая срѣда и съ бързи крачки да води тая послѣдната по пътя на прогресса. Това е сила творческа, синтезирующа, която преобразува, обогатява съдържаннето на вътрѣшния животъ, защото всѣки истински художникъ, въ каквато сфера на искуството и да работи, дава на обществото много по-вече, отъ колкото зема отъ него. И тази-на велика, божественна сила е завладѣна сега отъ презрѣнни хора, обрѣкли сѣ я на бездѣйствие или, което е още по-лошо на казали сѣ я да слугува на „дявола“. Сега почти съвсѣмъ нѣма истински писатели, художници, артисти, които да носятъ въ себе-си Божията искра, а има художествени и литературни калфи и майстори, които работятъ по порѣчка, и на които плащатъ било на день, било на парче. Та и не могатъ и да бѣдатъ тия жалки, удовлетворяющи исканията на уличния пазаръ, занаятчий —творци, художници, въ истинския смисълъ на тая благородна дума, не могатъ затова, защото тѣхния духъ се храни само съ мизмизитѣ на онова заглѣхнало жгълче, въ което тѣ растѣтъ, затова, защото своето „вдѣхновение“ тѣ черпятъ само въ онака кална локва, въ която тѣ сами се търкалятъ. Истински художникъ, на когото произведеннята горятъ съ свѣтъ огънь сърдцата на хората и никога не умиратъ, като служатъ за изворъ на жива вода за много и много вѣкове, може да се нарѣче само този, който, по думитѣ на Гете, „напълва своя умъ и своето сърдце съ идеитѣ и чувствата на своята епоха“, който потѣва до глава въ общественния животъ на своето време, който отгадава вътрешния смисълъ на преживѣвания отъ него заедно съ цѣлото общество исторически моментъ, който се сближава съ гения на народа и замислено се вгледва въ грядущитѣ сѣдби на тоя послѣдния.

Съ такива именно черти сѣ отличавали всички дѣйстви-телно велики художници, които свѣта ги знае и обича, на които той се удивлява и предъ които той благоговѣйно се покланя,

Стига само да наостримъ ухо, щото въ звуковетъ на тѣхния гласъ да чуемъ вѣянieto на духа на преживѣното отъ художниците-творци време, да чуемъ могѣщия гласъ на онзи народъ, който е пѣлъ около тия творци. Затова именно тия творци сѣ и велики, и безсмъртни. Не на всѣкого, разбира се, е дадено да бѣде Аристофанъ, Данте, Рабле, Молиеръ, Шекспиръ, Гете — такива великани се раждатъ — уви! — на вѣкове, явяватъ се нѣколко единици на много милиони. Но всѣкой, който претендира на великото звание художникъ на рѣчта (ако само говоримъ за такъвъ художникъ), може поне огдалечъ-отдалечъ да върви по слѣдитъ на тия великани, макаръ въ малкъ масщабъ да прави това, което сѣ правили тия великани, макаръ въ най-малкъ миниатюръ да бѣде такъвъ, каквито сѣ били тѣ, т. е. носители на животворящата свѣтлина, изразители на живота. Нашето време е време на крупни социални интереси, които викатъ до Бога за признаване и удовлетворение, време на огромни остри социални въпроси, които настоятелно искатъ разрѣшението си. Въ сферата на тия именно интереси и въпроси трѣбва да се вмъкне съвременния художникъ, ако той само поиска да не бѣде литературенъ тѣртей, не занаятчий-търговецъ, а истински художникъ; въ тая именно сфера той трѣбва да дири, и вдѣхновение, и материалъ за своето творчество; но задачитъ на творчеството въ социаленъ духъ сѣ така сложни, трудни, тѣй огромни и тѣй грандиозни; а пѣкъ силитъ на художниците, които би пожелали да взематъ участие въ рѣшението на тия задачи, сѣ тѣй малки . . . Да, това е така; индивидуалнитъ сили сѣ, може да се каже, и не значителни, макаръ, — кой знае? — може би, между тѣхъ се криятъ затрупани крупни, голѣми. Но нека сѣ малки. На това могло би да се помогне. Какво би станало, ако тия скромни непретендирующа за по-голѣмо самостоятелно значение сили се опитатъ да се съединятъ, да се слѣятъ на едно въ името на една обща цѣль и, като се въодушевяватъ отъ една и сѣща основна идея, като се поддържатъ, като се подкрѣпятъ една друга, дружно се залавятъ за работа? Отъ сбора и на такива малки индивидуални сили може да стане велика сила! Резултата отъ такава, колективна работа могълъ би да бѣде грандиозно голѣмъ!

Основанието на единъ Club de l'Art Social — клубъ на социалното искусство, клубъ, който би — служилъ за центръ на всичкитъ живи, „чающа движения води“ служители на литературата и изкуството, — клубъ, който би се явилъ лаборатория на колектив-

ната мисълъ, би служилъ за опора на единичнитѣ сили, би помагалъ, ободрявалъ и подбутвалъ тия послѣднитѣ. . . .

Тази идея се е показала на нашитѣ събѣсѣдници твърдѣ хубава, твърдѣ много обѣщающа за да може по поводъ на нея да се ограничатъ само съ едни разговори, — и ето тѣ, като живи хора, побързали да минатъ отъ думитѣ на дѣло. Въ скоро време билъ изработенъ съ общи сили уставъ—и Club de l'Art Social *) отъ областъта на облачнитѣ мечти миналъ въ сферата на живата дѣйствителностъ. Отъ печатанитѣ свѣдения, които имамъ подъ ръка за това забелѣжително по своя вътрешенъ смисълъ начинание, което представлява такава пълна аналогия съ извѣстната вече на насъ Association des Etudiants de Paris, въ споменатия клубъ може да влѣзе всѣки, мисълъта на когото работи въ направление на социалнитѣ въпроси и се стреми къмъ социалнитѣ идеали. Устава на клуба туря сѣществующата въ Франция республика по-горѣ отъ всички други спорове и натяквания и иска отъ членоветѣ республиканско *вървю*. Противниците на республиката по никакъвъ начинъ не се допускатъ за членове на клуба; тая статия на устава има предъ видъ да запази клуба отъ „нахлуването на ретроградитѣ“!! . . . Бързаме, впрочемъ, да отбелѣжимъ, че това ново учреждение съвсѣмъ не се затваря въ тѣснитѣ национални граници; по буквата и по духа на устава то носи напълно *международенъ* характеръ и широко отваря своитѣ врата на всички доброжелатели, къмъ която страна или националностъ и да принадлежатъ тѣ. Инициаторитѣ на дѣлото твърдѣ сериозно се отнасятъ къмъ печатното слово, къмъ литературата, и предявяватъ къмъ писателя твърдѣ голѣми требования. Тѣ казватъ, че съвременния писателъ, за да бѣде авторитетенъ и влиятеленъ глашатая на истината, трѣбва да има поне универсални познания. Литературата въ силата на искаието на времето, трѣбва все повече и повече да си съсрѣдоточава усилията върху истълкуванието чововѣческия духъ, — съ други думи, трѣбва да става все повече и повече психологическа. А единъ пжтъ това е така, писателя очевидно трѣбва основателно да е запознатъ съ психологията, въ широкото значение на тая дума. Но психологията сама по себе-си е една отъ халкитѣ на великата верига науки и безъ връзка съ остана-

*) Сега той се нарича Société du Progrès Social—Дружество за социалний напредѣкъ.—Ред.

литъ халки не може да бѣде нито изучасма, нито разбираана. Предъ видъ на това, писателя, преди да се залови за перото и да учи публиката, трѣбва предварително добръ да усвои широката сфера на наукитѣ биологическа и социологическа.

Излизашецъ отъ тия мисли, основателитѣ на интересующия ни клубъ внесли въ устава параграфъ, който гласи, че членовѣтъ отъ клуба си турятъ за една отъ главнитѣ задачи, „да се занимаватъ наедно съ научни работи, които иматъ отношение къмъ биологията и социологията.“ Колкото се отнася пъкъ до тенденциитѣ и направлението на цѣлата изобщо дѣятелностъ на клуба, то за това читателя може да си състави достатъчно вѣрно понятие по онова „вѣрую“, о което се държатъ извѣстнитѣ на насъ членове-основатели за същността на което ние казахме по-горѣ нѣколко думи. Отъ името на клуба се е появило вече заявление въ печата, че наскоро отъ него ще се захване издаването подъ общо заглавие — *La Grande Enquête*, цѣлъ редъ романи-етюди, които сж посвѣтени за изслѣдванието на сегашното общество и научното опредѣление на схемата на утрѣшнитѣ социални форми и отношения. Въ това заявление е казано между другото, че много млади талантливи писатели сж изявиали желание, да взематъ участие въ тая колективна работа.

Идеята за споменатия клубъ очевидно се е носила вече изъ въздуха. Това се вижда между другото и отъ обстоятелството, че едва що се билъ основалъ клуба и едва що заявилъ за своето съществуване, веднага отъ всички страни се посипали заявления за присѣдиняване. По-голѣмото количество отъ тия заявления идатъ отъ литературната *младежъ*, тѣй щото отъ новото, туку-що родилото се учреждение, въ сегашния му видъ, духа прѣсень, бодъръ духъ на младостта. Това учреждение, както се вижда, отъ день на-день все повече и повече расте, като привлича къмъ себе-си сили отъ рѣзлични страни. „Писмата съ изказване желание да се постѣпи въ числото на членовѣтъ на клуба, — говори единъ отъ членовѣтъ-учредители, Адолфъ Табаранъ, — носятъ печата на пощенскитѣ контори на Брюкселъ, Лиежъ, Берлинъ, Лондонъ, Женева, Римъ, Лиссабонъ, Мадритъ вече цѣла Европа! Ние чакаме писмо, на което ще се укаже пощенски печатъ отъ градъ Тула и въ което ще се заключава душевното прѣсѣединение къмъ насъ на онзи гениаленъ шакнатъ (*de se toqué de génie*), който носи име Левъ Толстой“ (това оча-

кване, — ще забълбжимъ ние отъ себе си, — явно е, че се основава на недоразумение).

Както вижда читателя, духовната еволюция, съ същия характеръ, както и въ сегашната французска учаща се младежъ, се извършва сега въ сферата и на литературната французска младежъ. Умственното движение, основнитѣ черти на което се помъчихме да изобразимъ въ по-напрешнитѣ страници, явно вече се расширява, расте, и прибира въ себе си все по-нови и по-нови елементи. . . „Лестовичкитѣ“, които предвѣщаватъ „пролѣтъта“, носятъ се изъ въздуха вече на цѣли орляци.

Въ висока стѣпень е интересно, забълбжително и поучително това ново движение на младата французска интелигенция, това горѣщъ стремление къмъ широкія, свѣтлия общечеловѣчески идеалъ. Че всички тия движущи се, мърдащи се, стремящи се напредъ млади елементи на французското общество, — всички тѣ сѣ дѣца на буржуазията, на същата тая буржуазия, която вече е „извършила въ предѣлитѣ на земята всичко земно“, изживѣла всичкото свое минало духовно богатство, изгубила всѣкакви висши идеали, а заедно съ тѣхъ и горѣщото вѣрване, и силнитѣ убѣждения, и възвишенитѣ чувства. Тя, тая буржуазия, осиромашала е духовно, изгубила е горѣщитѣ по-напредъ въ нея искрици Божии, она неиятъ духъ, който едно време я правѣше способна за велики дѣла и подвиги, — и ето, сега, благодарение на пълното исхабяване въ нея на живата творческа сила, отъ день на днь все повече и повече се изражда, губи образа и подобие то си Божие, заглъхва, умира духовно и е готова да се сгрумоляса въ тази яма, въ която безжалостната история зарива всичко, което е изгубило *raison d'être* на своето съществуване. Самата тя загива, — това съ душевна болка констатира въ мнозина отъ нейнитѣ най-добри представители отъ старото поколѣние — но жаднитѣ за животъ нейни дѣца, очевидно е, че не искатъ да раздѣлятъ нейната печална участь, не искатъ да умрѣтъ и, като се покоряватъ на инстинкта за самосъхранението, отклоняватъ се настрана, скъсватъ духовната свѣръзка съ бащитѣ си и страстно се хвърлятъ да търсятъ „живата вода“, новото, което вече никакъ не е отъ буржуазенъ смисълъ на живота. Но споредъ излизанieto имъ на тоя пѣтъ за търсеніе новото, тѣхъ ги обхваща нѣкакво-си силно течение и стихийно ги отнася къмъ неизвѣстни на

тѣхъ брѣгове. Да, неизвѣстни. Що за течение е то, какво означава, отъ кѣдѣ иде, кѣдѣ и къмъ каква крайна цѣль ги носи — за всичко това младежътъ, която се оставя на волята на течението, споредъ както се вижда, има съвсѣмъ тъмно представление и нищо отъ това добръ не знае — всичко това, както тя откровенно си исказва, за нея е *тайна*, признаването на която съставлява твърдѣ характеристическа черта на сегашний фазисъ на интересующето ни движение.

Както видѣхме по-горѣ, студента Беранже, като обясняваше, или по право, като се мъчеше да обясни причинитѣ на духовната еволюция, която става сега въ срѣдата на университетската младежъ, опираше се на идейнитѣ влияния на новата философска школа и съ това се и ограничи. Но личи си че самия ораторъ е усѣщалъ, че само тая посилка е недостатъчно обяснение на това, че идейнитѣ влияния — макаръ тѣ и несъмнено да сѣ дѣйствували и да дѣйствувать — въ дадения случай сѣ далечъ още отъ да бѣдять всичко и че даже не е въ тѣхъ главната сѣщност на работата и за това той счелъ за нужно да притури къмъ рѣчъта си една твърдѣ характерна фраза, която ний умишлено испугнахме, като я оставихме за къмъ края. Тая фраза е слѣдующата: „таинственна сила (*poussée mystérieuse*) влече младото поколение“... Забѣлѣжете *таинственна* сила. Младежътъ въ лицето на Беранже, явно е, че още не е съобразила, не е разбрала, собствено какво нѣщо е тая сила. Факта на това неразбиране е обърналъ вниманието и на профессора Лависса. „Това сжщото, туй сжщото заявление за таинственната сила — казва той въ по-горѣ цитираний отъ насъ етюдъ — много пѣти ми се е случавало да срѣщамъ както въ интимнитѣ си разговори съ студентитѣ, така и въ писмата имъ до мене“. Така стои работата въ срѣдата на учащата се младежъ. Но, като се повърнемъ къмъ младитѣ литературни кръгове, за които ний спомѣнахме по поводъ на Club de l'Art Social, ний за голѣмо наше очудване и тукъ се натъкваме на нѣщо подобно, на сжщата „тайна“. Така напр. споменатий отъ насъ Адолфъ Табаранъ, като говори за своя клубъ, забѣлѣзва, че неговитѣ членове до сега сѣ могли да забѣлѣжатъ само общата посока на пѣтя, по който тѣ ще тръгнатъ, но кѣдѣ и къмъ каква крайна цѣль ги носи течението, това тѣ не знаятъ, цѣльта остава още незнайна и неясна за тѣхъ (*un but encore mal défini*). Таинственната сила, тайната, неотгатнатата цѣль — всичко това ни показва че умственото движе-

ние, за което говоримъ, носи въ себе си стихийнъ характеръ, че то е още далечъ отъ да бѣде ясно съзнато отъ самата младежъ, здравия инстинктъ на която въ значителна стѣпень я увлича въ него.

Ний, които сѣдимъ далечъ отъ това движение и го наблюдаваме отъ страна, ясно ни е, разбира се, въ какво се състои работата тукъ, какво нѣщо е тая „таинствена сила“ по поводъ на която се намира въ недоумѣние движущата се младежъ. Това, разбира се, не е нищо друго, освѣнъ онова мощно вѣяние, което произлиза отъ долнитѣ общественни слоеве, отъ народнитѣ, отъ работнитѣ маси, които на всѣкъдѣ сега се пробуждатъ къмъ новъ животъ. Това вѣяние въ сегашно време по най-силенъ начинъ дава да се почувствува въ всичкитѣ сфери на живота на цивилизованото общество, то увлича къмъ великия хуманитаренъ идеалъ и младата французка интелигенция. Не подлежи, разбира се, на никакаво съмнѣние, че тая интелигенция, ако не днесъ, то утрѣ ще си даде за него ясенъ отчетъ, и тогава крайната цѣль на движението отъ само-себе-си ще се опредѣли и ще се яви точната формула на движението.

ДИМИТЪРЪ ИВАНЧЕВЪ БАКЖРДЖИЕВЪ.

(Спомѣнъ).

I.

Димитъръ Ив. Бакжрджиевъ умрѣ преди двѣ години, на 30-й Май 1889 год., но до сега и простъ некрологъ даже не му се написа. Причината на това се обяснява отъ обстоятелствата, които ускориха загинваието на тая млада сила тѣй рано...

А между това, той посѣше високитѣ съвременни идеали на социализма и мечтаеше да работи за тѣхъ въ България; той бѣше единъ отъ ония млади идеалисти, които работѣха още като студенти за распространението идеитѣ на научния социализмъ между нашата учаща се младежъ въ странство.

Да спомѣнемъ неговата паметъ въ днешно време, когато идеитѣ, за распространението на които и той е внесълъ своята лепта обръщатъ внимание на всички и се гонятъ, съставлява на-

на длъжност и е твърдъ полезно. Социализма у насъ и до сега не е туренъ още на здрави основи и не е получилъ право на гражданство. Тая трѣбва да бѣде задачата на нашитѣ социалисти въ сегашно време. Но за това трѣбва да се избѣгватъ погрѣшкитѣ, свойствени при начеванието на всѣко дѣло; нашитѣ социалисти е необходимо да се въоръжатъ съ философско - научната увѣренность, че идеитѣ на социализма рано или късно ще въстържествуватъ надъ егоизма, тѣпоумието и грубата сила.

II.

Д. И. Бакърджиевъ умрѣ на 25 год. възраст, младъ, при първитѣ си крачки въ обществената дѣятелность, къмъ която той специално се готвеше. Следъ свършването на Николаевското Реално Училище въ Руссия съ отличенъ успѣхъ, той отиде да продължава своето образование въ една отъ най свободнитѣ страни, — въ Швейцария. Младъ, буенъ, съ твърдѣ честна и въсприимчива натура, Бакърджиевъ още въ Руссия се запозна съ съвременнитѣ социални учения, опредѣли характера на своята бѣдеща дѣятелность и знанията, които трѣбва да притѣжава човѣкъ за това. Когато той отиде въ Цюрихъ, за него не съществуваше въпросъ по кой клонъ на науката да сдѣдва: той постѣпа направо въ университета, гдѣто се предаде на специално изучаване социалнитѣ науки. Подъ влиянието на тия науки, на широкото умствено движение, на широката свобода на печатътъ, словото и събранията въ Швейцария, Д. И. Бакърджиевъ стана горѣщъ послѣдователъ на социалистическитѣ идеи. Въ Цюрихъ той се залови за распространение на „новитѣ идеи“ съ всичката си буйность и увлечение свойственно на неговата натура. Въ 1886 година сж основа въ Цюрихъ при неговото дѣятелно участие и подъ неговото предсѣдательство социалистическото дружество „Рало“, първия членъ отъ устава на което гласи: „Дружеството има за цѣль распространението на научния социализмъ въ България въобще и между членоветѣ си въ частности“. Това социалистическо дружество имаше за цѣль най главно да поддържа социалистическото движение въ България, което бѣше почнало да се развива още отъ 1885 година и за това тутакси встъпи въ преговори съ социалистическата група въ София. Но събитията, които на-

станаха у насъ въ 1886 год., растуриха тая група и прекъснаха се сношенията съ дружеството. Обаче преди основанието на помѣнатото дружество „Рало“, Д. И. Бакърджиевъ бѣше представителъ на бѣлгарската секция въ „Славянското Дружество“ въ Цюрихъ, което имаше сѣщо за цѣль развитието на славянитѣ въ социалистическо направление. Бакърджиевъ бѣше така сѣщо и единъ отъ инициаторитѣ за основанието въ Цюрихъ на извѣстното дружество „Балканска Федерация“, което въ своето време направи доста шумъ въ нашитѣ вѣстници. . . Ако повечето членове на тия дружества се върнаха въ България и ритнаха идеитѣ, като се предадоха на най-грубия егоизмъ, нѣкои отъ тѣхъ все останаха вѣрни на идеитѣ, които продължаватъ постѣпенно да си пробиватъ пътъ у насъ. Отъ друга страна, при всичко че тия дружества не бѣха дълготрайни, но тѣ създадоха здрави традиции между нашата учаща се младежъ въ Цюрихъ.

На 13-ий Октомврий учебната 1886—87 год. Бакърджиевъ остави Цюрихския Университетъ и се премѣсти въ Берлинския, който се слави съ своя факултетъ на социалнитѣ или по-добрѣ на философскитѣ науки. Берлинъ упражни върху Бакърджиева съвсѣмъ друго влияние отъ онова, което упражняваше върху него Цюрихъ. Въ Цюрихъ при господствующата широка свобода, гражданитѣ съвсѣмъ почти никакво внимание не отдѣлѣха на външната политика и образованитѣ цюрихци исключително се занимаваха съ разрѣшението на разни социални и философски въпроси. Въ Берлинъ, наопаки, въ това време господствуваше „желѣзната“ политика на Бисмарка, милитаризма, исключителнитѣ закони противъ социалиститѣ. Въ Берлинъ всичко се въртѣше около външната политика и дипломацията. Когато Д. И. Бакърджиевъ пристигна въ Берлинъ, намѣри го заетъ исключително съ дипломатически въпроси, вълнуванъ отъ митингитѣ на Бисмарковескитѣ партизани и дипломатическитѣ въпроси, които възбудиха събитията на Балканскій Полуостровъ. Ако Бакърджиевъ въ Цюрихъ бѣше погълнатъ отъ социалнитѣ въпроси и мислѣше за распространението на научния социализмъ у насъ, въ Берлинъ ний го виждаме заетъ исключително съ политическитѣ събигия, които вълнуваха Берлинскитѣ политикани. Той въ това време пише дълги статии въ нѣмскити вѣстници, както въ „Frankfurter Zeitung“, „Berliner Tageblatt“ и др. подъ заглавие: „Eine bulgarische Stimme über

die Lage Bulgariens“,—въ която разсждава върху разрѣшението на источния въпросъ, върху политиката на троецарския съюзъ и върху положението на България. Въ същото време той зема участие въ Берлинскитѣ митинги на Бисмарковитѣ партизани и учи нѣмцитѣ, коя е „реалната политика“ на Германия.

Възрѣннията на Бакържиева върху тия въпроси не можеха да се аресватъ на нѣмскитѣ политикани, защото той въ вѣстниците, както и на митинга, който държаха привърженцитѣ на Бисмарка въ Октомврий мѣсець 1886 год., предлага имъ такъвъ единъ проектъ за разрѣшението на источния въпросъ, който (проектъ) предизвика Бисмарковитѣ органи, „Post“ и „Kölnische Zeitung“, кратко но ясно да забѣлѣжатъ на „Българския политикъ“, че „испълнението на проекта му ще струва повече кръвъ за руситѣ и българитѣ, отъ колкото може той да си представлява“. Този проектъ е слѣдующия: Германия и изобщо „Европа“ да помогнатъ на България да се обедини въ предѣлитѣ на С. Стефанския договоръ, Руссия да заеме Азия и свободно да минава Дарданелитѣ, Цариградъ да е свободенъ сир. международенъ. Такова разрѣшение на Источния въпросъ не е могло да бѣде по угодата на нѣмскитѣ политикани и дипломати. Но при всичко това неговитѣ статии, както той пише до едного отъ братията си, подъ дата 22/X, 86 год., сж били „препечатани въ десетина първокласни германски и австрийски вѣстници“, а на другия день (подиръ митинга) „почти всички консервативни вѣстници въ Берлинъ съдържаха всички подробности“ на мислитѣ и възрѣннията изказани отъ него на митинга. Готовността съ която нѣмскитѣ вѣстници препечатваха неговитѣ статии и рѣчи на митинга се обяснява съ това, че между другото Бакържиевъ пишеше и говореше противъ Руссия, макаръ и да излѣзваше отъ друга гледна точка. Той имъ говорѣше, „че Европа се намира, не предъ българска криза, а предъ русска криза, че днешния господарственъ строй въ Руссия остаря и трѣбва частъ по скоро да се измѣни, и че само оная германска политика ще бѣде вѣрна и правилна, която докара работитѣ до тамъ, щото царизма въ Руссия да бѣде принуденъ, предъ видъ на своето безсилие, да въведе коренни реформи въ тази нещастна страна, иначе Европа ще приживѣе времената на великата французска революция, ако не и по страшни!“

Такава една политика би била, нѣма съмнѣние, вѣрна и

правилна, но само за едно революционно правителство, което си туря за цѣль не егоистически национални интереси, не абсолютистически и монархически принципи, а общечеловѣчески, принципитѣ на международната солидарностъ и интереситѣ на международната социална демократия. Нито тогавашното германско правителство, нито сегашното считатъ една такава политика за вѣрна и правилна. Но при всичко това за тия „революционни теории на единъ младъ бѣлгаринъ“ берлинската консервативна преса и публика ржкоплѣскаше на Бакхржиева, който, за жалость, пласканъ отъ мнимия успѣхъ, не можа да оцѣни по достоинство тия ржкоплѣскания и одобренія на известна частъ отъ нѣмската преса, помисли си, че той вѣрно и основно“ рѣшаване дипломатическитѣ въпроси и се увлича до тамъ щото е готовъ да вѣрва, че той е турилъ рѣшението на источния въпросъ на правилна почва. „Разбира се, — пише той на брата си, — че азъ послѣ всичко това почувстѣвахъ едно нравствено удовлетворение, когато виждамъ, че и азъ поне една капка полза мога да принеса за защита на народа си, даже по всѣка въпроятностъ, съмъ помогналъ за да се постави рѣшението на великия вѣсточенъ въпросъ на една правилна и реална почва“.

Като плодъ отъ това му увлечение, така да кажа, въ дипломацията, у Бакхржиева се яви едно неудържимо желание частъ по скоро да се яви въ България за да влияе непосредствено и върху работитѣ у насъ и въ желаемото отъ него направление. Той, както ще видимъ по нататѣкъ, тогава се намиралъ подъ влиянието на една излишна самоувѣренностъ, която му казваше: „ако ти съ своитѣ сгати и рѣчи можа да повлияешъ върху нѣмскитѣ дипломати, нѣма съмнѣние, че бѣлгарскитѣ политикани ще ги увлечешъ въ своето направление“. Отъ 14 Декемвр. с. г. Бакхржиевъ пише на брата си: „Нѣма нужда да ти казвамъ, че азъ тука са пека на скара! Всичко бихъ далъ сега да бѣдъ 30 години, т. е. да можъ да бѣдъ депутатъ“. На одного отъ приятелитѣ си отъ сжщата дата пише: „Не можъ вече да сѣда тука, бързамъ да се върна, за да дѣйствувамъ отъ близо. Вѣрвамъ, че ще повлияемъ да се разрешатъ въпроситѣ въ желателния смисълъ“. Напраздно приятелитѣ му го съвѣтвахъ да не се връща въ такова време, но неговото увлечение бѣше фатално и той въ началото на 1887 година се върна въ България. . .

III.

Събитията, които се случиха въ България прѣзъ 1886 г. даваха на Бакърджиева изобиленъ материалъ да се увлече още повече въ външната политика и въ разрѣшението на дипломатически въпроси. Още отъ Берлинъ той захваща да испраща редъ статии въ в. „Славянинъ“ подъ заглавия: „България расклати — разруши тройственния съюзъ“, „Абсолютния режимъ е въ Европа безсиденъ“, „Радвай се, гордѣй се Българо!“, „Въ предвечерието на руската революция“, „Богъ помага, но въ кошара не вкарва“ и др. т. Бакърджиевъ съвършено искрено мислѣше че България води борба противъ руския деспотизмъ и че тая борба съ послѣдния щѣла да разруши и „абсолютния режимъ въ Европа“. Въ това отношение той правеше една капитална погрѣшка; той забрави, че „борбата“ на България се вдѣхновяваше повече отъ вѣнъ, че въ тая „борба“ играятъ най важна роля економическитѣ интереси на другитѣ държави, че тая „борба“ се водѣше не противъ деспотизма, а противъ една държава, противъ економическитѣ ѣ интереси, противъ влиянието ѣ на Истокъ. Наистина, спрѣчкванията между България и Руссия разрушиха троецарския съюзъ — това е най-капиталното за сега слѣдствие отъ „борбата“. Но както е извѣстно, отъ това обстоятелство спечели най-много руския деспотизмъ, въ това обстоятелство той намѣри една поддръжка на своя престижъ. Както и да е, а Бакърджиевъ ръководимъ отъ такива възрѣния за „борбата“ поддръжаше мнѣнието, — да се върне князь Батембергъ и да се прогласи България за Кралство. Когато въ 1886 година, 29-й Октомврий, Велик. Нар. Събр. се отказа отъ Батемберга и избра Валдемара, Бакърджиевъ видѣ въ това една коренна отстъпка предъ „руския царизмъ“ и се възмути силно. Чудното е, че той въ тая история не можа да види това, което бѣше толкова ясно. Избиранието на Валдемара бѣше една тънка дипломатическа игра, която имаше за цѣль още повече да усложни спрѣчкванията между България и Руссия. Бакърджиевъ, като социалистъ, нѣмаше какво да се възмущава отъ това, че не Батембергъ щѣлъ да бѣде кралъ на България, а другъ нѣкой; възмутителното бѣше въ това, че на гърба на единъ народъ се вършаха егоистически смѣтки на нѣкои заинтересувани държави и че всич-

ко това се вършеше не за благополучието на народа, а за осъществлението на своите „реални“ политически планове. Бакхрджиев не можа да погледне на събитията у нас по-обективно; той се възмущаваше от онова, което тръбваше да му вдъхне като на социалистът тъкмо обратни чувства. Че не преизбрали Батемберга и че не провъзгласили Кралство, пъма какво да се възмущава особено единъ социалистъ. Изобщо въ тия въпроси направлението на Бакхрджиева ни се вижда много неопредѣлено. . . .

Когато Валдемаръ се отказа отъ избора и когато Нар. Събрание испрати по Европейскитѣ дворове извѣстната троечленна депутация за да търси другъ кандидатъ за българската корона, Бакхрджиевъ остана смаянъ. Тогава той написа статията: „Богъ помага, но въ кошара не вкарва“, напечатана въ в. „Славянинъ“ отъ 27-й Ноемврий, 87 год. Въ тая статия, Бакхрджиевъ слѣдъ като се старае да докаже, че на всѣкъдѣ базисъ на политиката съставлява „националния принципъ“, който България провъзгласила о (?) осъжда испращанieto на депутацията по европейскитѣ дворове и колебанието на Регентитѣ и Министритѣ, съвѣтва да се върне Батембергъ и да се провъзгласи България за Кралство. Но, понеже самъ не вѣрва въ това, статията свършва съ съвѣти да се провъзгласѣла „Балканската република“. Сжщо той пише и въ едно „отворено писмо до Регентитѣ и Министритѣ“, което, до колкото знаемъ, остана не публикувано. Разбира се, че нито единия, нито другия му съвѣти нѣкой мислѣше да послѣдва, и когато Бакхрджиевъ се убѣди въ това, възмути се окончателно и своето възмущение излѣ въ рѣзка статия въ в. „Славянинъ“, подъ заглавие: „До кога ще си играемъ съ народа?“ съ подписъ — „народенъ републиканецъ“. Въ тая статия народния републиканецъ, Д. И. Бакхрджиевъ, рѣзко напада водителитѣ на народа, защото тѣ не знаели, какво искатъ, защото не умѣли да извлѣкатъ всички плодове отъ борбата имъ „съ руския деспотизмъ“ и енергично настоява, че тогава било най-сгодно време да се провъзгласѣла България за „народна република“. Въ отговоръ на това, „Незав. Бълг.“ и „Свобода“ испсуваха народния републиканецъ по единъ най-неприличенъ начинъ, нарѣкоха го „подкупенъ социалъ-демократъ“ и т. н. . . .

Отъ всичко горѣказано се вижда, че Д. И. Бакхрджиевъ

не можа да се тури въ нужнитѣ опредѣлени отношения къмъ събитията у насъ. Отъ една страна, като социалистъ той мисли, че „борбата“ се води, или трѣбвало да се води, до край противъ абсолютизма, а въ сѣщото време се възмущава, че не върпали Батемберга и че не провъзгласили България за Кралство и се въодушевява отъ националнитѣ принципи. Отъ друга страна у Бакхрджиева се забѣлѣзва една голѣма нетърпчивостъ въ въпроса за осъществлението на идеитѣ. Вслѣдствие на това, той виждаше революционно движение тамъ, дѣто не можеше да го има. Когато се убѣди, че идеята да се възвърне Батембергъ и да се прогласи България за кралство не намира отзивъ, Бакхрджиевъ пригърна идеята да се прогласи България за „народна република“ и така се увлече отъ мисълта, че осъществлението ѝ е възможно, щото, въпрѣки приятелскитѣ съвѣти, въ края на Януарий 87 год. той остави Берлинъ и се яви въ България съ цѣль да работи за осъществлението на тая идея, послѣдователи на която съвсѣмъ безосновно мислѣше, че има. Наистинна „Н. България“ и „Свобода“ пишеха тогава, че щѣли да прогласятъ България за република, по това бѣше една проста експлоатация на тая идея, съ която мислѣха да плашатъ европейскитѣ правителства, за да покажатъ кандидатъ за Българския престолъ и да го признаятъ. Бакхрджиевъ отъ тия маневри на нашитѣ политикани си правѣше иллюзии, че ужъ републиканската идея у насъ имала послѣдователи и че недостигало само горѣщи идейни проповѣдници. . . .

IV.

Когато Бакхрджиевъ се върна, видѣ съ собственитѣ си очи, че работитѣ въ България вървѣтъ съвсѣмъ не така, както си представляваше; той видѣ, че идеализиранната отъ него „национална борба за свобода и независимостъ“ е борба въ сѣщностъ на личнитѣ честолюбия, е борба не на България съ „руския деспотизмъ“, а борба за влияние на Балканския Полуостровъ, въ която България невинно спомагаше на чужди домогвания. Всичко това го разочарова, и го порази страшно. Въ една статия подъ заглавие: „Съ мечъ и кръвъ“, като развива мисълта, че борбата на България трѣбвало да бѣде „за велики национални и човѣшки идеи“, той изказва своето дълбоко разочарование въ слѣдующитѣ редове: „Че „свободата“,

„независимостта“ не значатъ още, че извѣстни народи сж свободни, независими и самостоятелни, за това е достатъчно да погледнемъ съседитѣ си: гръцитѣ, сърбитѣ и ромънитѣ. Ний вѣрвахме дълбоко, че днешнитѣ водители на народа ни ще провъзгласятъ народна република; но за наше крайно удивление излѣзна, че хората, на които възлагахме такъвизъ надѣжди се явиха съвсѣмъ не народни водители . . . Правителственитѣ вѣстници „Н. Бѣлг.“ и „Свобода“ потвърдяватъ това...“ И колкото повече той изучаваше нашитѣ работи, толкова по-голѣмо ставаше неговото разочарование. Какво е било разочарованието му, можимъ да сждимъ отъ слѣдующето писмо, подѣ дата 27 Май до г. Н., тогава студентъ архитектъ въ Цюрихъ и неговъ божемъ единомисленникъ и съратникъ не само за свободата на бѣлгарския народъ, но и за свободата на цѣль Б-ски Н-въ! Въ това писмо той пише на г. Н., който укорява Бакарджива че си измѣнилъ убѣжденията слѣдующето: „Не, брате, моитѣ сжждения трѣбва да се основаватъ на нѣща по реални, тѣ трѣбва да бжджтъ преди всичко обективни, защото, само въ този случай азъ смѣя да се нарѣка съвремененъ революционеръ. Какъ мога да поддържамъ или просто да одобрявамъ дѣлата на днешното правителство, когато то не ми позволява да си искажа публично мнѣнието, какво е добро и какво не? Какъ азъ мога да осжждамъ бѣлгарскитѣ руссофили, че сж русски шпиони, когато азъ не зная ни една бѣлгарска книжка, която би си задала за цѣль обективно и всестранно да разглежда възможността Бѣлгария да сжществува безъ Россия (но и безъ Австрия), т. е. на собственни крака? Ето защо, брате, азъ и до днешенъ день не съмъ се присѣдинилъ ни къмъ еднитѣ, ни къмъ другитѣ и съмъ си самъ, при особено убѣждение. Нападамъ и еднитѣ и другитѣ, възмущавамъ се и отъ еднитѣ и отъ другитѣ и, до колкото мога, старая се при всѣкой случай да доказвамъ устно на слушателитѣ, че настоящия нжтъ по който вървимъ е безисходенъ, че Бѣлгария може се избави отъ робство само кога почнатъ властнующитѣ да гледатъ своето спасение въ възстановлението на печатното слово, въ правото на митингитѣ, въ възстановлението на конституцията . . . Повтарямъ вкратцѣ: днесъ за днесъ борбата не е между бѣлгари и русси, а между бѣлгари и бѣлгари. Силнитѣ на деня гонятъ слабитѣ на деня, а слабитѣ искатъ да свалятъ силнитѣ и тѣ да станатъ силни. Обаче нито еднитѣ, нито

другитѣ се водятъ отъ общеполезни искания, а чисто отъ лични . . . Не моитѣ убѣждения сж днесъ други, ами обстоятелствата, при които азъ днесъ живѣя сж други отъ онѣзи въ Цюрихъ или Берлинъ. Тамъ азъ говоряхъ между хора сравнително високо-нравствени, т. е. между хора, които не само ми позволяваха да си искажа мислитѣ, но и можѣха при това и да ме разбератъ, а днесъ азъ живѣя въ България, гдѣто массата не само не е още въ състояние да те слуша и разбира, но и не ти позволява да говоришъ!! Азъ бѣхъ готовъ да срѣщна срѣда, която да не може или да не иска да ме разбира, но за срѣда, която да не ми позволява да говоря, дѣйствително азъ и не помислювахъ отнапредъ. Въобще терроръ, както го разбиратъ рускитѣ вѣстници, у насъ нѣма, — пито бѣсятъ, нито колятъ, но, вижъ, шпионства, безпокойствия, интернирания, затворъ, даже бой — съществуватъ“.

Разочарованието на Бакжрджиева бѣше твърдѣ голѣмо и той испытваше страшни нравствени мъки. „Свършено съмъ разбитъ нравствено и търпя страшни душевни мъки“, пише той до едного отъ приятелитѣ си отъ 29 май, 87 год. За жалостъ, Бакжрджиевъ не се отличава и съ голѣмо физическо здравие. Но и това здравие, което той имаше, до голѣма степенъ се разстрои въ време на Сръбско-Българската война, въ която той взе участие като доброволецъ. Нравствениотѣ страдания най-подиръ подкосиха слабитѣ му физически сили до тамъ, щото той захвана да храни кръвъ. Трѣбаше да се лѣкува. Въ началото на Юний, 87 год. той замина за Глайхенбергъ, дѣто прекаралъ 1 1/2 месецъ и отъ гдѣто се върна съ възстановени физически сили, които му върнаха и предпшнитѣ бодростъ и енергия. У Бакжрджиева кипѣше неугасаема жажда за дѣятелностъ. Тутакси слѣдъ завръщанието си отъ Глайхенбергъ, той се залавя съ свойственитѣ нему искреностъ и увлечение да урѣжда градскитѣ работи въ родния си градъ, безъ да пресмѣтне, че градскитѣ работи бѣха монополизирани отъ хора, които въ борбата не се гнѣсѣха отъ никакви срѣдства прогивъ своитѣ противници. Онова време бѣше паметното време на „патриотическиотѣ дружини“ и Бакжрджиевъ не взе въ внимание, съ какви сили ще излѣзне на борба. Наистинна, той се стараше да сгрупира около си дружество отъ по-младитѣ, отъ учителитѣ, но тѣ нито бѣха приготвени умствено и нравствено, нито имаха неговата смѣлостъ и енергия, хора страхливи и въ

всѣкой случай ненадѣжни въ идейно отношение. Той се мжчеше да ги въодушеви съ принципитѣ на свободата — конституционнитѣ права тогава, когато бѣше изгубена вѣрата въ тѣхъ, когато всички бѣха разочаровани въ тия принципи. За да можѣше да въодушеви слушателитѣ си съ тия принципи, грѣбваше да се турятъ въ основанието имъ рѣдъ нови, широки, общечеловѣчески идеи. Бакхрджиевъ, като социалистъ, трѣбваше на това да обърне внимание и да опредѣли своитѣ отношения къмъ другитѣ. За жалость, той побърза да излѣзе на борба съ безнадѣжни другари. Разбира се, че той не можа нищо да направи съ градскитѣ работи и, нито пъкъ привлече на страната си народа, а само въоръжи противъ себе си Горня-Орѣховската „патриотическа дружина“. При това, до дѣто Бакхрджиевъ се бореше за градскитѣ работи, настъпи и времето за избори на представители за V Обикн. Народно Събрание.

Бакхрджиевъ считаше V Обикн. Нар. Събрание за твърдѣ важно; той мислѣше, че отъ това събрание зависѣше, какво направление ще вземе България. Това би било вѣрно, ако да можеше да се избережтъ на всѣкадѣ или въ повечето градове такива хора каквито искаше той; но такова нѣщо не можеше да се очаква. При всичко това, Д. И. Бакхрджиевъ се залови да агитира за свои кандидати и чрезъ тия сжщитѣ горѣспоменати сили, за които стигало една дума отъ гдѣто трѣбва, за да го оставятъ. Напразно другаритѣ му го предупреждаваха, че той не ще може да успѣе, но Бакхрджиевъ не можѣше да бѣде спокоенъ. Най-подиръ той не скриваше своитѣ убѣждения, на всѣкъдѣ проповѣдваше, че „спасението“ на България е въ въстановлението на свободата на печата, на митингитѣ и пр. Той добръ разбираше, че спасението на единъ народъ не може да се състои само въ свободното слово, въ свободата на събранията и пр., но той смѣташе, че тия начала сж необходимо условие за напредъка на единъ народъ, за идейна работа, и въ това не може да бѣде никакво съмнѣние. Бакхрджиевъ, както и всѣки идеенъ човѣкъ, не можеше да не иска въстановлението на тия начала; но той направи тая грѣшка, че искаше да достигне това съ хора, които въ никой случай не съставляваха нѣкаква нравствена сила. За това, въ самия день на изборитѣ, той остана самичкъкъ съ своята листа . . .

Извѣстно е, какъ станаха изборитѣ въ Горня-Орѣховица на 27 Септемврий, 1887 год. Оппозицията бѣше голѣма и нѣ-

маше съмнѣние, че тя можѣше да спечели. Бюрото се състави отъ оппозицията и стана нужда да се растури. Бакърджиевъ стоеше на оная страна, гдѣто стояха и правителствениитѣ. Но когато, за да распрѣснатъ „тълпата“, се почна стрѣляние върху ѣ, а тя като стѣна не се мърдаше отъ мѣстото си, Бакърджиевъ, поразенъ отъ тая неустрашимостъ на народа, мина на негова страна . . . Бакърджиевъ бѣше отъ послѣднитѣ, които оставиха мѣстото на ужасната избирателна картина. Той остави това скръбно мѣсто само тогава, когато куршумитѣ продупчиха шалката на главата му . . . „Жални картини ни се възпомнюватъ съ горнята дата. Нѣма день въ нашата нова история, който би характеризирвалъ българитѣ така злѣ като народъ лишенъ отъ най-първитѣ понятия за благородство, за състрадание, както 27 Септемврий“, пише той подиръ изборитѣ . . .

Сжщия день арестуваха Бакърджиева, но съ пристигването на полковоя командиръ отъ Търново, освободиха го. Обаче щомъ замина полковоя, по распорѣжданieto на неговитѣ неприатели Бакърджиевъ биде отново арестуванъ и само слѣдъ два дена съ една гаранция отъ 4000 лева се освободи. Разбира се, възмущението му нѣмаше граници и той явно искаваше своето възмущение. Правителствениитѣ още повече се разяриха противъ него и се заканваха даже да го убиватъ, особено извѣстния въ Горня-Орѣховица „патриотъ“ Цвѣкю не се стѣснявалъ да исказва своитѣ заканвания да убие Бакърджиева въ кафѣпетата. Бакърджиевъ заявява писмено на властитѣ за тия заканвания, по неговитѣ заявления останаха безъ послѣдствия . . .

Ужасната избирателна картина на 27 Септемврий, ужаситѣ подиръ изборитѣ, ареститѣ, тъмничния животъ, заканванията да го убиватъ, чувството на беззащитний, — всичко това го измъчи нравствено и физически; той лѣгна боленъ безнадѣжно, и отново се захвана кръвохраканието, което го вкара въ гроба . . .

V.

Д. И. Бакърджиевъ се е родилъ въ Горня-Орѣховица, на 2-ий Февруарий 1864 год. До 14-та си година той е живѣлъ въ родния си градъ, възпитвалъ се е въ IV-класното Горнѣ-

Орѣховско училище, слѣдъ свършването на което, въ пролѣтъта на 1884 год. замина за Виена, за да продължи своето образование въ нѣкоя отъ тамошнитѣ гимназии. Въ Виена въ продължение на една година той се приготви по нѣмски езикъ и успѣ да постѣпи въ III класъ на Кремската классическа гимназия. Следъ като свърши V класъ на тая гимназия съ много добъръ успѣхъ, Бакхрджиевъ въ 1883 год. замина за Россия, въ градъ Николаевъ и постѣпи въ „Александровското Реално Училище“ въ VI класъ, на 16 Августъ, 1883 год. Въ това училище той свърши въ Юний 1884 год. Въ 1884 г. въ Септемврий постѣпи въ Цюрихския университетъ, гдѣто слѣдва отъ 1884-85 до началото на учебната 1885-86 год. Въ началото на тая учебна година избухна Сръбско-Българската война и Д. И. Бакхрджиевъ единъ отъ първитѣ захвърли науката, обърна се чрезъ цюрихскитѣ вѣстници съ едно горѣщо възвание къмъ студентитѣ българи, за да се притекжтъ въ защита на отечеството и въ края на Октомврий мѣсецъ ние го виждаме въ София доброволецъ. Срѣденъ ръстъ, съ черна гъста коса, съ мургаво лице, испъкнало чело, съ черни като въгленъ и пронизателни очи, остроуменъ и буенъ, пламенъ въ рѣчитѣ си и вдъхновенъ съ най-високи надѣжди за бъдещето на челоуѣчеството, такъвъ бѣше той. Когато тръгна отъ Цюрихъ на чело на нѣколко студенти за въ България, цюрихскитѣ вѣстници живъ го оплакваха. Тѣ пишаха тогава за неговата трагическа смъртъ на бойното поле: „Лѣти тоя младъ момъкъ пронизанъ въ гърдитѣ отъ неприятелския куршумъ, въ послѣдната агония предъ смъртъта неговитѣ нѣжни прѣсти се впиватъ въ хладната земя, неговата вита коса се търкаля въ калъта и умнитѣ му очи за послѣденъ пѣтъ погледватъ на безпредѣлното небесно пространство и се затварятъ на вѣки! Трагическа смъртъ очаква тоя младъ момъкъ, но предъ любовта къмъ отечеството и най-трагическия край на живота е сладъкъ!“ Така пишаха цюрихскитѣ вѣстници за Д. И. Бакхрджиевъ, но не било сѣдба да умрѣ той на бойното поле, а разочарованъ отъ тая България, която той толкова идеализираше и отъ нравственни мжки, които му ги причиниха нещастното ѣ положение и жестокитѣ, дивитѣ преслѣдвания на тия българи, които той смѣташе за високо-нравственни борци за свобода и независимостъ! . . .

Подиръ свършването на войната Бакхрджиевъ пакъ се върна въ Цюрихъ и слѣдва въ университета до 23 Септемврий,

1886 год. На 13 Октомврий той остави Цюрихъ и се премѣсти въ Берлинския университетъ. Въ Берлинъ стоя до къдѣ края на Януарий мѣсець, 1887 година.

Когато слѣдъ избора братята му го освободиха отъ ареста съ една гаранция отъ 4000 лева, Д. И. Бакърджиевъ бѣше вече безнадежно болѣнъ. Никакви медицински мѣрки и съвѣти не бѣха въ състояние да го спасятъ отъ смъртта. Въ началото на Октомврий мѣсець той замина за о-въ Корфу. Но живѣнието въ тоя о-въ не му спомогнало, види се, защото слѣдъ два мѣсеца той заминава за Хедуанъ-ле-Бенъ при Каиро, гдѣто прекара зимата. На пролѣтъ 1888 год. се върна въ Цариградъ, а лѣтото прекара въ о-въ Халки. Но вищо не му помагаше; той отъ день на день гаснѣше. Зимата презъ 1888-89 г. прекара въ о-въ Родосъ, а на 2-ий Май 1889 год. се върна въ Горня-Орѣховица съ пълно съзнание, че свършва своя младъ животъ. На 30-ий Май с. г. презъ пощта Д. И. Бакърджиевъ почина съ горчивото чувство, че не можа да послужи на идеитѣ, за които живѣше и мислѣше много да работи . . .

На 31-ий Май, два часа слѣдъ обѣдъ, стана погрѣбението му въ присѣдствіето на цѣлото градско духовенство, на учащата се младежъ и учителитѣ имъ и на многобройна публика . . .

Д. И. Бакърджиевъ пригѣжаваше всички условия за да бѣде полезенъ за въ бѣдѣще. Освѣнъ естествениитѣ умствени способности, систематическо образование и трудолюбие, той прекрасно владѣше пѣмски, руски и французски езици. При това, той притежаваше още едно условие, което е твърдѣ важно, за да бѣде човѣкъ самостоятеленъ въ своята дѣятелность въ пълна мѣра: той бѣше още и материалино обезпеченъ човѣкъ. Ползующъ се отъ тѣзи благоприятни условия, Бакърджиевъ кроеше планове за широка литературна и общественна дѣятелность, която захвана тѣй рано. Бидейки още студентъ въ Цюрихския университетъ той превежда извѣстното научно съчинение на знаменития пѣмски социалъ-демократъ Августа Бебеля: „*Di Frau in der Vergangenheit, Gegenwart und Zukunft*“ (жената въ минало, сегашно и бѣдѣще)*). Въ сѣщото време той се занимаваше съ едно оригинално съчинение по Политическата Икономиа подъ заглавие: „Социална икономиа и бѣдѣщий строй.“ За жалость,

*) Въ послѣднитѣ издания заглавието на книгата гласи: *Die Frau und der Socialismus* (Жената и Социализмътъ).

както съчинението на Бебеля, тъй и неговото оригинално съчинение останаха не изпълнени: първото го е превелъ само до половината, а второто едвамъ го бѣше наченалъ. Политическиятъ събития въ България прекратиха тия негови научни занятия. Отъ тогава и догдѣто окончателно не се разболѣ, занятията си разнообрази съ политика и общественна дѣятелностъ. Въ това време той бѣше и кореспондентъ по българскитѣ работи на много нѣмски вѣстници, както на „*Algemeine Zeitung*“, *Berliner Tageblatt*“, „*Frankfurter Zeitung*“ и на в. „Славянинъ“. Занятъ съ политиката и общественитѣ работи, Бакхрджиевъ обаче не забравяше и научнитѣ си трудове. Така той въ това време превежда и „Славянитѣ въ Турция“ отъ професора въ Загребъ франца Брадачка и планира едно историко-философско съчинение: „Върху причинитѣ за паданнето на републиканския режимъ въ Гърция и Римъ“.

Изобщо Д. И. Бакхрджиевъ бѣше човѣкъ, въ който кипѣше неогасима жажда за дѣятелностъ. При неговитѣ знания, които двѣ години преди смъртта си се капеше да ги допълни още въ Парижъ и Лондонъ, при неговата енергия и трудолюбие, при неговитѣ срѣдства и материална независимостъ, Д. И. Бакхрджиевъ бѣше една скъпоцѣнна интеллигентна сила, отъ каквито България има извънредно голѣма нужда. Загиването на тая млада сила така рано, нѣма съмнѣние, съставлява една твърдѣ чувствителна загуба за ония идеи, които едвамъ сега почватъ да си пробиватъ пътъ у насъ . . .

Умрѣ Бакхрджиевъ, погина тая честна идейна сила, която носѣше високитѣ съвременни идеали на човѣчеството и мислѣше да работи много за распространението имъ въ България. Като спомняваме днесъ неговата память, ние искаваме нашето дълбоко съжаление за погинването тъй рано на тая млада душа. Впрочемъ съ загиването на личността не загиватъ идеалитѣ. Нека за това бѣде вѣчна памятьта между насъ на погиналитѣ честни борци за идеали, колкото кратка и да е била тѣхната дѣятелностъ, колкото малки и да сж тѣхнитѣ дѣла, извършени въ името на священитѣ идеали! . . .

ЛОНДОНЪ И ПАРИЖЪ

ОТЪ

Орелиенъ Шоль.

(Преводъ отъ Френски).

До скоро време, националниятъ духъ въ Франция и Англия бѣше напоенъ съ една силна и взаимна умраза спрямо нравитѣ на близосѣдната страна.

Парижанитѣ вѣрваха, че лондонци ѣдѣтъ мѣсото сурово и че лордоветѣ и джентльменитѣ си прекарватъ днитѣ въ юмрученъ двубой.

Сжщата глупостъ и на отсѣпнатата страна на протока. Върху лондонскитѣ театри чловѣкъ виждаше само французски маркизи и кухари, дълги, сухи и тъноумни до безочливостъ. Англичанинѣтъ твърдо вѣрваше, че супа съ зеленчукъ и жаби фрикасе — печени въ масло — сж единичката храна на парижанитѣ.

Вѣкове е трѣбвало, за да се разбиятъ до негдѣ, тия така затвърдѣли мнѣния; пролятитѣ порои кръвъ сж ги само уякчили.

Тая глупава умраза е най-сетнѣ угаложена. И отъ едната и отъ другата страна, захващатъ да мислятъ, че у сѣсѣда има нѣщо за уважение.

Английскитъ дендизмъ — контиликъ — е хваналъ коренъ въ Парижъ. Френскитѣ моди и актьори сж сжщо преминали Ламаншъ.

Наслѣдственното неприязнелство се е преобърнало въ горѣщо приятелство; трѣбва да слѣзе чловѣкъ чакъ до най-долнитѣ стѣпени на невѣжественнитѣ класи, за да срѣщне нѣкои слѣди отъ тоя ветъ квасъ.

При всичко това, ако двата народа и да не се мразятъ вече, тѣ далечъ още не си приличатъ. Английскитъ порокъ е сребротото, паритѣ. Френскитъ — суетността.

Въ Франция, смутоветѣ сж произволни; въ Англия, кръсѣцитѣ на тълпата се купуватъ; бѣснуванията на тълпата се плащатъ въ злато.

Въ най-смутнитѣ избори вий ще откриете единъ видъ по-

литически фарсъ, — комедия—актьоритѣ на който очакватъ само едно увеличение на платата, за да мѣнятъ ролята си.

Единъ буенъ ораторъ се бѣше провикналъ еднѣжъ верѣдъ словото си :

„Има избиратели, които не се страхуватъ да искатъ тридесетъ лири за гласа си; това е срамъ. Намъ ни трѣбватъ избиратели по петъ лири на човѣкъ“.

Англичанитѣ никога не се излагатъ на голѣма опасностъ ва малка печала. У тѣхъ бунтоветѣ не надминаватъ една извѣстна пресмѣтната граница. Тѣлпата въ Лондонъ ще се задоволи да открадне, да ограби, когато населението въ Испания, цѣло въ яростъ, убива немилостиво.

Въ Франция народното любочестие избухна въ 1789 год., революцията бѣше дуелъ до смъртъ, дѣло за честъ между простия народъ и аристокрацията.

Въ Франция, преструвката е първобитния грѣхъ у благовѣснитания човѣкъ: у джентлѣментътъ тоя грѣхъ е надменното, горделивото, държание. Единътъ иска да се покаже любезенъ, другия — силенъ. Англичанина дири богатството, французина — духовитостта.

Въ Парижъ уважаемъ е този, който има право на уважение; въ Лондонъ, respectable man — уважаемъ човѣкъ — е този, който си е усигорилъ материалното положение. Щомъ богатството рѣшава достойнствата, лесно е да се опредѣлятъ разредитѣ въ обществото; за това и социалнитѣ положения въ Франция сж много по-неопредѣлени.

Въ най-блѣскавитѣ дни на френското общество, човѣкъ е трѣбвало да види, какъ всичкитѣ тия френски суетности сж се надпреварвали, да се затѣмнѣятъ едно-друго, каква распаленостъ въ борбитѣ, каква хитростъ въ схващание смѣшното у другиго. Сравнете тоя движущъ се огънь отъ духовити думи, това стѣлкновение отъ кокетства, съ тежестта на едно пасивно общество, у което металтъ е царъ, у което интересътъ властвува, у което само родствениното происхождение и богатството сж на почетъ. Велможитѣ на Англия си присвояватъ самохвално единъ bon ton — прилична относка — какъвто отричатъ на тия, които сж богати, но не и отъ благородно происхождение.

Така се е образувало едно общество, подраздѣлено на разни кржгове, които човѣкъ не може никога да прекрачи и въ които всѣки класъ се вижда затворенъ въ ограда. Най-бо-

гация търговецъ не може да проникне у благородния по потекло; благородникътъ безъ богатство е отдѣленъ отъ благородникътъ богаташъ. И така нататкъ до буржуазията, която и тя сжщо си има своитѣ исклучения и своята иерархия.

Отъ плодоветѣ на революцията, англичанитѣ сж предпочели свободата; французитѣ сж избрали равенството.

Въ Англия модата е великолѣпна; въ Франция тя е лекоумна. Тамъ тя е церемония, тука развлечение.

Животътъ на fashionable—модний чловѣкъ—е съставенъ отъ една неспокойна гордостъ, отъ суетни низости, отъ безцѣлни расточителности; той е едно вѣчно размѣнение отъ раздавани и приемани оскърбления.

Предразсѣждцитѣ на английското общество, неговитѣ високомѣрни обноски, неговия педантизъмъ, сж го направили нетърпимо за чужденцитѣ. За да уважава чловѣкъ англичанитѣ, трѣбва да е живѣлъ въ полето посрѣдъ честния, патриархалния семѣенъ животъ, далечъ отъ классоветѣ на столицата.

Гения и духовитостта не вдхаватъ голѣмъ ентузиазмъ у англичанитѣ; тѣ предпочитатъ единъ дивакъ, единъ сиямецъ, единъ хотентотъ, повече отъ единъ поетъ или писателъ.

Въ Франция, напротивъ, Юмъ бѣше на почитъ, Гиббонъ, при всичката си грозота, имаше не малкъ усѣхъ.

Суетността въ Франция е извършила сума престѣпления. Ришелйю изгорява една кща за да отвѣче една жена.

Въ Англия смѣткитѣ на егоизма сж извършвали още по гнусни престѣпления.—Презъ зимата пѣколко дѣца си играяхъ около едно блато. Пристига единъ младъ момкъ съ пѣрзалки въ ржка; той се страхува, че ледътъ не е достатъчно коравъ и че не ще го удържи. Той намисля едно свирѣпо срѣдство, за да опита това; той хвърля връзъ леда нѣколко монети, като казва на дѣцата, че имъ ги дава.

Дѣцата се впускатъ, ледътъ се пробушва и тѣ погинватъ предъ очитѣ му.

Той си заминава преспокойно съ пѣрзалкитѣ подъ ржка, и законътъ не може да го накаже.

Недовѣрчивостта и смѣтката сж основата на английското общество. Френското общество желае да блѣщи, усѣща една нужда да угождава и да му се очудватъ—което дотѣгва.

У френцитѣ има една насилственна вѣтрничавостъ, едно непостоянно въсхищение.

У англичанитѣ — едно положително, безчувствено, пресмѣтнато стремление. У тѣхъ има, може би, повече искренностъ, но колко тя е сурова! и колко е жестоко това отсъствие на плюзия!

Писателятъ занимава едно твърдѣ различно положение у тия двѣ страни. Въ Лондонъ той е единъ видъ калугеръ, който се отдѣля отъ обществото, за да мисли, мечтае, учи или само, за да списва сир. да драска черно върху бѣло.

Въ Парижъ, писателятъ е салоненъ, свѣтски чловѣкъ, забавителъ, който върви наравно съ голѣмцитѣ; той е въ умственната демокрация, единъ народенъ любимецъ.

Въ Велика Британія умственното могъщество отстъпва пѣтъ на политическото могъщество. Посложенето на английския писателъ е двусмисленно и фалшиво. Не знаятъ какъвъ чинъ да му отредятъ въ това положително общество, у което всѣкий си има опредѣленъ чинъ. Той е вънъ отъ английското общество. Пошкѣй пѣтъ модата му измислюва едно преходно високо положение, но той скоро слиза въ тѣлпата, както маскараднитѣ царѣе, кога се свърши карнавалътъ.

Намъ е лесно да видимъ, че френскитѣ писатели сж се намѣсили въ всичкитѣ социални движения. Обвинявахъ Хелвециуса, че е съставилъ своето съчинение *l'Esprit* — Духътъ — съ духовити думи, наблюдения и откъслеци взети отъ салоннитѣ разговори; Бомарше е билъ излаганъ на сжщото обвинение; па и на кой ли авторъ не може се хвърли подобно обвинение?

Презъ осемнадесетия вѣкъ единъ орлякъ отъ краспорѣчиви, смѣли, необуздани спасители се хвърли върху арената. Тѣ бѣхъ проклинати, че разпространявали една сладострастна и опасна нравственностъ. Ала направяло ли се е смѣтка, за да се узнае истинското благодарѣние, дълбокото чловѣколюбие, които сж се замѣгнали отъ тия блѣскави пѣри, излѣзли отъ тѣхнитѣ необуздани въображения?

Колко справедливи, плодотворни, вѣчни идеи се таятъ на дѣното на тия съчинения тѣй силно преслѣдвани?

Всичко се пречистя; най-накрай и чловѣчеството се ползува отъ добритѣ слѣдствия, като премине опасността.

Времето накарва да зрѣятъ не пълнитѣ идеи. Вчерашната буря е сутрѣшна надѣжда.

На Дидеро, на Волтера, на Жанъ Жакъ Руссо, се пада честь-

та, че сж насърдили свободното мисленіе; че сж намалили почитта на чловѣка къмъ кървавата слава; че сж раскъсали лѣжливия блѣсъкъ на тържественитѣ глупости, съ които едно-временнитѣ властители сж си служали, за да заблуждаватъ чловѣчеството.

Тѣ сж ония, които сж почнали великитѣ завоевания на обществѣното щастіе.

Тѣхнитѣ теории сж се преобърнали въ фактове и тѣхната цѣль е почти постигната: могъществото на общественната мисль е замѣстило скотската сила, която тѣй дълго е преобладавала.

ЧЕРНА НЕБЛАГОДАРНОСТЪ.

(Картинка изъ сѣверо-американскія животъ).

Отъ Г. А. Мачтегъ.

(Продължение).

И съ погледъ, изпълненъ отъ вслпчествено презрѣніе, неисканна злоба, срѣщаше той всичкитѣ блѣднолици, безъ разлика, бѣхъ ли тѣ охолнитѣ дами на бомонда съ тѣхнитѣ усмивки, цвѣтя, и сладки работи, или сериозни учени хора, които желаяхъ да се научатъ отъ него за живота на индийцитѣ, членове отъ конгресса, които искахъ отъ правителството по-широка хуманность — чловѣколюбіе — къмъ червенокожитѣ, или най-сетнѣ, кореспонденти на вѣстници, които осѣждахъ жестокостта на бѣлитѣ, расположени по градищата до земитѣ на индийцитѣ. Съ тоя погледъ той като че имъ казваше лесно ли може той да се куши. И тия които срѣщахъ тоя погледъ, ако сж могли да разумѣхъ неговото изражение, неволно трѣпвахъ, — до толкова краснорѣчиво говорѣше той, като какво е вмъкнала тѣхната култура въ живота на чловѣка — номадъ.

Обикновенно плънникътъ съдѣше неподвиженъ и мълчеливъ, прегърбенъ, съ заврѣни въ колѣнитѣ си рѣцѣ, безъ да гледа на никого и на нищо. като че не разбираше нищо. На посѣтителитѣ можеше да се стори, че той е предаденъ на една дълбока и съсърфдоточена мисль, отъ която не може и не иска да се оттърве. Когато входившитѣ го потупвахъ по рамо, и съ усмивка го поздравявахъ, той на единъ мигъ издигане главата си, мълчаливо хвърлѣше бързъ и пронизителенъ погледъ, и изеднѣжъ си завземаше предишното положение, като че всичко що се вършеше наоколо му, всичкитѣ тия усмивки, подаръци, поздравления не се отнасяхъ до него. Също така неподвижно посрѣщаше той всичкитѣ распитвания, и даже дотѣгвателнитѣ кореспонденти. Вънкашно той бѣше като кукла-человѣкъ, но само вънкашно. Вътрѣ подъ това на изгледъ равнодушие и покой, страстно, винаги на шрекъ, живѣеше невидимо око, което слѣдѣше всеко едно движение, мръдване на врага. Всеки часъ, всяка минута то чакаше хитра изама, на която сѣ толкова способни тия „блѣднолицы кучета“ и отъ която така често и така лесно се улавяхъ наивнитѣ дѣца на пустинята.

Но еднажъ тѣ, когато самъ министра, забиколенъ отъ посѣтители, го запита : защо неговитѣ братя толкова мразятъ бѣлитѣ, той раствори своитѣ яко стиснати уста.... И ако тия, които тогава стояхъ около му имахъ сърдца, то би трѣбвало да се свиятъ отъ болѣстъ и срамъ за ония бѣдѣствия и страдания, насилия и нещастия, за които расправѣше главатаря съ тия странни гърлени звукове, съ тая наивна неправилна рѣчь! . . . И ако тѣ имахъ съвѣсть, тя трѣбвало би да се събуди отъ раскаяние и горѣща тъга, да подбуди „враговетѣ“ да се откажатъ отъ своята несправедливостъ. Защо мразятъ „бѣлитѣ ли“?—питаше главатаря, и очитѣ му пламтѣхъ, устата треперѣхъ,—ами пролѣната кръвъ на братията му, ами отнетитѣ земи, ами насилията и лѣжитѣ?—Гърленнитѣ звукове изпълнени съ докачение, болка и злоба рѣжяхъ ушитѣ,—страшната повѣстъ за насилията неволно късаше сърдцето. . . . — Не, по-добрѣ е да умрѣтъ въ боя, като юнаци, отколкото да търпятъ подобно гнѣсно иго, по-добрѣ смъртъ съ най люти мъки! . . . Така рѣшихъ храбритѣ му братя!

Той говорѣше не да закрили своитѣ, той не търсеше нито състрадание, нито прошка; той хвърлѣше въ лицата на „бѣлитѣ“ обвинение. Това бѣше не затворникъ, не робъ,—предъ тѣхъ съ пламналъ трѣскавъ погледъ, гордъ и личенъ стоеше „великия гла-

ватаръ“, който не разбираше примирение, който знаеше само два исхода : смъртъ или побѣда !

Лицето на министра стана блѣдно, презъ челото му мина дълбока бразда.

— Жално, наистинна, въздъхна си той на улицата, — за съжаление сж тия наивни, като дѣца, диваци . . . Въ много нѣща има той право !

— О, разбира се ! — отговори сжщо така тъжовно неговий другаръ, влиятеленъ членъ отъ конгресса, — разбира се, той говорѣше истината ! . . . Но съ сждбата не може човѣкъ да се бори . . . Тѣхното загибване при сблъскванието имъ съ културата е фатално ! Каквото и да предприемемъ за въ тѣхна полза, прерията все пакъ ще принадлежи на земледѣлца.

VI.

Бърже хвърчаха денетъ и плѣнника почена малко по-малко да дохожда въ вълнение, което все по-мъчно и по-мъчно му ставаше да скрива. Нервитъ не можаха да издържатъ това напръгнато очакванис, това мъчително подозирание измами и примки отъ страна на враговетъ, които, разбира се, отдавна сж го осжждали на люти мъки, отложени, може би, само съ надѣжда, че той подкупенъ отъ тѣхната добрина ще издаде своитъ си. Колкото и да се мъчеше индицеа да улови съ подозрителния си слухъ веѣка дума, враговетъ, както и по-напредъ не исказваха ясно своитъ тайни, цѣли и интриги и продължаваха, както и преди, да го даряватъ съ тънко-обмисленитъ си усмивки и участие, както и преди го затрупваха съ своитъ распитвания. О, хитри сж тия бѣли кучета ! Но така или иначе, трѣбваше да се напустне това напръгнато състояние, трѣбваше да имъ се покаже, че тѣхнитъ надѣжди сж напразно, че нищо освѣнъ смъртъ, каквато искатъ, па и най-жестока, той, великия главатаръ, не ще приеме отъ тѣхъ.

И веѣки день Черния Ястребъ ставаше все по-мраченъ и по-мраченъ, все съ повече злоба се испѣлваше погледа му, все по-страстно и напръгнато очакваше той бѣдѣщето обяснение.

И то дойде. Еднѣжъ му казаха най-сетнѣ, че утрѣ ще дойде да го види единъ отъ всички почитанъ човѣкъ, прочутъ проповѣдникъ, който иска да поговори съ него по душа, като съ другаръ . . .

Съ другаръ ! Индицеа вътрѣшно се изсмѣ. Добрѣ, той ще

да чуе тоя „другарь“! И той също ще намѣри за него дружеска „дума“! Добръ, нека дойде тоя „другарь“!

Едвамъ намръщеното чело на индиеца се оглади. Тая нощъ той спа дѣтски—спокойно.

Мистеръ Чърчменъ, забѣлѣ жителния проповѣдникъ, най-яесната звѣзда на ново-модната секта, който потръсваше и покъртуваше сърдцата на всичкитѣ посѣтителници на молелнята, рѣши се да отиде при озлобения индиецъ, и врѣхъ това захвана да говори, разбира се, цѣлата секта. Той рѣши да отиде при него съ „маслиново клонче на примирението“, съ проповѣдь на любовъ и прощение врѣхъ пълнитѣ си красиви устни, — рѣши се да „покърти това озлобено, гордо сърдце и съ своето могъщо слово, което е правило такива чудеса верѣдь бомонда, да го просвѣтли съ свѣтлина на истината“. Разбира се, че това бѣше мъчна работа, това бѣ цѣлъ подвигъ, но затова той бѣ мистеръ Чърчменъ. Въ цѣлия Вашингтонъ никой не е могълъ така дълбоко и сърдечно да оплаква свѣтовнитѣ лошевини, никой не е могълъ така страстно да бичува порока, никой не е могълъ съ вперенъ погледъ право въ сърдцето на прелестната грѣшница така страстно да рисува прелеститѣ на искуплението. Мистеръ Чърчменъ не се съмнѣваше, че ще направи чудо, че съ това чудо ще притури още единъ лъчъ къмъ своето сияние. Дивия и наивния синъ на степенитѣ, който трепери предъ предстоящото наказание и смъртъ за своитѣ престѣпления, който никога не е чувалъ нищо за любовта и прощението, ще се преклони, разбира се, предъ това ново слово и напълно ще се расcae въ своитѣ заблуждения. Мистеръ Чърчменъ ще се опита да обърне врага на братъ!

И тѣ се срѣгнаха: той прочутъ проповѣдникъ, готовъ да направи чудо, способенъ да съживи камъка и тоя мраченъ, гордъ главатаръ, дивъ на изгледъ и безеграстенъ, изпълненъ съ умраза, която пламтѣше въ неговитѣ очи, изпълненъ съ страстно желание по-скоро да улови тая мъчителна игра на бѣлитѣ. Мистеръ Чърчменъ по обикновението си, влѣзе тържественно, медленно и важно, цѣлъ въ черно, съ смиренно и дълбокомисленно наведени очи. Като наближи на единъ раскрачъ, той се спрѣ и издигна очи.

Индиеца го гледаше право въ очитѣ.

Казватъ, че когато очиларката улови погледа на страхливия занкъ, то послѣдния не може вече да откъсне очитѣ си, не мо-

же да се мръдне, като подпада въ една чудна катаlepsия (виѣпване). Нѣщо подобно осѣщаше и мистеръ Чърчменъ. Тоя пламененъ погледъ го прикова о мѣстото, тия двѣ очи се впиха въ него като гвоздеи. Омайване на нѣкаква си сила, като че се криеше въ тѣхъ, и нѣколко минути прочутия проповѣдникъ стоя мълчеливо, като омаенъ, и съвсѣмъ бѣше забравилъ отрано намисления планъ за покорението на озлобения индиецъ. Най-сетнѣ той дойде на себе-си, припомни си, и безъ да махва погледа си, важно и натѣртено продума:

— Здравей, брате!

Индиеца трепна, както трепва диво птиче, кога човѣкъ се доближи съвсѣмъ до кафеза му.

— Нима бѣлитѣ сж наши братя?— попита той съ рѣзкия си гърленъ гласъ, като мръщѣше вѣжди отъ очудване и като се усмихваше едва-едва.

— Да, братя сж!

Мистеръ Чърчменъ се справи съвсѣмъ: разговора се започваше именно така, както той отрано си го бѣше намислил.

— Да, бѣлитѣ ти сж братя, на тебъ, Черний Ястребъ! продума той съ сжщия тържественъ тонъ, който е произвеждалъ такъвъ фуроръ въ неговата молелня.

И мистеръ Чърчменъ започна пригответената си рѣчь. Рѣчта му пълна съ образи и аналогии, се лѣеше равно и свободно, тона на гласа му красиво вибрираше като спадаше и се възвисяваше. Той ту грмулѣше на бурни вълни, ту изеднѣжъ се снишаваше до леко шепнене, което приятно ласкаеше ухото. Мистеръ Чърчменъ говорѣше за великото учение на любовта, което исповѣдватъ бѣлитѣ, за ученията и трѣпливия вѣнецъ на великия Учителъ, който е проповѣдвалъ на всички единение и братство, и който е завѣщалъ на хората миръ и смирение. Мистеръ Чърчменъ бичуваше умразата и злобата, наричаше грѣхъ насилието, лъжата и проливането крѣвъ. Всичкитѣ хора на земята сж братя и всички трѣбва да се обичатъ по между си, трѣбва да прощаватъ докаченията. Великия учителъ е завѣщалъ на хората всепрощение и милосѣрдие. Черния Ястребъ, ако той не иска да бѣде страшно наказанъ, трѣбва да съзнае своитѣ грѣшки, трѣбва да се откаже отъ своята злоба.

— А! — искочи у индица.

— Просвѣти се, Черни Ястребъ, и стани отъ врагъ на братъ! — довърши тържественно проповѣдника.

Индицеа мълчеливо слушаше, ни единъ мускулъ не трѣпна на неговото лице и само очитѣ му на времени мѣняваха своето изражение. За туй пѣкъ сърдцето му трѣпереше съ такава злоба, щото по нѣкога не му оставаше сила да я сдържа и да не я искаже. Ето го той, истинския пѣтъ на бѣлитѣ! Лѣсицата си искажа дирята! Добрѣ, и у него има своя дума, той ще отговори, както прилича на единъ главатаръ! , . Но той се сдържаше още.

— И бѣлитѣ исповѣдватъ това учение? — попита той, при което гърленитѣ звукове на гласа му трѣпърѣхъ малко.

Мистеръ Чърчменъ забѣлѣза това трѣптѣние и тържествуваше своята побѣда.

— Да, Черний Ястребъ, това е тѣхното учение.

— И ония бѣли, що живѣятъ задъ рѣката?

— Да и ония.

По нататѣкъ нѣмаше вече нужда да се сдържа.

— Ти си лъжець! съ неисказано презрѣние и въ гласа, и въ лицето отговори индицеа.—Ти си подълъ лъжець, както и всичкигѣ твои братя! Но такава мръсна лъжа още не е чувало ухото ми!

Смаения мистеръ Чърчменъ се дръпна назадъ. Или той е недочулъ, или индицеа е полуделъ. . . Но тоя, като се задаваше отъ негодувание и презрѣние, съ своята прекъснатата, така неправилно сложена рѣчь, докарваше проповѣдника все въ по-голѣмо смущение. Той отдавна е разумѣлъ, че бѣлитѣ искатъ да го купятъ, както не еднажъ сѣ купували неговитѣ братя. Тѣ сѣ отлагали наказанието му и сѣ грижили за него, съ надѣжда за предателство. Но великия главатаръ не ще стане измѣнникъ и спокойно ще иде на смъртъ. Блѣднолицитѣ сѣ кучета, които той дълбоко презира и на думитѣ на които не вѣрва. Сивата мечка по-малко е свирѣпа, и чакала по-малко е страхливъ отъ бѣлия. Той ще имъ покаже какъ умира юнакъ! Бѣлитѣ дѣхатъ злоба, и сѣ изпълнени съ отрова като очиларката. . . Нали блѣднолиция му каза, че тѣ осѣдили на смъртъ своя великъ учителъ? И подиръ всичко той дошелъ да го увѣрява че враговетѣ сѣ крогки?!... Лъжець! Мистеръ Чърчменъ излѣзе съвсѣмъ унищоженъ.

Разбира се, привърженцитѣ на враждебнитѣ секти го дигнахъ на смѣхъ. Не трѣбва да се мисли човѣкъ за голѣмо нѣщо, всичко трѣбва да се пипа полека, като се обмислюва веѣка дума. Черния Ястребъ е ималъ съвършенно право, като е посрѣщ-

налъ така една подобна самоувѣренность не основана върхъ нищо. Такива работи не бива да се вършатъ изеднѣжъ и ненадейно, тука голѣмо значение има постепенността, и мистеръ Чърчменъ непременно трѣбва да отбѣлѣжи това върхъ дългия си нос!

А приятелитѣ на прповѣдника, обвинявахъ въ всичко „западъ“, който така силно е озлобилъ тия наивни диваци и, разбира се, и послѣдователитѣ на враждебнитѣ секти, които по-отрадно не сѣ се помѣчили да вмѣкнатъ посрѣдъ имъ „истинската свѣтлина“.

Тая полемика се печаташе върху страницитѣ на безбройни вѣстници, които и бѣзъ това, оставахъ много мѣсто за раскази и разсѣждения за Черния Ястребъ. Печата, както и обществото, почена вече да се вълнува зарадъ дълговремения затворъ на плѣнника, обвинявахъ министерството въ отлаганието на изслѣдванieto. Така могатъ да постѣпватъ, разбира се, само съ индийцитѣ, съ които винаги сѣ постѣпвали незаконно и несправедливо! Бѣлия, не ще питане, би билъ отдавна изслѣдванъ и въ всекакъвъ случай не би го държали въ затвора. Да, разумѣва се, тоя испитъ би издалъ много ужасни нѣща, той би открилъ всичката жестокость, всичката несправедливостъ на „бѣлитѣ“ и всичката несѣстоятелностъ на съюзното правителство, което не може енергически да се повдигне въ защита на злочеститѣ диваци, той би оправдалъ въстанието на тия злочести дѣца на прериитѣ, доведени до отчаение, но трѣбва пъкъ, най-сетнѣ, да се погледне на работата както си е тя, съ трезви очи, време е да се съзнаятъ погрѣшноститѣ и да се помѣчатъ да ги поправятъ. Черния Ястребъ е ималъ право да не повѣрва, че бѣлитѣ исповѣдватъ великото учение на любовта и мира; догдѣто работата стои както сега, ни единъ индиецъ, разумѣва се, не ще го повѣрва никога.

Така говорѣше печата, сѣщото повтаряше обществото, и министерството, право да се каже, се усѣщаше въ голѣмо затруднение. Това затруднение се криеше не въ испитванието на плѣнника — испита можеше винаги да се направи, — то се заключаваше въ невѣзможността да се разрѣши въпроса: какво да се прави съ плѣнника слѣдъ испита? За смъртно наказание, макаръ Черния Ястребъ и да бѣше осѣденъ отъ военния сѣдъ, не можеше да има, разбира се, и дума, и прощаванието му отъ страна на президента бѣше несъмнено, — но по-нататѣкъ какво да се прави съ него? Да се отпусне при своитѣ си — значеше да има за напредъ ново въстание, може-би по-страшно, отъ онова,

което туку-що умириха съ такъвъ трудъ. Да се държи тукъ, — подъ какъвъ предлогъ? И щѣ-нещѣ по различни причини, министерството се оправдаваше ту съ текущитѣ работи, ту съ необходимостта да събере нови справки за въстанието и протакаше работата съ тайна надѣжда на нѣкакъвъ случай, на нѣкаква неочаквана комбинация, която ще му помогне да излѣзе отъ такова то затруднение. Като чакаше запитване въ конгреса, то се готвеше да заяви, че съ сѣдбата на плѣнника ще се заеме чакъ тогазъ, когато въстанието бѣде съвсѣмъ умирено и когато на конгреса бѣде предложенъ цѣль редъ реформи съ цѣль да се подобри положението на индийцитѣ.

За щастие, въ Вашингтонъ живѣеше мистеръ Смартбой, глава на фирмата „Смартбой и С-пе“, който владѣеше най-голѣмия магазинъ и складъ на всевъзможни стоки, които заемаха цѣль кварталъ. Носила се една остроумна легенда, че ужъ мистеръ Смартбой дошелъ тъкмо тогазъ на тоя свѣтъ, въ този именно щастливъ моментъ, когато гения на единъ умрѣль финансистъ се скиталъ изъ въздуха, и дирилъ на земята ново, подходяще за себе си помѣщение. Защото не можалъ да си намѣри други ли, или такъвъ му е билъ вече избора, но гения се загнѣздилъ въ едрата, дебела, но твърдѣ жива фигура на мистеръ Смартбоя, който още отъ дѣтинството си е обръщалъ внимание на хората съ своето присѣствие на духа и изобретателностъ върху почвата на всевъзможни операции, за първо, разбира се, съ кравайчета, захарчета и други сладки работи. Но отъ сетнѣ, кога порастна, кога заякна, кога се разви, той, естествено остави кравайчетата на мира, и всичкото си присѣствие на духа, всичката си гениялна изобретателностъ обърна върху акциитѣ и облигациитѣ на най-остроумнитѣ предприятия. Мистеръ Смартбой правилъ пжтища, засушавалъ блата, организиравъ банки, подобрявалъ породитѣ на добитѣка, наводнявалъ щатитѣ съ най-грѣмки, най-интересни реклами за своята широка и плодотворна дѣятелностъ. И макаръ въ всеко негово предприятие непременно да му е бъркалъ нѣкакъвъ чудноватъ „случай“, вѣчния врагъ на всички финансови гении, и на мистеръ Смартбоя постоянно му се е случавало ту да фалира, ту да „исфиряса“, ту да се обявява банкротъ, — но съ силата на тайния гений, той не „потгъвалъ“, а „исплаввалъ“ всекога начело на нѣкакво ново, още по-грандиозно предприятие, при което неговата голѣма кисия все по вече и по вече се препълняше и препълняше. Истина, разоренитѣ акционери по нѣкога силно роп-

таяхъ, проклинаха мистъръ Смартбой съ ядовити подмѣтания, даряваха го съ нелъскателни епитети, но общественото мнѣние бѣше за него, защото всички продължаваха още да вѣрватъ въ неговата „звѣзда“, въ неговата способностъ, изобретателностъ и всички викаха въ единъ гласъ: „Мистъръ Смартбой е гений!“

Това негово ново предприятие, колосалния магазинъ, въ който можеше да се намѣри всичко, което се произвежда отъ науканитѣ ръцѣ на цѣлия старъ и новъ свѣтъ, — всичко, отъ конца до баснословния индийски шалъ, отъ теленитѣ гвозден до най-чистия брилянть, давало е нечувани печалби, за които кръщели на всѣкъдѣ и всички. Мистъръ Смартбой си триеше радостно ръцѣтъ, смѣташе печалбитѣ, подигаше все повече и повече своитѣ акции до този злополученъ день, когато умразната сжба му испрати конкурентъ въ лицето на новата фирма „Универсалния складъ“, която отвори магазинъ си наблизо и сне за еднажъ цѣнитѣ. Куцувача, който всѣкога се полъгва отъ новичкото и ефтиничкото, почна явно да измѣнява и работитѣ на мистъръ Смартбой тръгнаха слабо, печалбитѣ се намалиха, акциитѣ паднаха, а въ града почнаха да се носятъ тревожни слухове, които още по-вече подкопаваха работата. Мистрисъ Смартбой по неволя трѣбваше да прекрати своята широка филантропическа дѣятелностъ и да намали разноснитѣ за накититѣ и за расходнитѣ, за които нѣкога говореше цѣлъ градъ, — поради което сега прекарва времето си въ плачъ, — а мистъръ Смартбой престана вече да си трие ръцѣтъ и стана по-мраченъ отъ нощта. Проклѣтия конкурентъ не приемаше никакви съглашения, отказваше се отъ „отстъпки“ и все повече расширячаше своитѣ операции.

Но мистъръ Смартбой бѣше гений! Въ една безсънна, неспокойна нощъ веднага го осѣни вдъхновението. Въ гениалната глава блѣсна една комбинация, която безсъмнѣние, спасяваше него, убиваше конкурента и избавяше министерството отъ безсходното му положение. И при тоза, тя непременно, трѣбваше да докара въ въсторгъ мистрисъ Смартбой, която тъй обичаше „добритѣ дѣла“.

Гениалния човѣкъ скокна отъ постелката въ вълнение, като горѣше отъ пламъка на вдъхновението.

— Да, него ще го спаси Черний Ястребъ, този грубъ и глупавъ дивакъ, предъ когото тъй се подмилкватъ всички госпожици и когото въ министерството не знаятъ какво да правятъ! Хе, хе, хе, — всичко е създадено отъ Бога за нуждата на умната и

похватна глава, — ще влѣзе въ работа и този червенокожъ! . . .
Не знаятъ какво да правятъ съ него? Е, хубаво, той ще ги научи!

VII.

Мистрисъ Смартбой, както всекога правѣше въ послѣдне време, излѣзе на закуска съ подутѣ отъ плачъ очи. Добрата, кротка жена, тя, разбира се, не роптаеше, не гризѣше своя и безъ това разстроенъ „милъ Джонни“, както обичатъ да правятъ това другитѣ жени, — тя само на-самъ проливаше вѣчни сълзи. Безъ съмнѣние, мокритѣ очи и червенитѣ петна подъ тѣхъ не твърдѣ успокоително дѣйствуваха на съпруга ѝ, по нѣкога даже тѣ го раздражняваха, предизвикваха го на нѣкаква рѣзка прѣплива забѣлѣжка, но какво можеше да направи добрата и кротка жена, когато сълзитѣ тѣчаха сами, непроизвольно и неудържимо? Тя до толкозъ обичаше благотворителността и всички тия пикини въ полза на болнитѣ, баловетѣ въ полза на сакатитѣ, балнитѣ лотарии за гладнитѣ и т. н., — всичко, отъ което тя по неволя трѣбваше сега да се откаже, — щото бѣха станали за нея необходимостъ. Какво можеше тя да направи, когато така страшно я мѣчаха тия присмѣхулни погледи на предишнитѣ ѝ другарки и тия ядовити тѣхни съболѣзнования по поводъ на „нещастията въ работитѣ“, като гледаха, че тя не подновява нажититѣ си? И при това, тя тѣй бѣше привикнала да вѣрва въ всеспасителния гений на „милиия си Джонни“, който сега изведнѣжъ, нѣкакъ необикновенно се бѣ отпусналъ, отъ денъ на-депъ ставаше все по-мраченъ, и така бѣше навикнала да се уповава на Провидението, което стократно награждава добритѣ дѣла. А тя ги е правила толкосъ много, толкосъ много . . .

И тя не се излѣга въ това си упование и вѣра, добрата, кротка жена. За нейно крайно изумление, тая сутринъ мистеръ Смартбой излѣзе на закуската, като че нищо не бѣ станало, като се смѣеше съ обичната си усмивка и като си потриваше рѣцѣтъ. Като се приближи съ дребни, бързи крачки, той, както и по-напредъ, пакъ високо мяцна нейното хубаво чело.

— О, Джонни! — едва можа да проговори отъ препълване на вълнующитѣ я чувства мистрисъ Смартбой и сърдцето ѝ затупка отъ сладка надѣжда на нѣщо хубаво. — О, милий Джонни! . . . — Какво, моя Нелли, какво? — весело питаше въ отговоръ мистеръ Смартбой, като си триеше ожесточено рѣцѣтъ. —

Е, стига ни да лѣемъ сълзи! Отъ тая сутринь

Мистрисъ Нелли, цѣла се исправи и като се смѣеше отъ щастие, отвори своигѣ чудесни устица.

— Отъ днесъ, Нелли — продължаваше щастливия съпругъ, — всичко трѣбва да се измѣни! . . . А, наиситина вий отколѣ не сте си правили нѣщо новичко Днесъ можете да отидите у модистката

— Джонни! — като се радваше и като че не вѣрваше, въ същото време, извика мистрисъ Смартбой. — Милий Джонни!

Но мистеръ Смартбой не бѣ изказалъ цѣлата си доброта. Като си потриваше рѣцѣтъ и като хихикаше весело, той продължи:

— А че и благотворителнитѣ си дѣла, Нелли, вий малко понапустнахте . . . Хубавичко е, знаете, нѣкоя вечеринка съ лотария или нѣщо подобно

— Може ли *bal masqué*, Джонни! . . .

— Както искате, мила; това е ваша работа . . .

Мистрисъ Смартбой ликуваше. Високитѣ ѣ гърди се възнувахъ отъ щастие. Но тя бѣше кротка и добра съпруга и за това намѣри за добръ малко да се позагриже.

— Вий сте тѣй добъръ, Джонни! Вий много правите за мене, и азъ ви съмъ много благодарна Но нашитѣ работи, струва ми се . . . Нашитѣ работи, Джонни

— Нашитѣ работи? — захихика весело мистеръ Смартбой. — Не скърбете, Нелли!. За нашитѣ работи скоро ще заговорятъ всички щати! . . . Да, Нелли, нашитѣ работи ще цѣвнатъ, като вашитѣ странички! . . . И още днесъ вий ще получите единъ сюрпризъ, който ще се ареса навалнето състрадателно сърдце . . . днесъ

— Сюрпризъ? О, и сюрпризъ още, Джонни! — свѣтнала отъ премного щастие, мечтателно продума Мистрисъ Нелли.

— Да сюрпризъ! Помните ли, вий тѣй много искахте да получите входенъ билетъ при тоя нещастенъ затворникъ?

Благодарение на измислената комбинация, мистеръ Смартбой намираще сега този „глупавъ дивакъ“ — „нещастенъ“, „страалець“, „мѣченикъ“ и даже готовъ бѣше да пролѣе за неговата печална сѣдба и по поводъ на „възмутителния затворъ“ горѣщи сълзи.

— Помните ли?

Мистрисъ Смартбой подскочи.

— Азъ ще получа билетъ? — понита тя, като се задъхваше

— Вий ще получите нѣщо повече отъ билетъ, Нелли,— весело и тайнствено отговори мистеръ Смартбой. — Много повече!

— Какво ще е това, Джонни?

— То е . . . то е . . . за сега е тайно, Нелли! . . . То е много добро дѣло, косто ще докара въ вѣстортъ вашето сърдце, цѣло отдадено на добри дѣла... Отъ това добро дѣло, ний, разбира се, ще спечелимъ сто пѣти повече!

Мистеръ Смартбой като захихика съ доволенъ смѣхъ на человѣкъ, който предвижда печалба, довърши закуската си.

О, мистрисъ Нелли никога не се е съмнявала, че той е гений!

Слѣдъ закуската мистеръ Смартбой отиде право въ министерството. Съ развълнувана, дълбоко предчувствена рѣчь той заговори тамъ за печалната съдба на нещастния индиецъ, който, противъ всички традиции и закони на республиката, толкозъ дълго вѣхне въ затвора. Разбира се, мистеръ Смартбой, много добръ разумѣва затруднителното положение на правителството, той разбира, че озлобения главатаръ не трѣбва да се отпуща на безусловна свобода, но, отъ друга страна, не може да се не вземе въ внимание, че сърдцето на всѣки истински „янки“ дохожда въ негодование и всичкото общество се намира въ възбудено състояние. Да се продължава това по натагъкъ е невъзможно.

Въ министерството бѣхъ вече навикнали на подобни рѣчи и чиновника като се мръщеше и като слушаше горѣщото слово на мистеръ Смартбоя, готвеше се вече да пресѣче тоя потокъ отъ състрадание съ обичната официална формула: „министерството ще направи всичко зависящо. . . То ще вземе въ внимание“ и т. н. Но изеднѣжъ неговото ухо улови нѣщо съвсѣмъ ново.

— Отъ такова положение има, все-пакъ, исходъ. . . Азъ дойдохъ да предложа. . .—говореше мистеръ Смартбой.

— Исходъ! Вий дойдохте да предложите?—попита чиновника, като недовѣрчиво изгледа накриво гениалния човѣкъ.—Какъвъ, напиримѣръ?

— Азъ дойдохъ да предложа да ми го дадете подъ мое поручителство, сжръ! Това е най-доброто, което може да се направи при такова положение.

Да, това бѣше най-добрия исходъ. Чиновника даже раствори уста,—така го замая този прости „исходъ“. Да се даде подъ поручителство! Да, това е гениална мисль и никому да не дойде на умъ по-рано? Съ това ще се запушатъ гърлата на всички

индицеа ще получи свобода, ще бѣде въ сѣщото време безопасно, и въпроса за неговата сѣдба може съвършено свободно и легално да бѣде отложенъ за дълго до едно „благоприятно и подходяще“ на случая време. Това е положително гениална мисль!

На мистеръ Смартбой, нѣма съмнѣние, му стискахъ ръката, чудихъ се на неговото сърдце и глава, и предложението му биде изеднѣжъ прието. Всичко се приготви скоро, — въ министерството не обичахъ да се бавятъ.

— Ето, мистеръ Смартбой, драгий мистеръ Смертбой, и книгата и декрета! Покажете ги тамъ на коменданта. . . Благодаримъ, мистеръ Смартбой, наистина, това е гениална мисль. И прави голѣма честъ на вашето сърдце!

Ликующецъ, мистеръ Смартбой отъ министерството отиде право въ контората за обявления. Подиръ малко шушуканье съ управляющия, той поръча десетъ хиляди грамадни като чершафъ обявления на най-свѣтла цвѣтна книга, които утрѣ щомъ съмнѣ, контората се задължаваше да залѣни по цѣлия градъ и на всекъдѣ, къдѣто може лѣпилото и четката на чловѣка да достигне. Отъ контората той отиде при индицеа и, като показа декрета на министра, съ който му се даваше подъ поръчителство Черния Ястребъ, смѣло влѣзе при него, като опитваше при влизанието си взетия на-бързо отъ тѣхъ „на всеки случай“ негостволенъ ремингтонъ, който можеше да пробие черепа на бивола.

— Какъ си? — весело извика мистеръ Смартбой.

Индицеа мрачно сѣдеше въ обичната си поза и не се мръдна. Послѣ неотдавнашния разговоръ съ проповѣдника, на когото той така смѣло отговори, той смѣташе, че съ него нѣма да се церемонятъ. Отъ часъ-на-часъ индицеа чакаше своята смъртъ, която той ще посрѣщне като войнъ, безстрашно и смѣло, съ спокойнна съвѣсть и душа, като презре дълбоко враговетъ и предстоящитѣ мъки. Каквото и да правятъ съ него, тѣ нѣма да откончатъ отъ устата на водителя даже и най-слабото охканье.

— Какъ си? — повтори мистеръ Смартбой и потупка индицеа по рамото. — А нѣкъ азъ дойдохъ за тебе!

Този очуденъ си подигна очитѣ.

За него? Този валчестия и дебелчиккия човѣчецъ, който прилича на търговецъ?

— Да, продължаваше мистеръ Смартбой на очудения погледъ на индицеа, — за тебе, Черний Ястребъ! Ти си осѣденъ на

смъртъ, но ний не искаме да те убиемъ . . . Ний се надѣемъ, че ти, като поживѣешъ посрѣдъ бѣлитѣ, като ги познаешъ по-добрѣ, ще престанешъ да ги считаешъ за врагове . . . Ний ще те опростимъ . . .

Индицеа, сѣкашъ не разбираше, не вѣрваше на нищо отъ това, което чуваше.

— Правителството те даде на мене да те назя, ти ще живѣешъ у мене. Не мисли, — сепна се мистеръ Смартбой, като видѣ, че една сѣнка мина по лицето на затворника отъ тия думи, — не мисли че ти си даденъ като робъ . . . Главатаръ, разбира се, не може да бѣде робъ. Ти нѣма да работишъ и нищо зло нѣма да видишъ... Азъ ще те гледамъ, ти до-сита ще ѣдешъ, добръ ще спишъ, безъ да правишъ нѣщо и ще получишъ най-раскошни дрѣхы и най-хубави пера . . . Ще пушишъ цѣлъ день . . . Ний искаме, щото ти по-добрѣ да ни узнаешъ и да се убѣдишъ, че между насъ има много добри. Е, хайде да вървимъ!

Каретата чакаше при входа. Залисания, съвсѣмъ замаяния, даже като че оплашения, отъ всичката тая неразбория въ неговата зашамадена глава, отъ тия ненадѣйности, индицеа мълчишката се вмъкна въ нея заедно съ мистеръ Смартбоя, който предъ очитѣ му премѣсти, кой знае защо, револвера си отъ единъ джебъ въ другия. Когато тѣ двамата, ликующия гений и залисания, като че ли хипнотизирания индиецъ, влѣзоха въ гостната стая и очудената мистрисъ Нелли, малко оплашено си отвори прелестнитѣ очички, нежния съпругъ, триящецъ рѣцѣ, весело ѝ каза:

— Ето, мила Нелли, и моя сюрпризъ, и моето добро дѣло! Това е Черния Ястребъ. Азъ го взехъ и той ще живѣе у насъ!

— Джонни, — съвсѣмъ се задави отъ блаженство мистрисъ Нелли, като предчувствуваше, какъ ще се разболѣятъ отъ ядъ и завистъ всичкитѣ ѝ приятелки, — милий Джонни, това е такова добро дѣло . . . такова дѣло! . . .

— И то, хубавичкага ми, ще ни докара не единъ милиончеъ! — весело се искикоти намѣсто отговоръ мистеръ Смартбой, триящецъ рѣцѣ. — Нашата фирма ще засияе, като твоитѣ очички!

— Ами конкурента, Джонни!

— Конкурента? Още утрѣ той ще ликвидира дѣлата си!

Гениалния мистеръ Смартбой никога не се излъгваше.

VIII.

На другий день утрѣнната цѣлата столица бѣше напѣстрена съ голѣми триаршинни обявления съ най-ясни бои, които неволно бяха въ очитѣ на всѣки минавачъ. Обявленията покриваха къщата, стѣнитѣ на черковитѣ, люлѣяха се по проточени-тѣ презъ улицата върви, и покриваха гърбоветѣ на нарочно за това наети разносвачи, които бавно пристѣпяха по тротуаритѣ. Накъдѣто и да си обърнеш човѣкъ очитѣ, четеше се едно и сѣщото :

„Смартбой и К^о“.

1000 скална,

които саморъчно е снѣлъ и който два пѣти съвсѣмъ е
разбилъ редовнитѣ войски на съюза,
великий водителъ на червенокожитѣ,
Черний Ястребъ,

въ великоленната премѣна на водителъ, съ пълно въо-
рѣжение и съ всичкитѣ бѣлѣзи на властѣта си,
всѣки день се намира въ магазина на „Смартбой и К^о“.
Модно! Естино! Изящно!

Н. В. Едва току-що е полученъ въ магазина грамаденъ
изборъ на най-моднитѣ и изящни стоки по цѣлия свѣтъ.
Не бивала до сега естения! Раскошъ—свѣтъ да ти се
завие! Вънъ отъ всѣка конкуренция!

Разбира се, че населението дойде въ нечувано вълнение ; всѣки тъй страстно искаше да види индица ! Отъ най-напредъ, отистина, това биде прието като мистификация и майсторска прѣпорѣжка на магазина, но утрѣннитѣ вѣстници скоро расирѣснаха всичкитѣ съмнения. Истина бѣ, че Черний Ястребъ съ собствената си особа присѣтствуваше въ магазина. Мистеръ Смартбой, — тоя прочитъ търговецъ и финансистъ, отколъ познатъ на цѣлия съюзъ — доказа, че той отистина има добро сърдце, и е добъръ гражданинъ, който не се задоволява само отъ едни думи и платонически съжеления, но му иде отъ-рѣжки още и да ги реализира. Само нему дойде на ума тая щастлива комбинация, която отгърва злополучний затворникъ и даде възможность на правителство-

то да се отърве отъ обвинението, че то върши жестоки и незаконни работи. Като взе подъ покровителство Черний Ястребъ, разбира се, че Мистеръ Смартбой заслужи признателността на правителството и на всичкитъ добри граждани въ съюза.

Още отъ утринята възбуденото население на столицата, което гореше отъ страстно любопитство, на гъсти тълпи отиваше се къмъ единъ центъръ, къмъ прочутата магазина на мистеръ Смартбой, гдѣто отъ хора не можеше да мине нито човѣкъ, нито кола. Четирѣтъхъ улици, къмъ които магазина бѣ обърнатъ съ лицата си, чисто-на-чисто бѣха натъпкани съ хора и коля.

А съ другаркигъ на мистрисъ Смартбой тая утрината отъ завистъ и гнѣвъ, отистина се вършеше нѣщо не добро. Прелестната мистрисъ Веранби при утренната закуска почна горчиво да се оплаква отъ тия сжщитъ нерви и мжжъ ѝ, който прѣдугаждаше, че работата ще се свърши съ истерика, съ болѣсть и сърдечна трѣвога, трѣбаше да изслуша законнитъ укори върху „недогадливостта“ на политикитъ, които сж потянали само въ обмислюванието на своитъ „крачки“ и които изгърватъ „печенитъ гълъби“ на другитъ. Мистрисъ Мери, най-благоразумната съпруга, легна въ постелка отъ главоболне, което все повече и повече се усилваше отъ болѣзненото и докачително съзнание, че тая „противна Нелли Смартбой“ пакъ „исплува“ и ще накара хората да говорятъ само за нея, като затъмни съ себе си всичкитъ спжтници на финансовитъ планети въ Вашингтонъ.

— Тия Смартбоевци пакъ ще се подигнатъ,—горчиво пѣшкане благоразумната болна.

— Нѣма съмнение, мила Мери, — я успокояваше банкери-нѣтъ.—Но именно това е хубаво за насъ, я. . . . Вий знаете, че азъ имамъ сумма неговни полици и акции.

Блѣдното лице на мистрисъ Мери се измѣни отъ дълбоко страдание. Отъ силна болестъ, тя си подигна раждѣтъ къмъ висулкитъ на забрадката си.

— Махнете се и не ме мжчете! . . . Махайте се, сжръ! — пѣшкане благоразумната съпруга. — Въ вашата глава само едни полици и акции се въртятъ! Махнете се и си дигайте акциитъ!

И блѣдния банкеринъ се махна, като проклинаше и главоболието, и женеката неспособностъ да разбере финансовитъ комбинации.

Но още по злѣ ставаше на мистеръ Смартбоевитъ конкуренти. Тия обявления, които тѣ четеха съ такива изумени и широ-

ко отворени очи, — тия статии на утрѣннитѣ вѣстници, които хваляха добродѣтельта и догадливостта на конкурента имъ, — като че страшна отрова бѣха налѣли въ сърцата имъ, отъ която сяко като отъ жълтеница бѣха имъ съвсѣмъ пожълтели лицата. Въ обширнитѣ зали на „Универсалний Складъ“, които още до вчера бѣха натънкани съ трѣскаво-бързи купувачи, а най-много съ купувачки, шумни и разбързани, сега царуваше абсолютна пустотия и тишина. Въ голѣмитѣ огледала, намѣсто раздвижена тълпа, сега се огласяваха само посърналитѣ и сѣкашъ смутени лица на слугитѣ и жълтитѣ и тревожно—отчаенитѣ физиономии на директори-съдружницитѣ, които тихо и сѣрѣдоточено крачаха по празнитѣ зали, съ вмъкнати въ джебоветѣ ржѣ. Богатствата на магазинята си стояха по равноеветѣ и блѣскаво-полированитѣ (глицеринитѣ) тезгяхи бѣха празни.

— Да, днесъ той ни закла изведнѣжъ! — глухо, прѣзъ зѣби говореше единъ отъ директоритѣ, като се бѣ сръщналъ съ другъ директоръ при голѣмий съ огледало прозорецъ. — Съ едно замахване!

— Да, — отговори другий. — Цѣла година намалявахме цѣнитѣ, цѣла година губихме, като се надѣвахме, че ще побѣдимъ Още малко — и той безъ друго би изхвъркналъ прѣзъ куминя. . . .

— Да, да! . . . И изведнѣжъ! Кой се надѣваше?!

— Гений! — си издѣхна намѣсто отговоръ другия.

И двамата си махнаха очитѣ да не гледатъ тия проклѣти обявления на гения, които право прѣзъ прозореца стрѣляха съ своитѣ грамадни букви.

— Ще трѣба да ликвидираме! — си издѣхна първия. — Впрочемъ, може би, мистеръ Бигпокетъ. . . .

Той не можа да си доискаже мисълта, защото въ тая минута на прага се показа главата на фирмата, самичѣкъ мистеръ Бигпокетъ, съ дългия си ръстъ. Всичкитѣ директори побързаха къмъ него, но като видѣха сухото му, бръснато, така сяко пожълтѣло лице, тѣ тихо се сирѣха. Флегматичния, мълчаливъ мистеръ Бигпокетъ съ стѣкленъ погледъ изгледа всичкитѣ равнове на магазинята и беззвучно мърдаше безцвѣтнитѣ си сухи устни, като че прѣживаше.

Това бѣше лошъ признакъ.

А самичѣкъ мистеръ Смартбой въ страстно вълнение трѣскаво тичаше отъ къше до къше. Поне до сега всичко вървеше ка-

то по медъ и масло и генералното сражение, което щѣше да рѣши съдбата на цѣлата фирма, явно клонение на неговата страна.

Още отъ заранѣта му извѣстиха, че слугитѣ въ магазинята нѣма да стигнатъ, и за това е необходимо подкрепление. Също като главнокоманующъ въ време на сражение, той отрѣди и запасни слуги, за които още въ надвѣчернето се погрижи да бждатъ готови и заповѣда за каквато и да е цѣна да се наематъ и други запасни, за всеки случай, ако набраното подкрепление се укаже слабо. Подиръ това той още по силно се растича, като си триеше рѣцѣтъ и се спираше предъ прозореца да погледа на обявленията и на тълпата, която съвсѣмъ бѣ запушила улицата. Преди утрѣнната закуса бѣха пратили да му кажатъ, че ако алжпъ-вериша и за напредъ върви така, то кадѣ надвечеръ нѣкои отъ стокитѣ нѣма да стигнатъ. Мистертъ Смартбой ликуваше, но сѣ нѣщо още го гложеше по сърцето.

Работата състоеше въ това, че той не можеше още да рѣши, какво мислятъ и какъ гледатъ на него конкурентитѣ му отъ „Универсалний Складъ“, а пакъ това значеше много и трѣбаше да се знае. Разбира се, че тамъ седятъ не „праздни глави“ и това или друго тѣхно отношение отъ венчко най-добрѣ би характеризирало истинското значение на неговата побѣда. Тая побѣда може да има или само временно значение, или може да бжде до толкова нѣлна, щото на противника му да не остане нищо друго да върше, освѣнъ да сложи оржѣието си и да иска милость. Като хитри хора, тѣ изведнѣжъ би могли да познаятъ ще ли могатъ да конкуриратъ и за напредъ, ще могатъ ли да привлѣкжтъ съ нѣщо „публиката“, или пъкъ работата имъ е изгубена и тогава, разбира се, нѣма да отидатъ като глупци да я „протакагъ“, а ще се погрижатъ да очистятъ всичко наведнѣжъ и бързо... Този Вигнокетъ е умна глава! Той безъ друго знае, че ни единъ купувачъ не е ходилъ днесъ въ магазинята му, нѣма да оти е и утрѣ — тогава? Понатата? Какво мислятъ тѣ?

Той тичаше, възпущаше се, но *отъ тамъ* нищо се не чуваше. Конкуриратъ ли тѣ тамъ, съвѣтватъ ли се, или се колебаютъ? О, дяволъ е този дългий, мълчаливъ сухарь! Мистертъ Смартбой седна самичкѣ да си похапне, експансивната мистрисъ Нелли бѣше вече отишла у приятелкитѣ си да празнува побѣдата. Той ядеше бърже и нетърпеливо, като се услущваше, но никой не се явяваше. Като му дойде на ума, че човѣкъ не

трѣбва да се вълнува така, той испи една чашка портвейнъ за успокоение и бѣше взелъ вече четката да си очисти зѣбитѣ, когато ненадѣйно му извѣстиха, че му билъ дошелъ самъ мистеръ Бигпокетъ.

— Да дойде! — скочи на крака мистеръ Смартбой, като се начаса успокои. Каго че съ рѣка взеха всичкото му вълнение. Съ кърпа на гърди, съ четка въ рѣка стоеше вече съвсѣмъ другъ човѣкъ, снокоенъ, флегматиченъ съ нѣкакъвъ безжизненъ почти сънливъ погледъ.

И два великана, двѣ слѣнца на финансовъ свѣтъ, два ожесточени неприятеля стояха лице сръщу лице. Единий — жълтъ, сухъ, дълъгъ, си мърдаше безшумно устнитѣ, като че преживаше, а другий — късъ, дебелъ, мълчинкомъ, бъркаше съ четката въ устата си.

— Майсторска работа! — глухо, сѣкашъ на сила, прохортува най-сетнѣ гостенина и пакъ си замърда устнитѣ.

— Тѣй? — нито попита, нито потвърди полусънливий финансистъ. — Въ всеѣки случай, скѣпний ми мистеръ Бигпокетъ, *добра* работа е . . . Мене ми домиля за тоя наивенъ дивакъ . . . При това, знаете ли, Мистрисъ Смартбой е тѣй много предана на благотворителността, — и той пакъ замърда четката изъ устата си.

Мълчаливий гостенинъ само си попреживна намѣсто отговоръ и си подигна веждитѣ, като че нищо не бѣ чулъ.

— Ний сме съгласни на отетѣжки, сѣръ, — каза той сѣщо така глухо и пакъ съ такъво усилие, слѣдъ като бѣ мълчалъ една минута.

Часовника равномерно цѣкаше. Мистеръ Смартбой, като продължаваше да си чисти зѣбитѣ, излеко кимна съ сънливата си глава и отговори съ най-приятелски гласъ:

— Нито центъ, скѣпний ми мистеръ Бигпокетъ!

Жълтото лице на гостенина, като че още повече пожълтъ. Времето си минаваше, часовника равномерно си цѣкаше, мистеръ Смартбой ожесточено си чистеше зѣбитѣ, а гостенина само преживаше и преживаше.

— Добръ! Тогава ний ликвидираме! — съ сѣщия гласъ отговори той, слѣдъ едно мълчание и отъ двѣтъ страни, като мигна, съ слѣпнитѣ си сѣкашъ стѣклени очи.

Четката се спрѣ.

— Петдесетъ на сто, сѣръ! Утрѣ и толкова нѣма да

ви дамъ . . .

Мистеръ Смартбой каза тия думи пакъ съ предишния си приятелски тонъ. Гостенинътъ твърдѣ дълго време прежива.

— Добръ! — отговори той, най-послѣ — Ний сме съгласни!

Великанитъ се погледнаха единъ другъ въ очитѣ и работата бѣше свършена. И изведнѣжъ, като си измѣниха гласътъ, като дойдоха въ друго настроение, като преобразени и двамата, и гостенина, и мистеръ Смартбой, почнаха да говорятъ понатата.

Побѣдата бѣ пълна.

А презъ това време въ магазинята имаше страшна навалица отъ хора: тя се бѣше почналъ още отъ сутрѣнътъ, и бѣше до толкова порастнала, щото хората не можаха да се помръднатъ отъ мѣстото си. Въ широкитѣ, роскошни зали, пренпълнени съ купница стока, необиколени отъ гъсти маси човѣшки снаги, се чуваше само единъ глухъ, неясенъ шумъ отъ множество човѣшки гласове, който шумъ се чуваше *надалечъ по улицитѣ, презъ отворенитѣ, прозорци и врати* гдѣто имаше сѣщо такава навалица и сѣщо таквъ содомъ. Бѣше топло и задушливо. При всичко че имаше постоянна пулверизация, при всичко че бѣха отворени салоннитѣ чешми, прозорцитѣ и вратитѣ, въ въздуха пакъ се носеше цѣлъ облакъ отъ прахъ по всичкитѣ зали и на четирѣ-тѣхъ ната. Двигателнитѣ машини работеха непрестанно, слугитѣ бѣха съвсѣмъ ослабнали да разгъватъ и мѣрятъ стока, която подиръ това се не туряше на мѣстото си, а понѣмание време направо се хвърляше въ общий купъ; безбройнитѣ каси не можаха да смогнатъ да пребиратъ пари и да повращатъ назадъ. . . А тълпата ставаше се поголѣма и поголѣма.

Най-голѣма бѣше тълпата въ залитѣ на белль-етажа, които специално бѣха заети отъ дамски накити отъ послѣдния сезонъ и отъ драгоцѣнни нѣща. Тамъ ти, разбира се, състоеше се най-главно отъ жени и за горкитѣ слуги тия зали бѣха чиста каторга.... Но въ главната зала на тоя катъ, украсена само отъ огледала съ ерѣбърни черчевета, между които имаше мряморни вази съ голѣми роскошни букети отъ бѣлъ триандафилъ—въ тая зала бѣше чистъ адъ. Въ общий неясенъ шумъ тамъ се не чуваше нищо друго освѣнъ: той, той, той! . . .

Да, тамъ се намираще *той*, великий водителъ, нещастний затворникъ, който бѣ милостиво освободенъ „отъ тоя милъ мистеръ Смартбой“. На едно високо позлатено кресло, прилично на тронъ,

покрито съ пѣстъръ балдахинъ отъ нѣкаква рѣдка индийска материя, седеше индиеца намѣтнатъ съ ясно-червена пурпурова мантия, каквато никога ни единъ отъ неговитѣ червенокожи братия не е виждалъ. Скъпитѣ страусови пера, каквито още ни единъжъ не бѣ носилъ, ни единъ отъ водителитѣ на всичкитѣ племена високо се люлѣяха на главата му, като се спущаха надолу красиво като водоскоци и вѣнци, и се развѣваха по всички страни. Златни плочки блѣщиха съ червенъ златенъ цвѣтъ по косата му; при краката му, обути въ най-изящни мокасини, имаше позлатенъ лѣкъ, който отистина, като оржже никакъ го не биваше, защото бѣше направенъ отъ картонъ, но бѣ великолепенъ: се тамъ наоколо имаше и единъ позлатенъ томагаукъ. На пояса му бѣха накачени цѣлъ синджиръ отъ картонни скалпове, съ бѣли старчески коси, дѣтински кѣдри, роскошни женски плитки, които съвършено приличаха на истински скалпове — чудно искусство на французина белберъ. . . . Тѣлната се притискаше наоколо му и жедно го гледаше съ полуоплашенитѣ си, полуочудени, но възбудени и пламнали отъ страстно любопитство очи.

— Ахъ, колко е страшенъ! — си шепнеха прелестнитѣ мисли и мистриси, и още повече се притеснаха наоколо му. Въ тоя страхъ имаше нѣщо магическо, привлекателно, възбудително.

— Не се страхувайте, не се страхувайте, той е безопасенъ — ги успокояваха слугитѣ. — Ний сме тука, госпожи. . . . Той нѣма да ви стори зло. . . .

— Казватъ, че твърдѣ много го оскърбявали . . . Той мрази всичкитѣ бѣли, всички ни. . . .

— Не се знае, — се шегуваха хитритѣ слуги. — Не се знае госпожици. А въпрочемъ да го попитаме.

И като потупваха по рамото индиеца. неговито го питаха:

— Е, какъ е, Черний Мстребъ, харесватъ ли ти се бѣлитѣ „скво“?

Но той мълчеше.

Па и какво би могълъ да отговори, когато и той самичкъ сега нищо не разбираше и не знаеше? Тая зала, която не е виждалъ и въ най-хубавитѣ сѣнища; тоя вакитъ, който съ своето великопение приятно смазваше самия него и какъвто никога не сж знаели неговитѣ прадѣди; тия свѣтли огледала, въ които той се вижда толкова величественъ съ тия пера и плочки, тая голѣма и гжета тѣлна, която не си сваля очитѣ отъ него — всичко това буквално умайваше и губеше индиеца. Всичко това приличаше на нѣ-

каква фантастическа приказка отъ индийскитѣ легенди за блуждающитѣ се сѣнки. Той сега не би могълъ да отговори на въпроса : той самъ ли е това дѣто дѣйствително сѣди на трона и се отражава въ околнитѣ огледала или е неговата сѣнка. . . . Може би това да е нѣкоя хитрина отъ страна на бѣлитѣ, съ цѣль да го смутятъ или да го премамятъ съ богатството си — твърдѣ е възможно, но тъй като бѣше омаенъ и поразенъ, то той съвсѣмъ не можеше да мисли за това. Ако той си туреше даже ржката на сърдцето, то не би могълъ да каже защо тупа. Тоя бързъ и дебелъ магйосникъ, който толкова много прилича на простъ търговецъ отъ вчера насамъ сѣкашъ отистина го бѣше магйосаль !

IX.

Времето се минаваше незабѣлѣзано и неудържимо; сѣщо така незабѣлѣзано и неудържимо се трупаха милионитѣ на мистеръ Смартбоя, а така сѣщо се повече и повече растеше силата на магията, която бѣ завладѣла ипдиѣца.

Да, нѣма съмнение, че той бѣ магйосанъ — толкова вѣрваше той въ силата на магйосничеството. Отъ такъвата му вѣра се бѣ явило това представление, а единъжъ родено, не можеше да не расте, като се повече и повече се развиваше до като найсетитѣ премина въ силно убѣждение. Както всичкитѣ си братия, той бѣше твърдѣ суевѣренъ и подозрителенъ. Съвременнитѣ психиатри много добръ знаятъ силата на такъвата подозрителностъ ; знаятъ какъ силно се отразява породившето се въ човѣка съмнение или представление на всичката му духовна и физическа природа. Подъ величието на такъво представление, гиганта, както се знае, става безсиленъ и не може да подигне една дѣтинска играчка даже ; пълния съ сила, цвѣтущъ юноша може да се мисли за прегърбенъ старецъ. Така и безграшниятъ, горделивъ водителъ се чувствуваше, че съвсѣмъ си е изгубилъ волята, че единъжъ магйосанъ, той се намира въ пълната власт на тоя дебелъ магйосникъ, весель и бързъ, съ безцвѣтни, усмихнати очи, отъ които, при все това, искачаше студентъ, мъртвешки мразъ. Героя, който въ време на най-жестокий бой смело е опълчавалъ каленитѣ си, безстрашни гърди срѣщу неприятелскитѣ куршуми, който самъ можеше да противостои срѣщу цѣла тѣлна нападатели, който бѣ способенъ да умрѣ, като никой други, безъ да охне подъ най-лютитѣ мѣки — тоя герой нѣкакъ наивно трѣпереше, когато видеше тоя

малък човъчецъ, това непрестанно триене на ржцѣтъ, това студено ухилване, тия бесцвѣтни очи. Да, той трѣперяше . . . Така нѣкой нѣтъ възрастенъ и силенъ човѣкъ се страхува и трепери когато види нѣкое малко мншленце.

Разбира се, че ако той можеше да се попита, като какви сѣх чувствата му къмъ неговий магйосникъ, той безъ друго би отговорилъ, че го мрази въ дълбочината на душата си и то, може би, много повече, отъ колкото всичкитъ неговни братя. Но той не можеше да се попита и даже, като че съвсѣмъ не можеше да мисли въ това направление. Зашемаденъ, притиснатъ само отъ едно представление, неговий мозъкъ знаеше и говореше само за властта на магйосника и като че никакъ не пекеше и неможеше да знае нѣщо друго. То се знае, че и това е работа пакъ на магята. И разбира се, ако не бѣше тая магия, то положението на мистеръ Смартбой би било май отъ не дотамъ безопаснитъ . . . Нима африканскій ловъ не може да раскъса своя магйосникъ-укротителъ, когато на минутка се пробуди въ желѣзната си клѣтка и си припомни за миналата сила и свобода?

Времето лѣтеше, а силата на магята се растеше и растеше. Индица почна даже нѣкакъ странно да се вълнува щомъ чуеше вълшебния смѣхъ, дребнитъ бързи крачки и самодоволното триене на ржцѣтъ на магйосника си. Отреденитъ при него слуги, които отколѣ бѣха съзрѣли това подозрение и тоя страхъ, мѣчаха се по каквѣто и да е начинъ да ги подържатъ въ Индица и, не се мина много време и мистеръ Смартбой не се наричаше друго яче освѣнъ „магйосникъ“. Но-нѣкога, слугитъ за развлечение се шегуваха съ този смѣшенъ за тѣхъ страхъ и, като се преструваха, заплашваха се единъ други, че ужъ магйосника идялъ. Тѣхъ ги раземиваше тая трѣвога, която изведнѣжъ обхващаше дивака, който мълчаливо и безстрастно си пушеше тютюна. . . . този дивакъ, който знае само сладко да яде и да спи, когато тѣ работятъ до припадване! Нека се повълнува малко . . . И като се приструваха уплашени и растревожени, тѣ високо съ ужасъ си шепнеха ужъ единъ другиму: „магйосника! магйосника сѣкашъ, иде! . . .“

И можеше ли да не расте тая магия?

Малко по малко страшния водителъ, като че съвсѣмъ се помири съ положението си, Днитъ вървяха и той продължаваше да сѣди на трона съ своитъ пера и златни плочици, съ червената си мантия, съ книжнитъ скалпове и съ дѣтското си оръжие по-

ерѣдъ тая често пѣти безбройна и любопитна тѣла. Отъ день на день той ставаше по миренъ, по-спокоенъ и, като привикваше на странната си роль, се по-малко и по-малко напругаше омаяний си мозъкъ за да разбере тая странна истина, която приличаше на басня. Разбира се, че тука много значеше и другъ единъ факторъ. Тоя мекъ пухъ на лѣглото му, тоя блѣсъкъ на неговия наметъ, раскошното хранително ядение, вѣчно-спокойното сѣденне, отсъствието на всѣкакви грижи — всичко това, което е завѣтний идеалъ на всѣки дивакъ, тѣсно свързано съ представлението за блаженството на храбритѣ въ „царството на сѣникитѣ“ — всичко това неотразимо и незабѣлѣзано, крачка по крачка, вършеше работата си. Малко помалко мускулитѣ на неговото нѣкога чпличено, сухо, мършаво тѣло ослабнаха; сега той бѣ набелязълъ, лицето му бѣше пълно и красивитѣ чѣрти на енергическото му лице се бѣха изравнили и изгубили; блаженството бѣ убило мисълта и волята на индицеца и бѣ го приучило да обича това сито и безгрижно наслаждение. Наистина, че това блаженство, това наслаждение му го даваха враговетѣ и то, може би, съ нѣкоя хитра цѣль, но не е ли това се едно — се по-често и по-често му говореше единъ вътрѣшенъ до сега непознатъ нему гласъ — не е ли се едно, щомъ той не се предава на неприятелскитѣ съблазни и никога нѣма да се предаде, нѣма да предаде и братята си, ако би напруго му поискать и това? То се знае, че той, както и по-преди, мрази неприятелитѣ си, тия „блѣдолики кучета“, както и по-преди той обича „своитѣ“ и имъ бѣ преданъ. Да бѣха тия „негови“ тука, — О, той, разбира се, би билъ при тѣхъ, въ редоветѣ имъ, и то най-напредъ, като „водителъ“. Но тия „негови“ бѣха далечъ, далечъ задъ хиляди мили — толкова далечъ щото даже и птица не би могла скоро да дойде отъ тамъ — за тѣхъ той и не чуваше биля; храната бѣше толкова сладка, наметъ толкова хубавъ, а мистеръ Смартбой, тоя магьосникъ, толкова близо . . .

И индицеца се повече и повече дебелиеше, лицето му ставаше по-валцесто, мускулитѣ му по-слаби, а богатата, въ които бѣ потъналъ, му ставаша се по-скжпи и по-скжпи. Незабѣлѣзано и тихо угасваше мисълта и волята на човѣка; незабѣлѣзано и тихо се изгубваше въ индицеца „великия водачъ“.

А мистеръ Смартбой, тоя магьосникъ и гений, се по-силно и по-силно си триеше рѣцѣтъ. Милионитѣ растѣха, славата за неговата добродѣтель заякваше, човѣколюбието и наметитѣ на

хубавата му жена, караха всички да говорят за нея. . . Тоя, дивакъ, дяволъ да го земе, отистина му донесе щастие и право да се каже, тия диваци Господъ нарочно ги създава да служатъ за полза на присмѣтливитѣ хора. И не ще ли да бжде по-добръ щото той да дебелѣе на трона си и, да служи за жива реклама, отколкото да подига мятежи и да изрѣзва скалповетѣ на хорскитѣ глави? Разбира се, че ще е подобръ, и мистеръ Смартбой напълно съзнаваше, че като съспна съ негова помощъ конкурентитѣ си и като натрупа една доста почтенна сума пари, той заедно съ това е направилъ и истинско благодѣяние. Преди, всѣки трѣбваше да трѣпери отъ тоя дивакъ, а сега той стана по-миренъ и по неопасенъ и отъ агнето. Нима това не е истинска заслуга?

Но славата на мистеръ Смартбоя и тържеството на жена му порастнаха наймного тогава, когато една сугринъ мистеръ Смартбой, като знаеше добръ влиянието си върху индицеа, го накара да се качи отпредъ на пайтона и така посѣти много свои приятели изъ столицата. Отистина, че въ джоба му имаше единъ малкъ револверъ, за всѣки случай, но предмета за общото любопитство, тоя Черенъ Ястребъ, „великий водителъ“, гордий и безстрашный воинъ, се пакъ седеше при пайтонджията съ червената си тога и съ чудеснитѣ си пера. Мистеръ Смартбой приличаше на триумфаторъ; жена му не можеше да си поеме дѣха отъ щастие, като гледаше колко се мѣчатъ отъ завистъ другаркитѣ й. . . И двамата сега, разбира се, усѣщаха, че предполагаемата кандидатура на мистеръ Смартбоя, за вакантното мѣсто въ общинскій съвѣтъ, отъ тая утрина ще добие нечувани шансове за сполука. Само индицеа, сѣкашъ, не чувствувахе и не разбираше нищо. Не е ли се едно дѣто и да го туреше магѳосника: било на позлатенъ тронъ или при пайтонджията? Той се не помръдваше, бѣ въ пълна апатия, на нищо не хвърляше око и, потъналъ, сѣкашъ въ мисли, като че нищо не виждаше наоколо си. Но мисълъ ли бѣше това или дрѣмка—и той самичкъ не би могълъ да отговори.

— Ахъ, гледайте, гледайте: Смартбоевци се расхождатъ съ индицеа! — така викаха всички, които тѣ срѣщаха по пътя и които, като се спираха въ очудване поразени отъ невидѣната до сега картина, по цѣлъ день навредъ се за това говорѣха.

Намираха се отистина и завистливи хорица. Много хора казваха, че индицеа надали е спечелилъ нищо отъ това, че е се-

дѣлъ на позлатенъ тронъ или при пайтонджията. Чуваха се и думи, които говорѣха нѣщо и за достойнството на свободния човѣкъ, за честъта на водителя.

Но разбира се, че това завистливо съскание се губеше въ морето на всеобщий вѣстортъ и не можеше да има никакво влияние върху предстоящитѣ избори за общинскиятъ съвѣтъ. Не, този добъръ и уменъ човѣкъ стои по-високо надъ всѣка клевета.

А изборитѣ наближаваха. Мистеръ Смартбой смѣташе да даде на своитѣ съпартизани една „добра вечеринка“, но мистрисъ Смартбой, която по-разбираше отъ тия работи, поиска да имъ се направи единъ пикникъ и, разбира се, че настояваше на своето си. Добъръ пикникъ, далечъ отъ града, на чистий въздухъ, между скалитѣ и долините, гдѣто има такъвъ хубавъ изгледъ, съ музика и игри по полянкитѣ.

— Това ще се хареса на всички. Освѣнъ това на скоро другъ пикникъ не е имало.

— Само че, милый ми Джонни, ще земемъ съ нази си и индицеца, — умилно се помоли мистрисъ Нелли, като се приятно облѣгаше на силното рамо на мъжа си.

— Индицеца ли? Това е идея, мила Нелли! — весело отговори мистеръ Смартбой, като пипаше розовата ѣ стръничка. — Отистина, идея? Безъ друго ще го земемъ да ни накладе огънь поиндийски. Ха, ха, ха! . . .

И мистрисъ Нелли пакъ се задуши отъ щастие, като предсѣщаше какво впечатление ще произведе този пикникъ на всичкитѣ ѣ другарки.

Х.

Наоколо си царуваше златната пролѣтъ.

Хубавитѣ околности на Вашингтонъ потъваха въ роскошна и блѣскава зеленина, още миризлива, не ослабена отъ горещинитѣ и не покрита съ прахъ. Въздуха бѣше мѣкъ и неженъ, небето блѣщеше съ своя чистъ и синъ лазуръ. На всичко бѣ добръ, всичко ликоваше и сияеше отъ радостъ — и хората, и природата. . .

Бѣ почнало да се мръква, слънцето бѣ на захождане, то се криеше задъ клонѣтѣ на широко разпростренитѣ горски великани и пращаше отъ тамъ, прѣзъ гъсталака, своитѣ златни лъчи. Долинитѣ тъмнѣяха. Долу подъ стръмнината, въ зеющата като пропасть дълбока долина, вече се подигаха и висяха нежнитѣ

фантастически вълни на вечерната мъгла, които толкова приличаха на леки сѣнки отъ плавающи привидения.

Пикника натъкменъ отъ мистеръ Смартбой бѣше въ най-голѣмия си разгаръ. Скъпитѣ вина, веселитѣ игри на тоя чуденъ оживляющъ въздухъ, веселий говоръ, шегитѣ и звуковетѣ на очарователната музика развеселиха всички. На всички лица гора, на всички очитѣ блѣщаха, всички обичаха „тия мили Смартбосци“ и чувствуваха къмъ тѣхъ особена нежностъ. Другаркитѣ на мистрисъ Нелли бѣха даже забравили своята завистъ.

Само индиена съ тогата и перата си седеше неподвижно при огъня на кладенъ „по индийски“; той бѣ на гледъ нито мраченъ, нито апатиченъ Отдавна, о, отдавна неговитѣ очи не бѣха виждали това, което сега се откриваше предъ погледа му Върху позлатения тронъ, гдѣто го бѣ заковалъ тоя умразенъ магьосникъ, той като че съвсѣмъ бѣше забравилъ и широкия просторъ на зеленитѣ ливади, и сѣнката на зелената гора, и дивата красота на скалитѣ и урвитѣ; неговото ухо бѣ забравило шума на тихо-шурчащия потокъ. Отвикналото му око, отъ най-напредъ, като че не искаше да вѣрва на тая безкрайна, синя далечина на хоризонта, който се сливаше съ небето. Но сега той видѣ—и си припомни всичко си припомни! Като се допрѣ до благодатното си материнско лѣно, събуди се и се съживи свободния синъ на майката-природа, гърдитѣ му трѣперяха отъ неизяснимо щастие, размѣсено съ една не ясна, тиха печаль и невидимитѣ му вътрѣшни очи тихо плачаха отъ това щастие. Тъкмо въ сърцето му течаха тия невидими сълзи, горѣщи като пламъкъ и тамъ, въ това калено и гордо сърдце, кипна отъ тия сълзи дрѣмнящата злоба къмъ враговетѣ му, които бѣха раздѣлили синѣтъ отъ майка му А тая майка сѣ джхаше своятъ ясенъ блѣсъкъ, сѣ по-нежно и по-нежно прегръщаше дивия си синъ съ неотразимата очарователностъ на милването си! Цѣла върволица отъ привидения, блънвания и забравени картини се проточи предъ духовното око на неподвижно седящия вожда. Димѣтъ отъ огъня тънко се подпгаше въ спокойния и неподвиженъ въздухъ каго стройна колона, която сѣ повече и повече се разширяваше нагорѣ и безслѣдно потъваше нѣгдѣ въ ясената синевина. Тоя дименъ стълбъ му напомняше за много нѣща. Тамъ негдѣ далечъ, далечъ при Скалиститѣ планини, изъ зеленитѣ прерии, се подигатъ сега, въ тоя часъ, стотини хиляди такива димни стълбо-
фе и при *огънятъ* *спадатъ* не единъ, а много червенокожи. Смно

че при тия огневе нѣма „бѣлитѣ“, нѣма всичко това, което го обикаля съ такъвъ своеобразенъ шумъ и глъчъ, съ такъва роскошь и блѣсъкъ. Всичката тамошна роскошь е високата, гъвкава и нежна, като коприна, зелена трѣва, а всички блѣсъкъ — лъчите на златното слънце и блѣстящите върхове на планините, които достигатъ дори до самото небе.

Долю подъ стръмнините се вияха вълните на мъглата. Тѣ така сѣщо много говорѣха на това на гледъ спяще сърдце. Да, така се виятъ вълните на вчерашната мъгла отъ притоците на дълбоките долини на вълнистия Канзасъ. Тѣ, като се виятъ и подигатъ на горѣ, така сѣщо приематъ фантастически очертания, прилични на сѣнките на нѣкого, и свободните дѣца на прерията казватъ, че това сѣ душите на загиналите войници. Край рѣчиците, при невидимите за смъртния огневъ, великите сѣнки на героите си говорятъ и пушатъ съ своите неугасеми дупи.

Дрѣмеше ли или не дрѣмеше индица, но нему се струваше, че той хвърка нѣйдѣ далечъ . . . далечъ . . . Вѣждите му се подигаха . . . главата му се нависнуваше сѣ по-надолу и по-надолу . . . Той не чуваше веселбата на „блѣдолиците“.

— Какво е сѣдналъ той така умърлушенъ! — извика изведнѣжъ пълната съ веселие и щастие хубава мистрисъ Бети, която съвсѣмъ бѣше забравила нервите си, като погледна неподвижната фигура на индица. — Мистеръ Смартбой, гледайте, той съвсѣмъ заспа! . . . Я му дайте вино!

— Вино ли? Ха, това е идея, ха, ха, ха! — весело отговори мистеръ Смартбой. — Ей, я дайте насамъ шампанското! той навѣрно не го е кусвалъ!

— Вий не се ли страхувате да го опие? — тъй само, безъ да знае и сама защо, попита уморената мистрисъ Мери, когато веселии мистеръ Смартбой пълнеше чашата съ вино.

— Това е отистина малко рисковано, — се намѣси блѣстящия адвокатъ, страстенъ поклонникъ на мистрисъ Мери. — Мене сѣ ми разказвали, че и най-мирните червенокожи ставатъ твърдѣ опасни, кога се опиятъ . . . Ако той никога не е пилъ, то това е твърдѣ рисковано . . .

Не се ли страхува той? Рисковано! Ха! — и мистеръ Смартбой се засмѣ вмѣсто отговоръ. Той си знае силата, празни работи! При това той, за всеки случай има хубаво нѣщо въ джеба си. Ха, ха, ха, ! Той съвсѣмъ е укротилъ тоя тигръ! . . .

— Ей, Черний Ястребъ, искашъ ли?

Индиеца се откъсна отъ своитѣ бълнувания и привидения и си подигна главата. Цѣлъ усмихнатъ до уши магйосника му подаваше пълна, разпъсена чаша.

— Искашъ? Пий!

Да, неговитѣ устни пресъхнали, загорѣлото му гърло съкапъ съвеѣмъ бѣ присъхнало. На венчки очитѣ упорно гледаха на индицеца, когато той пиеше тая чудна течность на „бѣлитѣ“, сладка и остра, която въ ежщото врѣме приятно му гъделичкаше небцето . . . О, тия хитри бѣли! Колко много работи знаятъ, които никой други не знае, у тѣхъ колко има такива хубава и сладки работи! Славна вода!

— Хубаво ли е? — сѣ така усмихнатъ, го попита магйосника, като земяне назадъ празната чаша. — Искашъ ли още?

Всички наоколо запротестираха.

— Много ще стане! Стига му! Смѣтайте и туй, че той никога не е пилъ! — но мистеръ Смартбой пакъ си подигна презрително раменетѣ и се засмѣ. — Ха! Праздни работи, той знае какво върши!

— На, пий още! — весело извика той и налѣ на индицеца още една чаша. — Тѣй, юначина! Браво! Съдай сега! — каза той и приятелски го потупа по рамото, когато индицеца испи виното.

Индиеца сѣдна при костера. Веселбата се продължаваше, музиката свиреше, всички ставаха по-доволни и по-щастливи. Прелѣстнитѣ двойки се вартѣха на валсѣ, като бѣха забравили не само индицеца, но, съкашъ, и всичко на свѣта. На и струваше ли си да се мисли за друго нѣщо въ тоя веселъ и щастливъ часъ? Всички искаха само повече шумъ, повече веселне и, ако може, още по-големо самозабвение.

А водителя седеше при костра и ясно усѣщаше, че съ него се върши нѣкакво ново чудо. Магия ли бѣше това отъ испитата сладка вода на „бѣлитѣ“, или тѣй бѣха му повлияли виденията и бълнуванията — не се знае; той само съзнаваше, че изведнѣжъ става нѣкакъвъ другъ, съвеѣмъ неприлпченъ на първия. Той стана полѣкъ, до толкова лѣкъ, щото му се струваше, че би могълъ да се носи изъ въздуха, като че му бѣха израсли крилѣ като на птица. Гърдитѣ му почнаха да джхатъ по пълно и по-често, сърцето му почна да бие по-бърже, той стана по-бодъръ и по-силенъ и, съкашъ, че отъ тая странна, шипяща вода кръвта и силитѣ му се удвоиха. И всичко наоколо се измѣняваше. . . Той вече не

вижда тия „бѣли кучета“, не вижда и магйосника. Този шумъ и глъчка му се виждаха да му сѣ нѣщо сродно и блиско, нѣщо което до сега може би е било забравено: той дразнеше пробудения му слухъ. Да, това е шумътъ и говорътъ на неговитѣ братя! . . . Ето тамъ въ гората, въ дълбоко-зеющата долина, долу стоятъ тѣхнитѣ „вигвами“, роднитѣ му „вигвами“ и той ги вижда съ токущо отворенитѣ си очи. Това е *тъхенъ* единъ костеръ,—не, два, три много стотини костри горятъ и се димятъ. . . . Ето, ручейтѣ изъ зелената прерия, долу подъ стръмнина: а какъ се димятъ и се виятъ, въ тоя димъ плаватъ великитѣ сѣнки на умрѣлитѣ герои. Тѣ му киматъ съ глава, викатъ го, него, великия вождъ, който така смѣло е водилъ червенокожитѣ си братя къмъ побѣди. . . . Да, той пакъ е вождъ! . . . Той не е робъ, не е играчка на неприятелското любопитство, не е измѣнникъ, който заради удобства и наслажденията е забравилъ своитѣ, той никому не се е продалъ! Неее, той е пакъ сѣлций вождъ, гордъ и неприклоненъ: до сега той само е спалъ, спалъ е отъ единъ страненъ и очарователенъ сѣнь! Неговий съживенъ слухъ ясно чува хилядогрѣдний викъ на неговитѣ братя! Къмъ тѣхъ, тамъ,—къмъ тия „вигвами“, къмъ тия велики сѣнки! . . . Къмъ тѣхъ, къмъ тѣхъ. . . .

И внезапно, самъ по себе си, отъ неговитѣ съживени гърди искочи тоя гърлестъ боевъ викъ на водителя и остро прекъсена общата глъчка на веселието. . . . Така вика въ синий ефиръ изгубенъ жеравъ, когато издалечъ съзрѣ родното си стадо. . . . И сѣщо като поздравътъ на това стадо отговори на водителя многогласното ехо отъ задрѣмалитѣ скали, урви и гори. . . . Всичкитѣ гости на пикника неволно трѣпнаха и се спрѣха.

— Какво е това отъ него? Както нареди ли си сѣди? . . . Той като че съвсѣмъ се опи?

— Ааа, навѣрно той пѣе. . . . Мистеръ Смартбой, накарайте го, отистина, да ни попѣе една индийска пѣсния!—се свѣсти отъ всички най-напрешъ мистрисъ Бетси.—Наистина, сжръ, накарайте го! . . . Това ще бѣде твърдѣ интересно. . . .

— Да, отистина, накарайте го да попѣе! . . . Той, като че съвсѣмъ *вече* е . . . — подеха и другитѣ гости, като се смѣяха.

— Това е идея! . . . Черний Истребъ, я погѣй ви, братко, пѣснията си! — небръжно, но повелително му каза мистеръ Смартбой.

Индицеа подигна размжтенитѣ си очи, които като че нищо не разбираха. Добръ, той ще попѣе, разбира се, щомъ еднѣжъ

това го искатъ *неговитъ*, отблъскътъ на които той чу. Той е послухненъ на тѣхнитѣ заповѣди, на поканата и на волята на „великитѣ сѣнки“.

И той занѣ страданието боева пѣсеня на своитѣ братя. Съ силно движение се подигна той отъ мѣстото си, исправи се и, като гледане съ разгорелитѣ си и пламнали очи нататѣкъ, дѣто бѣха „вигвамитѣ“, дѣто въ мъглата обитаваха душитѣ на загиналитѣ герои, въ тая страшна пропасть, — той пѣеше своята дива, свободна пѣсенъ. И колкото повече я пѣеше, колкото по-смѣло и по-смѣло силнитѣ гърлени звукове излизаха отъ гърдитѣ му, той толкосъ повече сѣкаше, растеше все по-на високо, ставаше по-мекъ, распалване се отъ още по-голяма страсть и ставаше по-могъщенъ и по-силенъ. Той пѣеше за умразата къмъ бѣлитѣ, страхливи като зайци които съ измама се вмъкнали въ свободнитѣ прерпи на неговитѣ братя; той пѣеше за юначеството на тия си братя; пѣеше за страданията и мъжитѣ имъ и за туй, че е ударилъ вече часътъ на отмъщението; той викаше червенокожитѣ на жестока борба . . .

Той пѣеше, а великитѣ сѣнки слушаха . . .

Той пѣеше за блаженството на загиналитѣ въ кървавия бой, за Духътъ на пустинята, въ чийто звѣздни полета отпиватъ сѣнкитѣ на храбритѣ . . . за вѣчния, блаженъ ловъ, за златний елень, за бивола и лоса въ необозримитѣ ливади на Великий Духъ . . . Той пѣеше, че той е водилъ братята си къмъ побѣди . . .

— Гледайте, гледайте, той играе! — извика нѣкой отъ гоститѣ, които бѣха запитирисувани отъ невяжданото до сега зрѣлище. — Ахъ, колко е смѣшенъ!

Да, той игралше воинственната игра на червенокожитѣ, която прави играчитѣ да бждатъ толкова страстни храбреци. Тя имъ повишава духа и удесетява силитѣ имъ. Той чу тамъ, отдолу громкия боевъ викъ, който бѣ отзивъ на неговия. Тѣзи войници се обадиха на призивната пѣсеня на великия си вождь и, като се готвеше за бой, той бѣ длъженъ да изиграе боевата игра . . .

— Мистеръ Смартбой, скланий сѣръ! — се примолкна дамитѣ, — нека ни покаже искуството си! Нека ни покаже какъ игдийцитѣ мѣтатъ томагаука.

— Томагаука ли? Да, ний имаме тука единъ — бѣхме го зели да си сѣчемъ дърва! . . . Ей, Черний Ястребъ! извика во-

селий мистеръ Смартбой, като зе въ ржцѣ брадничката. — Ей, слушай!

Но индицеца играеше. Тамъ, долу съ него пасдно играеха и великитѣ сѣнки. Той виждаше какъ равномерно се люлѣха въ долината тѣхнитѣ бѣли очертания . . . Тѣ го викатъ тамъ, при себе си, долу — въ свободната прерия, при роднитѣ му „вигвами“, неговитѣ юначни братия . . . Той ги чува и сърдцето му трѣпти отъ въсторгъ, пламти отъ страстна рѣшителностъ . . .

— Слушай! Какво онѣмя тамъ? Я ни покажи, какъ мѣтатъ у васъ томагаукъ! . . .

Чий е тоя гласъ, чий трѣперливъ смѣхъ се косна до слуха на великия водителъ, който е готовъ да се хвърли въ обятията на безсмъртнитѣ сѣнки на геронѣ? Чий хладенъ, безстрастенъ погледъ гледа право въ неговитѣ разпадени очи? Кой поемъ да се допрѣ до водителя и да спрѣ неговата игра? Кой? . . Индицеца не познаваше и не разбираше нищо. . . Да хвърли томагаука ли? . . .

Мистеръ Смартбой си бѣ вече отишълъ при гоститѣ, а индицеца се още стоеше неподвижно, безъ да разбира и познава нищо! . . . И изведнѣжъ той позна! Възбуденото лице на индицеца моментално се покриви отъ бѣсенъ гнѣвъ, очитѣ му пламнаха още по-силно. Дивъ викъ, приличенъ на пшкание, се откърти отъ стиснатитѣ му устни и се разнесе долу подолнитѣ, който предизвѣстиваше братията си, че врагѣтъ е на близо. Какъ, и тука ли въ границитѣ на неговитѣ свободни братя се осмѣлилъ да нагази тоя подълъ магйосникъ? Защо стои той и се смѣе съ очитѣ си? Новъ бѣсанъ викъ на предупреденне, се откъсна отъ устата на индицеца и той видѣ какъ се замърдаха и подигнаха къмъ него великитѣ сѣнки, какъ неговитѣ червенокожи войници се хвърлиха долу къмъ оржжето си. . . Сега, една минута — и той ще бѣде съ тѣхъ. . . Единъ мигъ само — и той ще си разгледа смѣтнитѣ... Сега той е водителъ и не е бои отъ магйосника!

— Хайде, мѣтай го поскоро, — ако искашъ тамъ въ она брястъ, или кадѣ.

Бронзовата ржка на индицеца се подигна съ томагаука високо надъ червената тога и бѣлитѣ пера и почна плавно да се върти. . . Той стоеше неподвижно и ако не бѣше това слабо движение, човѣкъ би могълъ да го земе за антична статия, излѣта отъ медъ. Но изведнѣжъ тая обтегната ржка рѣзко се отхвърли назадъ и за единъ мигъ като че се спрѣ непогрижна. Още едно сил-

но и бързо движение — и нѣщо се мърна въ въздуха, испища... и мистеръ Смартбой съ расцѣпенъ на-двѣ черепъ падна при краката на прелѣстната мистрисъ Бетси.

— Ахъ!

Като за отговоръ на общото извикване на веселящитѣ се гости, въ тихий вечеренъ въздухъ надалечъ се разнесе тържествующий, гърлестъ хохотъ. . . Великия водителъ извѣстяваше *своитѣ* съ побѣдата. Отъ тамъ, отдолу, тѣ му отговориха съ громко ехо и дивный хохотъ бързо се търкаляше по дълбоката долина... Костригъ на неговитѣ братя пламнаха по-силно. . . „великигѣ сѣнки“ трѣнеряха съ по-здравъ.

И преди да може нѣкой отъ смаенитѣ гости да се мръдне отъ мѣстото си, индица скочи въ урвата. Непобедимый водителъ, който бѣ станалъ полекъ и отъ птица, се спустина въ пропастьта къмъ „великигѣ сѣнки“ и братия.

Всички въ столицата дойдоха въ ужасъ отъ такъва „черна неблагодарность“.

СОЦИАЛИЗМЪТЪ ВЪ ПОСЛѢДНИЯ РОМАНЪ НА ЗОЛА*)

Рѣшително на всеѣкадѣ социализмътъ и социалиститѣ съставляватъ предметъ на разискване: и въ печатътъ и въ обществото, и въ царскитѣ палати и въ бѣднитѣ колиби. Учени и властители, политици и проповѣдници, държавни мъже и пропагандисти, папи и патриарси, епископи и кардинали всички бързатъ да се искажатъ одобрително или осждително за това ново движение което побѣдоносно си пробива пътъ въ умоветѣ и сърдцата на безпристрастнитѣ хора и на работнитѣ населенія. Както преди 20—30 години Дарвинизмътъ, учението което издѣлно измѣни човѣкъскитѣ възгледи на природата и на происхождението на човѣка, бѣше плѣнилъ всичкото внимание на образования свѣтъ, така днесъ социализмътъ, учението което

*) L' Argent par Emile Zola. Paris 1891.

ще постави на нова научна почва социалнитѣ и икономически отношения на хората, е предметъ на горѣщи пренирни. Както дарвинизмътъ възбуди ожесточеното съпротивление на общественитѣ приспивачи, така и социализмътъ е възбудилъ дълбоката умраза и отчаянното гонение на общественитѣ грабители и угнетители. Но както дарвинизмътъ издѣже побѣдителъ и надви надъ тъмнитѣ сили които държаха човѣческата мисль въ веригитѣ на сръдновѣкавиото мракобѣсие, така и социализмътъ рано или късно ще преодолѣе надъ човѣческата грубость и егоизъмъ и ще въдвори пълно икономическо равенство, ще породѣ свѣтли, справедливи, братски отношения на човѣкъ къмъ човѣкъ, на народъ къмъ народъ.

Гаранция за това ни служи строгата научность на социалистическитѣ идеали, историческата необходимостъ на социализмътъ и като форма на производство нравствено-справедливата осѣтливостъ на работнитѣ населения.

Напредналитѣ умове и безпристрастнитѣ изслѣдователи и писатели въ Европа явно се изказватъ въ ползата на социализмътъ. Разни научни и публицистически трудове иматъ за предметъ неговото изслѣдване, а напоследъкъ той се е вмѣкналъ и въ изящната литература. Въ Януарската книжка на „Денъ“ ний запознахме читателитѣ съ знаменития романъ на амереканеца Едвардъ Беллами; а сега ний ще преведемъ тѣзи части отъ недавно издѣзлия романъ на французския писателъ Емилъ Зола, въ които една отъ създаденитѣ му личности развива своитѣ социалистически теории. За по-голъма ясность ний ще ги предадемъ въ свръзка съ главнитѣ линии на самия романъ.

Централната личность въ романа е нѣкой си Саккаръ*), който промѣнилъ предишното си име, за да скрие нѣкои работници отъ миналия си животъ. Романътъ се захваща съ влизанieto на Саккара въ единъ раскошенъ ресторанъ, високитѣ прозорци на който гледата къмъ площада на Бурсата въ Парижъ. Саккаръ сѣдналъ до прозореца обгрѣща съ единъ погледъ всичкитѣ маси и остава доста зачуденъ, че не намира

*) Всички говорятъ, че портрета на Саккара е сънетъ отъ знаменития спекуляторъ, извѣстния и у насъ Бонту, който преди 10 години стана причина да пострадатъ не малко финанцитѣ на Сърбия.

търсената отъ него личностъ. Принуденъ велѣдствие на несполучливи спекуляции да си продаде палатътъ и едвамъ излѣзалъ съ здрава кожа, той испратилъ до брата си министра Ругона, една негова креатура, правителствения депутатъ Хюре, за да измоли неговата помощъ. Тука трѣбваше да дойде той, Саккаръ, за отговоръ, но Хюре не се вижда. Мигаръ все-силния му братъ Ругонъ ще го остави съвсѣмъ? Хайде да рѣчемъ, че той се е разсърдилъ подиръ фалирванieto му, че публично е скѣсалъ сношенията си съ него, за да не бѣде компрометиранъ, това се разбира; но неможеше ли той да му помогне тайничката? Една дума стига той да каже и Саккаръ е пакъ на крака, пакъ богатъ. Така отъ мисль на мисль той си спомнява първото идване въ Парижъ, съ празни ржцѣ, жеденъ за злато и за удоволствия. Отъ тогава насамъ той се е дигалъ доста на високо, милиони сж минавали презъ ржцѣтъ му, безъ да може да задържи имание за себе си, затворено, подъ ключъ, сигурно. Винаги измамата, лъжата сж пълнили неговитѣ каси, винаги презъ неизвѣстни дупки е истичало златото. И его го пакъ на улицата сжщо така жеденъ, гладенъ, ненаситенъ, измъчванъ отъ пуждата да се наслаждава. Отъ всичко е вкусилъ той, но не се е наситилъ, защото, мислѣше си той, че не е съумѣлъ да хапне дълбочко. И едно трѣскаво желание го обхвана цѣлъ, всичко отново да захване, за да побѣди всичко, за да възлѣзе по-високо, за да тури кракъ надъ побѣденото общество. Не вече въображаемото, лъжливото богатство го блазѣше, не, а истинското царство на златото, тържествующо върху златни тропове . . .

Най-сетнѣ Хюре се явява. Обаче новината, която той донася, още повече разгнѣвява Саккара. Не само тѣзи тука до-вчерашни познайници, подчинени се преструватъ, че не го забѣлѣзватъ, не само тѣзи чужди го докачатъ, ами и братъ му и той иска да се отгърве отъ него. Той щѣлъ да му памѣри една хубава служба вънъ отъ Фрашция, управителъ на една отъ колониитѣ, гдѣто той щѣлъ да си живѣе като истински князь . . . Значи пѣдятъ го отъ Парижъ, отъ градътъ, гдѣто той иска да въстѣржествува. Саккаръ поблѣднява отъ гнѣвъ и посишва Хюре съ ядовити думи противъ Ругона и правителството.

Хюре се побоялъ да не произлѣзе пѣкой скандалъ. Но въ тая минута едно голѣмо движение се заблѣзва въ залата.

Гундерманъ, царьтъ на банкиритѣ, властителя на Бурсата и на свѣтътъ влизалъ въ залата. Гундерманъ — Зола очевидно рисува единъ отъ парижскитѣ Ротшилдовци — обикновенно не ходялъ на Бурсата. . . . но сегизъ-тогизъ му се случавало да се явява въ тоя ресторанъ, гдѣто той не закусва, а порячва една чаша вода Виши. Веднага цѣлия келнерски персоналъ се расшавва за да донесе чашата вода и всички присѣтвующи гости се сгугушватъ и съ удивление гледатъ на челоуѣка който, като богъ дига и слага по волята си курсътъ и гледатъ съ почитание какъ той допира чашата до блѣднитѣ си устни.

Саккаръ, който по едно време билъ се смразилъ съ Гундермана, още повече се ядосва отъ триумфалното влизание на този еврей и готви се да напустне залата, когато този го повиква, за да го пита, истина ли е, че той папуска спекуляциитѣ и прибавилъ, че хубаво правялъ. Саккаръ, когото думитѣ на Гундермана шибватъ като съ камчикъ по лицето, се исправя и остро и натѣртено отговаря: азъ основавамъ една кредитна кжща съ двадесетъ и петъ милиона капиталъ и на скоро смѣтамъ, да ви посѣтя. Съ тѣзи думи той папуска залата обвзетъ отъ горѣщото желание да стѣпи единъжъ на вратоветѣ на всички тия, които сега едва го зачитатъ, и да се бори за властта, съ тоя царъ на злото, и може би, единъ день да го събори.

Заедно съ Саккара, Зола ни вмѣква въ бурсенския свѣтъ, въ срѣдата на предприемачитѣ, гдѣто всичко се захваща и свършва съ златото. Челоуѣкътъ тукъ се е обърналъ на едно ачно хищно животно, готова всѣка минута да се хвърли върху ближния си, за да натрупа повече богатство, повече наслаждения. Това обаче не смущава Саккара; той е миналъ презъ всичкитѣ стѣпени на хищничеството, той не се отличава и отъ тѣзи мръсени фигури, които тукъ, отзадъ Бурсата, вършжтъ на дребно това, което другитѣ отатѣкъ вършжтъ на едро. Саккаръ съ спокойна съвѣсть минава покрай тѣхъ и се опжтва за въ квартирата на единъ свой познайникъ, който да му прочете едно русско писмо.

На най-горния катъ на една кжща пе далечъ отъ Бурсата, въ една бѣдна, свѣтла стаичка, заобиколенъ отъ книги, брошпори, вѣстници и ржкописи ний виждаме единъ сериозенъ

мжжъ пълненъ отъ благородни чувства, предаденъ цѣлъ на едно ново преобразование на обществото, което ще подигне бѣднитѣ и униженитѣ и ще имъ усигури щастие и благоденствие. Сигизмундъ Бушъ, така се зове той, притежава широкъ, свѣтълъ умъ, съ голѣми познания добити въ германскитѣ университети, гдѣто е слѣдвалъ, и владѣе освѣнъ нѣмски още английски и руски. Въ 1849 г. той се билъ запозналъ въ Кйолпъ съ бащата на научния социализмъ, Карлъ Маркса, и станалъ най-любимъ редакторъ на издавания отъ Маркса „*Новъ Рейнски Вѣстникъ*“. Отъ тогава насамъ той станалъ ревностенъ послѣдователъ на социализма. Подиръ изгонването на учителя му изъ Германия и заселването му въ Лондонъ, гдѣто той работеше и организиране партията, Сигизмундъ се бѣше предалъ на своитѣ мечти, безъ да се замисли на материалната страна на живота и навѣрно отъ гладъ би умрѣлъ, ако братъ му не го бѣше прибралъ и не му бѣше далъ мисълта да се възползува отъ познанията си по новитѣ езици и да стане преводачъ. Този по-голѣмъ братъ който обича по-малкия съ майчина нежностъ, принадлежи къмъ ония пиявици агенти, които се занимаватъ съ неадекватни акции и които за десетъ стотинки би си потопили ржцѣтъ въ кръвта на нѣкой чедовѣкъ; обаче той би се до сълви пажалилъ, ако на брата му се случеше най-малката неприятностъ. Той не се сърди че преводитѣ не допаятъ пари; наопаки, той му бѣше отстъпилъ по-хубавата стая и му запретява даже да работи, оплашенъ отъ неговата лоша кашлица, която отъ день на день ставаше все по-силна.

Сигизмундъ отъ своя страна не знаеше нищо отъ работитѣ на брата си. Той живѣеше въ единъ горенъ свѣтъ, въ срѣдната на върховни справедливи мечти. Той отблъскваше идеята за благотѣянieto. Тя го оскърбяваше, искаруаше го вънъ отъ себѣ си, защото благотѣянieto е милостиня, неравенство освѣтено съ доброта; а той не допуцаше по-друго освѣнъ справедливостта, спечеленитѣ отъ ново права на всѣки чедовѣкъ, положени връхъ трайнитѣ начала на новата общественна организация. Той искаше щото трудътъ на всѣки едного, съразмѣрно съ силитѣ му, да му осигорявала и удовлетворението на потребности; обаче той самъ губеше живота си отъ много работа и живѣеше до толкова оскѣдно щото братъ му трѣбваше да му се кара за да пие вино и да ѣде месо.

Когато Саккаръ влѣзалъ Сигизмундъ, билъ задълбоченъ въ

изучаването на нѣкакъвъ ръкописъ и не догадилъ влизанieto на гостенинътъ. Чакъ когато този се мръдналъ, Сигизмундъ си издигналъ очитѣ и се очудилъ макаръ и да позналъ Саккара: напослѣдъкъ преводитѣ били станали май много редки, та и редко кой е идвалъ при него.

Сигизмундъ прочелъ нѣколкото реда отъ писмото право на френски. Саккаръ, който останалъ доволенъ отъ съдържанието на писмото помолилъ го да напише преводътъ на другата страна на листа, но Сигизмундъ се закашлилъ тъй силно щото станалъ и отворилъ прозореца да вдѣхне чистъ въздухъ. Саккаръ който го послѣдвалъ погледналъ отъ прозореца и се очудилъ, като видѣлъ за пръвъ нѣтъ Бурсата отъ тъй високо — дребна, смадена, особено стѣпалата, на които хората се мърдали като мървуныкъ.

Познавайки идеитѣ на Сигизмунда той го попиталъ на присмѣхъ.

— Кога ще измете всичко това съ едно брѣсване.

Сигизмундъ си подигна раменѣтъ.

— Що ни трѣбва? вий твърдѣ добръ сами се расипвате.

И, малко по малко, той се въодушеви, той заговори за предметътъ отъ който бѣше пренѣленъ. Една пужда отъ проповѣдъ, отъ спечелване привърженици, го караше, при най-малката дума, да излага своята система.

— Да, да, вий работитѣ за пасъ, безъ да се сѣщате... Вий сте нѣколцина само узурпатори, които експроприирате, — лишавате отъ собственостъ — цѣлото население и когато вий бждете сити до гуша, ще дойде намъ редъ да ви експроприираме, да ви лишиме и ний отъ вашата собственостъ Всѣко патрупване, всѣка централизация води къмъ коллективизмътъ. Вий ни давате единъ практический урокъ. Голѣмитѣ землевладѣлци, които погълнаха малкитѣ, едритѣ производители, които задушиха дребнитѣ къщци, частни производители, голѣмитѣ кредитни учреждения и голѣмитѣ магазини, които погубиха всѣка конкуренция и които се въздигнаха врѣхъ развалинитѣ на малкитѣ банки и дюкяни, съ едно бавно, но сигурно опжтване къмъ новия социаленъ строй . . . Ний очакваме щото всичко да заскѣрца, щото сегашния производителенъ способъ да достигне до нетърпимата тягостъ на най-крайнитѣ си послѣдствия. Тогава самитѣ граждане и самитѣ селени ще ни помогнатъ.

Саккаръ, заинтересуванъ го изглеждаше съ едно неопределено безпокойство. . . .

— Та най-послѣ, обяснете ми, що е това вашия коллективизмъ?

— Коллективизмътъ *) е преобрѣщанieto частнитѣ капитали, които живѣятъ отъ конкуренцията, въ единъ общъ социаленъ капиталъ, експлоатирванъ отъ трудътъ на всички Представете си едно общество у което орджията на производството сѣ притежание на всички, у което всички работятъ споредъ силитѣ си и способността си, и у което произведенията на тая социална кооперация се распредѣлятъ между всички, съразмѣрно съ усилията на всѣкиго. Нѣма нѣщо по просто, на ли? едно общо производство въ фабрицитѣ, въ работилницитѣ на народътъ; послѣ едно распредѣление, едно плащане въ натура. Ако има нѣкой излишѣкъ въ производството, той се оставя въ общественитѣ влагалища, отъ гдѣто ще се доткъмва ако се яви негдѣ недостатѣкъ. Остава да се направи една проста равномѣтка И всичко това, като че съ ударъ на бравда, събаря изгнилото дърво. Нѣма вече конкуренция, нѣма вече частенъ капиталъ; слѣдователно, нѣма вече никакви земания давания, нѣма вече търговия, пазари нито Бурси. Мисълта за печеление пари, нѣма вече какво значение. Изворитѣ на спекуляцията, на приходитѣ печелени безъ трудъ, се изсушаватъ.

— О! О! пресѣче го Саккаръ, това би измѣнило навицитѣ не на малко хора! Ами съ тия които иматъ двесъ приходи, какво ще правите? Напримеръ съ Гундермана, вий ще му вземите неговия милиардъ?

— Съвѣмъ не, ний не сме крадци. Ний ще откупиме неговия милиардъ, всичкитѣ негови стойности, неговитѣ приходи чрезъ бопове за исплащане годишно ползуванието отъ неговия капиталъ. И представете си тоя огроменъ капиталъ замѣвенъ така отъ едно извъспредно изобилие на сръдства за потрѣбление; въ по-малко отъ сто години, наследниците на вашия Гундерманъ ще се принудятъ да прибѣгнатъ, както другитѣ граждани къмъ личния трудъ; тѣй като годишнитѣ тѣмъ исплащания за ползувание отъ капитала имъ ще се свършатъ въ единъ добъръ денъ и тѣ не ще могатъ да капитализиратъ своитѣ на-

*) Тука Зола излага началата на коллективизмътъ споредъ А. Шефле. Сущность Социализма, отдѣлно много мѣста сѣ буквално взети.

силственни икономии отъ претрупването на провизии, даже ако се приеме че правото за наслѣдство ще остане непокътнато... Азъ ви казвамъ че колективизмътъ ще измете за еднѣжъ, не само личнитѣ земания-давания, акционернитѣ дружества, сдружаванieto на частнитѣ капитали, но още и всичкитѣ посредствени извори на приходитѣ, всичкитѣ системи за кредити, заеми, наеми. . . . Едничка мѣрка за цѣнността ще остане трудътъ. Работническата плата естествено ще изчезне, тъй като въ днешното капиталистическо устройство тя не е равна точно на това което се произвежда отъ трудътъ, понеже тя не представлява освѣнъ това което е строго нужно на работникътъ за всѣкидневната му подрѣжка. И трѣбва да се признае, че днешния строй е самъ виноватъ, гдѣто и най-честния господарь е принуденъ да слѣдва жестокия законъ на конкуренцията, да експлуатира своитѣ работници, ако иска да живѣе. Трѣбва цѣлата наша социална система да се събори А! какво ще бѣде, когато Гундерманъ ще се души отъ натрупването на своитѣ годишни приходи, както ще му ги изплаща новото общество! когато наслѣдниците на Гундермана не ще спомогнатъ да извѣдатъ всичко, като ще бѣдатъ принудени да даватъ на други това що иматъ, и ще се нагърбятъ съ мотиката или съ какво да е друго оржие както всички !

И Сигизмундъ се избухъ съ смѣхътъ на едно дѣте, правъ до прозорецътъ, съ погледъ къмъ Бурсата, гдѣто се мърдаше черния мръвунякъ на играта. Жежка червенина обля лицето му. Едничкото му забавление бѣше да си въобразява така приятнитѣ иронии на сутрешната прада.

Безпокойствието на Саккара се увеличи. Ако обаче тоя буденъ мечтателъ казваше истината? Ако той е предвидѣлъ бѣдѣщето? Той обясняваше работи които изглеждаха тъй ясни и осмислени.

— Ба, издума той за да си даде сърдце, всичко туй не ще се случи идущата година.

— Разбира се! подвзе младия момъкъ, важно и уморено. Ний сме въ преходенъ периодъ, периодъ на вълнения. Може би да станатъ пѣкои революционерни насилия, тѣ биватъ често неизбѣжни. Но преувеличенията, увличанията сж временни.. О! Азъ признавамъ първитѣ голѣми мъчнотии. Цѣлото това мечтаемо бѣдѣще изглежда невъзможно, чловѣкъ не сполучва да

предаде на хората една разумна идея за това бѣдѣще общество на справедливо задължителния трудъ, правитѣ на което ще различаватъ толкова отъ нашитѣ. То е като единъ новъ свѣтъ въ една друга планета. И ностѣ, трѣбѣ да си го повѣдаме: преустройството не е готово, ний още диримъ. Азъ, който не спѣ вече, прекарвамъ нощитѣ си да мисля върху това. Напримеръ, може твърдѣ добръ да ни се отговори: „Ако свѣтътъ е такъвъ какъвто е, то логиката на човѣческитѣ дѣйствия сѣ го направили така“. Слѣдователно, колко трудъ се изисква за да се повърне рѣката къмъ изворътъ си и да се оправи течението въ друга долина! . . . Явно е, че съществуващия общественъ строй дължи своето благоденствие на индивидуалистическия принципъ, който чрезъ съперничеството и личния интересъ става тѣй плодовитъ въ производителността. Ще достигне ли колективизмътъ туй изобилие на производството, и по какъвъ способъ ще се дѣйствува на производителната функция на работникътъ, когато идеята за печала изчезне? Тукъ е, зарадъ менъ, съмнението, мѣката, слабата почва гдѣто ще трѣбѣ ний да се сражаваме, ако искаме щото побѣдата на социализмътъ да се рѣши единъ день. . . . а ний ще побѣдимъ защото ний сме правдата. Ето, вий виждате тоя манументъ предъ васъ — вий го виждате?

— Бурсата? каза Саккаръ. Зеръ я виждамъ!

— Е добръ! глупаво би било да я хвърляме, на въздуха тѣй като нея изново могатъ да я съградятъ . . . Само, азъ ви предсказвамъ, че тя отъ само себе си ще хвъркне когато държавата я отчужди за обща полза, когато държавата стане единственната и всеобща банка на народътъ; и, кой знае? Бурсата гогова може би ще служи за общественно влагалище на нашитѣ твърдѣ голѣми богатства. . . .

Съ единъ широкъ жестъ Сигизмундъ раскриваше това бѣдѣще отъ всеобщо щастие. И той се бѣше толкова распалилъ, щото отъ ново се закашли и се повърна да сѣдне предъ масата съ лакте заровени въ книжата съ глава въ рѣцѣ и се мѣчеше да спре задушливото дръние на гърлото си . . .

Саккаръ напуца Сигизмунда. Отъ слѣдующия день още той се залавя за изпълнението отдавнашната си мечта, и, дѣйствително, съ помощта на депутата Хюре и на нѣкои други близки до правителството или пъкъ инакъ влиятелни спекуланти той основава една Всемирна Банка съ двадесетъ и петъ мил-

лиона капиталъ, раздѣленъ на петдесетъ хиляди акции по петстотинъ франка всѣкоя. Въ скоро време Банката добива голѣма извѣстность, акциитѣ ѝ захващатъ да се търсятъ отъ публиката и се дигатъ въ цѣната си. На всѣкъждѣ изъ Парижъ, изъ провинцията славата на Банката се роспространява като едно солидно предприятие, което обѣщава хубави печали на акционеритѣ си. Това, разбира се, се достига чрезъ разни финансови шарлатании, чрезъ разни дозволени и недозволенни сръдства: реклами, подкупване вѣстници, брошюри, роспространяване тайнственни слухове, че предприятието има за цѣль да подигне значението на святигѣ мѣста въ Ерусалимъ, като бждѣще сѣдалище на папата, отъ когото това предприятие получава тайна подрѣзка. Гладното за пари общество, останалото вѣрно на католическото население бързатъ да взематъ акции отъ Всемирната Банка, като си продаватъ и послѣдния цѣненъ предметъ. Освѣнъ това въпреки уставъгъ на Банката, ръководителитѣ задържатъ голѣма частъ отъ акциитѣ за смѣтка на самата Банка. Всѣко това подига стойността на акциитѣ, която отначало полѣка, а послѣ по-бърже и по-бърже се подига до 2000 франка. Миллионитѣ захващатъ да текжтъ въ Банката и Саккаръ, койго вече билъ увеличилъ капиталъгъ отъ двадесетъ и петъ на сто милиона, намисля до го подигне до сто и петдесетъ.

„Това бѣше време на особенно възбуждение, фаталното време, когато всичкитѣ благосѣстояния, обширнитѣ предприятия, които преобразуваха градъгъ, побѣснялото циркулиране на паритѣ, ужасното пилѣние за раскошество, трѣбваше да сж свършатъ съ горѣщата трѣскавость на спекуляцията. Всѣки диреше своята частъ, всѣки рискуваше богатството си врѣхъ зелената маса съ надѣжда да го направи десетъ пхти по-голѣмо и да се наслаждава, както толкова други разбогатели въ една нощъ. Знамената на изложението, които пѣрпаха на слънцето, освѣтленията и музикитѣ въ Марсовото поле, тълпнитѣ на цѣлия свѣтъ нахлули въ улицитѣ, опияняваха Парижъ въ единъ сънь на неисчерпаемо богатство . . . Прѣзъ яснитѣ вечери празнично настроения грамаденъ градъ се стичаше изъ раскошнитѣ градини и ресторани, преобрѣщаше се въ колосаленъ панаиръ, гдѣто удоволствието свободно се продаваше подъ звѣздитѣ, гдѣто безумието и лакомата лудость на голѣмитѣ капитали обвземаха всичко. И Саккаръ, съ своето янкеседжийско умирисвание,

така добръ бѣше усѣтилъ това възбуждение, тая нужда да хвърля чловѣкъ паритѣ си на вѣтъра, да непразния джебоветѣ си и тѣлото си, щото удвои фонда предназначень за публикация т. е. за подкупване. Всеки день въ печатѣтъ камбани се бияха въ полза на Всемиръната Банка. Всека сутринь донасяше свонѣ зурли и тѣпапи и обръщаше вниманието на свѣтътъ: едно извънредно извѣстие, историята на цѣ́коя дама, която забравила сто акции въ една карета; единъ изводъ отъ едно пжтувание въ Мала Азия, въ който се расправяше, че Намалионъ билъ предсказалъ появяванието на Банката; една вводна статия, въ която отъ политическа страна се разглеждаше ролята на тая Банка относително близкото разрѣшение на источпий въпросъ; безъ да се смѣтатъ непрекъснатитѣ бѣлѣжки на специалнитѣ вѣстници, раздѣлени на роти, на роги, движущи се като цѣ́ли маси. Освѣиъ това въ младитѣ финансови листчета бѣше откупена една колона, която всеки день се пълнеше отъ специалния редакторъ на Банката съ удивително разнообразни съобщения все за въ полза на Банката. Така също биде основано и едно специално агенство, което подъ предлогъ, че ще испраща на провинциалнитѣ вѣстници единъ финансовъ бюлетинъ, ставаше абсолютенъ господарь на пазаря въ всичкитѣ важни градове.

„Тогавъ, тоя ужасень напоръ на публикацията, въ тая отчаянна срѣ́да, готова на всички лудости, вѣроятното увеличение на капиталѣтъ, слухѣтъ за пово издаване акции на петдесетъ милиона, всичко това подлуди и най-разумнитѣ. Отъ проститѣ квартирки до аристократическитѣ палати, отъ стаячката на дворника до салона на принцеситѣ, въображенията се распаляха, увлечението се преобръщаше въ слѣ́па, геройска и войнствующа вѣ́ра. Всички изброяваха великитѣ работи извършени вече отъ Всемиръната Банка, първитѣ грѣмливии успѣ́хи, каквито никое дружество не е донасяло въ началото си. . . Нито една несполука, едно непрекъснато расящо благополучие, което преобръщаше въ злато всичко, за което Банката се залавяше.

Основанитѣ срѣ́дно-морски компании, срѣ́бърнитѣ рудници въ Кармель, експлоатирванието на Ливанскитѣ гори, основанието на Турската Банка въ Цариградъ — всичко това распаляше мозъцитѣ и въображението рисуваше свѣ́тло бѣдѣще: Построяванието на источнитѣ желѣзници и свързванието на всички стари исторически градища. Особено женитѣ се въодушевяваха и водяха въ полза на идеята распалена пропаганда. Това бѣ́ха

нови кръстоносни походи, както казваха тѣ, завоеванието на Азия, което кръстопосцитѣ на Петра Пустинника и Лудовика Святий не можиха да извършатъ, и съ което се натоварваха тѣ съ своитѣ малки златни кесийки. Сѣкашъ, че съ една дума отъ тѣхнитѣ хубави устица скрититѣ съкровища на халифитѣ блѣскаха като въ една приказка на Халима. Драгоцѣнноститѣ, въображаемитѣ богатства валяха въ касситѣ на Банката, до като задъ всичко това се димеше зората на библейскитѣ легенди, която обоготворяване грубата жажда за печалба и наслаждение. Не значеше ли това завоевание на Рая, освобождение на Святата земя, въстържествуване на вѣрата въ самата люлка на челоуѣчеството? И тѣ се спираха, отказваха се да каратъ повечко, съ погледъ блестящъ отъ онова, което тѣ скриваха. Това даже и на ухото не се казваше, това бѣше тайна, която може би никога не ще се открие и която може би ще блѣсне единъ день като свѣткавица: Ерусалимъ откупенъ отъ владѣнията на Султана, даденъ на палата, съ областта Сирия за царство; съ бюджетъ доставенъ отъ една католическа Банка, съкровището на Божи-Гробъ, което ще предпази нашеството отъ политическитѣ вълнения; напоследъкъ, католицизмътъ подмладенъ, съ новъ авторитетъ, господствующъ надъ свѣтътъ, отъ височината гдѣто Христосъ е испустналъ духъ“.

Окръженъ отъ тая достигнала до върха си слава на генераленъ спекулантъ, Саккаръ единъ день отива въ къщата да поговори съ брата му за нѣкои стари частни работи. Тѣй като братъ му не се билъ завърналъ още, Сигизмундъ покани Саккара да почака, като казва:

— Извинете ме, че ще сѣдна; азъ прекарахъ цѣлата нощъ да чета тоя трудъ, който приехъ вчера . . . Трудъ, да! цѣли десетъ години отъ живота на моя учителъ, Карлъ Марксъ. Това е книгата, която той ни обѣщаваше отъ толкова време върху капиталътъ. . . Ето нашата библия, сега, ето я!

Отъ любопитство Саккаръ хвърли единъ погледъ върху книгата; обаче, щомъ видѣ готическитѣ букви, отдръпна се тутакси.

— Ще чакамъ преводътъ ѝ, каза той, като се засмѣ.

Младия момъкъ, съ едно кимвание на глава, искаше да каже че, даже преведена, тая книга ще бѣде разбрана само отъ малцина, посвѣтениитѣ въ дѣлото. Тя не е книга за общо употребление, за пропаганда. Но каква сила въ логиката, какво

побѣдително изобилие отъ доказателства за неизбежното разрушение на днешното общество, основано върху системата на капитализмътъ! Почвата е уравниена; може да се гради отново.

— Това ли е метлата? попита Саккаръ, шегуващъ се както винаги.

— Теоретически, да! отговори Сигизмундъ. Всичко което ви бѣхъ обяснилъ единъ день, цѣлия ходъ на еволюцията се намира въ тая книга. Остава да се приложи на дѣло. . . Но вий сте слѣпи, ако не виждате значителнитѣ крачки, които идеята прави всѣки часъ. Така вий, които съ Всемирната си Банка размърдахте и съсърѣдоточихте вътрѣ въ три години стотини милиони, вий съвсѣмъ не се догаждате че вий сами ни водите право къмъ социализмътъ. . . Азъ неуморно слѣдихъ вашето предприятие, да! отъ тая затѣтена, тиха стая, азъ изучихъ развитието и напредкътъ на вашето дружество, день по день, и азъ го познавамъ така добръ както вий; и азъ казвамъ, че вий ни давате единъ славенъ урокъ, защото на социалистическата държава не ще остане да прави друго освѣнъ онова, което вий сами правите: да ви експроприира изцѣло, когато вий вече сте експроприирали изъ тънко дребнитѣ притежатели, да осъществи вашата безмърна мечта, която е, нали? да погълните всичкитѣ капитали на свѣтътъ, да бѣдете единственната банка, общото стоварище на общественното богатство. . . О! вий ми се правите много! Ако да имахъ много власть, азъ бихъ ви оставилъ да карате така, както сте захванали, защото вий почвате нашата работа като предтечи, пионери.

И той се усмихваше съ своята блѣдна усмивка на боленъ човѣкъ, като забѣлѣза вниманието на своя събесѣдникъ, който остана твърдѣ очуденъ като видя че Сигизмундъ бѣше въ течението на дневнитѣ работи, и че го ласкаеше съ умни похвали.

— Само, продължи той, въ деньтъ, когато ний ви експроприираме въ името на народътъ, като замѣстимъ вашитѣ частни интереси съ интереситѣ на всички и като преобърнемъ вашата голѣма машина за изсмукване златото на обществото въ сила за урегулирване на общественното богатство, въ него сжация день ний ще унищожимъ това.

Той бѣше намѣрилъ една монета отъ петъ стотинки между хартиитѣ на масата си; той я бѣше уловилъ между двата си

прѣста и издигналъ на горѣ въ въздухътъ, като обрѣчена жертва.

— Паритѣ! извика Саккаръ, ще унищожите паритѣ! какъва лудостъ!

— Ний ще унищожимъ металическитѣ монети. . . Помислете, че металическитѣ монети нѣматъ мѣсто, нѣматъ причина за съществуване въ Коллективистическата Държава. Като срѣдство за възнаграждение ний ще ги замѣстимъ съ нашитѣ бонове за трудъ; и, ако вий ги считате за мѣрка на цѣнността, ний имаме една друга мѣрка, която твърдѣ добрѣ ще захване същото мѣсто, мѣрката, която се придобива като се вземе срѣдното число часове на работнитѣ дни въ нашитѣ работилници... Трѣбва да се унищожатъ тия пари, които маскиратъ и благоприятствуватъ експлоатиранието на работникътъ, които правятъ да го крадатъ другитѣ, като се намалява неговата дневна плата до най-нищожната сума, отъ която той се нуждае за да не умре отъ гладъ. На ли е ужасно това ъмание на пари които патруватъ частнитѣ богатства, препрѣчватъ пътятъ на плодотворното кръгообръщение, издигатъ хората до скандалозенъ царски раскошъ и ги правятъ върховни господари на финансовитѣ тържища и на социалната производителностъ? Всичкитѣ наши кризи, всичката ни анархия произтича отъ тамъ... Трѣбва да се истребятъ, да се истрѣбятъ паритѣ? —

Но Саккаръ се ядосваше. Да нѣма вече пари, да нѣма вече злато, да нѣма вече ония блѣстящи звѣзди, които сж освѣщавали цѣлия му животъ! За него богатството се състоеше въ това свѣтло блѣзукание на новитѣ монети, които ваятъ като пролѣтенъ дъждъ, всрѣдъ слънчеви зари, или падатъ като градъ на земята и я покриватъ съ купчинки сребро, съ купчинки злато, които хората рипатъ съ лопатки, за самото удоволствие на тѣхния блѣсъкъ и на тѣхния звукъ. И сега ще се разбие тая радостъ, тая причина за борба и животъ!

— Туй е глупаво, О! туй е глупаво! — никога, никога не ще бжде това, разбирате ли!

— Защо никога? Защо да е глупаво? . . . Употрѣбявате ли ний въ домашния животъ, въ семейството паритѣ? Нали всички се общо трудятъ и всички се общо ползватъ?... Тогава защо ни сж паритѣ, когато обществото ще бжде едно голѣмо семейство, което ще се управлява само?

— Азъ ви казвамъ че това е лудостъ! . . . Да се уни-

щожатъ паритѣ, но тѣ сж самия животъ, тия пари! Тогава не ще остане вече нищо.

Вънъ отъ себе си той взе да се расхожда и, въ това си увлечение, като минаване предъ прозорецѣтъ, той погледна за да се увѣри да ли Бурсата бѣше все на мѣстото си, защото може би тоя опасенъ момъкъ да е съборилъ и нея сжщо съ едно духвание. Тя си бѣше все тамъ, но твърдѣ неопредѣлена всрѣдъ пощѣта която наставае, като степеня подъ покривалото на дъждѣтъ, блѣденъ призракъ отъ бурса, която исчезва въ единъ бозлевъ димъ.

— Впрочемъ, глупакъ съмъ та разисквамъ. . . Да се унищожатъ паритѣ, азъ бихъ искалъ да видя това.

— Ба, продума Сигизмундъ, всичко се унищожава, всичко се преобразува и исчезва. . . Така ний сме вече видѣли формата на богатството да се измѣнява единъжъ, когато цѣната на земята спадна, когато землевладѣнието, господарственното владѣние нивята и горигѣ, отстъпи предъ движимото, индустриалното богатство, приходитѣ и акциитѣ, и ний присягствуваме днесъ на една преждевременна остарялостъ на послѣдното туй богатство, на единъ видъ бързо падание на цѣни, защото навѣстно е че процентѣтъ пада, че обикновеннитѣ петъ на сто не се вече достигатъ. . . Стойността на паритѣ спада, прочее, защо самитѣ тия пари да не исчезнатъ, защо една нова форма на богатство да не управлява социалнитѣ отношения? Това ново богатство ще дойде утрѣ съ нашитѣ бонове за трудъ.

Той бѣше погълнатъ отъ размишлениято си върху петѣтъ стотинки, като да мечтаеше че държи послѣднитѣ петъ стотинки на минали вѣкове, едни петъ стотинки захвърлеви и преживѣли загиналото антично общество. Колко радости и колко сълзи сж истрили тоя скроменъ металъ! И той падна въ печално настроение обзетъ отъ вѣчното човѣческо желание.

— Да, подзе той, вий имате право, ний не ще видимъ тия нѣща. Трѣбватъ години, години. Знае се поне, че нѣкога любовта къмъ другото ще има въ себе си доста сила за да замѣсти егоизмѣтъ въ общественния строй. . . При това, азъ очаквахъ че триумфѣтъ ще бѣде по-близъкъ; азъ бихъ толкова желалъ да присягствувамъ при това зазоряване на правдата!

Презъ една минута, болѣстѣта отъ която страдаеше пресѣче гласа му. Той, който въ отрицанието си на смъртѣта се отнасяше съ нея като да не съществува, направи единъ жестъ,

за да я отстрани. Но той се бѣше вече примирилъ съ тая мисль.

— Азъ изпълнихъ длъжността си, азъ ще оставя своитѣ записки, въ случай че пѣмамъ нужното време да напиша пълното си съчинение за преустройството което съмъ мечталъ. Трѣбва щото сутрешното общество да бѣде зрѣлия плодъ на цивилизацията, защото, ако не се запази добрата частъ на съревнованието и на контролтѣ, всичко ще се срути. . . А! това общество какъ ясно го виждамъ въ тоя часъ, създадено най-послѣ съвършено така както съмъ сподучилъ, слѣдъ толкова пощии бдениа, да го препрея на позѣтъ му! Всичко е предвидено, всичко е рѣшено; това е най-послѣ върховната правда, пълното щастие. То е тука, върху хартията, математически, окончателно опредѣлено.

Саккаръ, който съ внимание слушаше Сигизмунда неволно се замисли, слѣдъ като си свърши работата, за опасната височина до която се бѣха дигнали акциитѣ. Каролина, сестрата на инженеръ Амелона, председателя на дружеството — Всемирната Банка, напразно го предупреждаваше, когато курсѣтъ бѣше достигналъ до двѣ хиляди франка. Саккаръ не се смущаваше отъ нищо, даже и систематическото попижаване цѣната на акциитѣ отстрана на Гундермана не му правеше впечатление. Обаче неговото спокойствие се наруши, когато се научи че дѣпутатъ Хюре продалъ своитѣ акции съ курсъ 2520 франка, когато и Каролина Амелонъ направила сжщото.

— Вий продадохте, вий! Вий сте били, значи, който ме бияхте въ тъмницата! То сж били вашитѣ акции, които азъ бѣхъ принуденъ да прекупя! — обръща се Саккаръ къмъ Каролина.

Тя се мъчеше да го вразуми:

— Послушайте ме, приятелю. . . помислете, монѣ и братовитѣ ми три хиляди акции сж допесли печалба повече отъ седемъ и половина милиона. Това не ли е неочаквана, извънредна печалба? Всички тѣзи пари ме плашатъ, азъ не мога да вѣрвамъ, че тѣ ми принадлежатъ! . . . Но работата не се касае до нашия личенъ интересъ. Помислете за всички ония, които сж предали цѣлото си богатство въ вашитѣ рѣцѣ, толкова милиона, които Вий рискувате въ играта на Бурсата. Защо да поддържате това лудо дигане на курсѣтъ, защо да го възбуждате още? Отъ всички страни ми говорятъ, че ката-

строфата е близка, неизбежна . . . Курсът не може вѣчно да се дига, нѣма никакъвъ срамъ ако акциитѣ приематъ реалната си цѣнность . . .

Но, веднага, той се дигна.

— Азъ искамъ курсътъ три хиляди . . . Азъ купувахъ и ще купувамъ още, до като се прѣспа . . . Да, нека се прѣсна, нека се прѣсене всичко съ мене, ако азъ не подигна и не задържа курсътъ на три хиляди лева!

И дѣйствително тая правда се достига и задминава. Нѣмаше повече нито истина, нито логика, идеята на стойността се побърка до толкова щото загуби всѣки реаленъ смисълъ. Слухъ се послъже, че Гундерманъ, въпреки обикновенната си осторожностъ, билъ се ангажиралъ въ ужасни рискове; отъ мѣсецъ пасамъ, отъ когато той все понизяваше стойноститѣ, загубитѣ му бѣха се увеличили до грамадни цифри и говореше се вече че колѣнитѣ му взели да се подгъватъ. Всички мотъци се бѣха замъглили и очакваха се чудеса.

И въ тая върховна минута, когато Саккаръ на височината усѣщаше треперанието на земята, въ неискания страхъ отъ строполяването, той царуваше. Когато каляската му пристигаше предъ триумфалния палатъ на Всемирната Банка, единъ слуга веднага излизаше и постилане единъ коверъ, който отъ стълбитѣ на входъ се развърташе по тротуарътъ. Тогава Саккаръ удостояваше да паустине каляската, и влизаше тържествено като царъ, когото не оставятъ да стѣпи на обикновения калдѣръмъ на улицата.

Но тая височина, на която се бѣ качилъ Саккаръ, става причина за неговото падание. Гундерманъ въ съюзъ съ всички ония, които понижавали акциитѣ на Банката, приготвятъ за децътъ на Бурсата единъ послѣденъ напоръ и така старателно издигнатото здание на Всемирната Банка, задържано съ всевъзможнитѣ шарлатани на днешния финансовъ свѣтъ въ разстояние на два часа време се сгрѣмолява. Подиръ крайното довѣрие, слѣпото увлечение, дойде реакцията на страхътъ, всички се избѣхтваха да продаватъ акциитѣ си до като имаше време. Цѣлъ дѣждъ отъ акции падане врѣхъ агентитѣ на Банката и причиняваше бързото падание на курсътъ. Отъ 2500, на 1500, на 1200, на 900 — така падане курсътъ. Нѣмаше повече покупатели, полето бѣше покосено, пълно съ трупове. Ужасно мълчание се въдвори, когато удари звѣнеца при затварянето

на Бурсата: курсътъ бѣше спадналъ на 830 франка. Паниката бѣше най-ужасна около Саккара. Леденъ мразъ обземаше тѣлото му, той усѣщаше, че това бѣше края, непоправимо падание; а съ него заедно толкова съсипани семейства, толкова спестешъ трудъ, послѣднитѣ грошове на хиляди и хиляди лековѣрни.

Не подиръ много и правосъдието палага тежката си ржка върхъ Саккара и инженера Амелона и обявява Банката за фалитъ.

Каролина я нѣмало въ къщи, когато арестували брата ѝ. Нейното очудване е нѣмало край: тя не можеше да разумѣе защо затварятъ брата ѝ, когато той не е виновенъ въ сгрумоляването на Банката. Слѣдствието се продължавало деветъ месеци и обвиняемитѣ били осждени по на петъ години затворъ. Само че, когато ги отпустиха на свобода подъ поржчителство, единъ месецъ преди процесътъ, тѣ сж се представили предъ сждътъ като свободни обвиняеми и дадено имъ било право да апелиратъ и да напустнатъ Франция въ разстояние на двадесетъ и четири часа. Така искалъ Ругопъ, първия министъръ, комуто не бѣше приятно да има въ Франция затворенъ братъ.

Каролина като останала още нѣкой другъ месецъ въ Парижъ да уреди разбърканиѣ работи на брата си, заобиколила всички познати ней лица. Единъ день тя отива въ квартирата на Сигизмундъ Буша, когото заваря на смъртното лѣгло.

— А, вий ли сте, госпожо . . . азъ ви видѣхъ . . . Елате, елате по-близо, да не ме чуетъ нѣкой . . .

Тя доближи столътъ до лѣглото му.

— Азъ не знаяхъ, по азъ зная сега. Братъ ми продава акции и азъ чухъ хора, които плачатъ тамъ, въ съседната стая . . . Да, това ми е мъчно, защото това е ужасно паритѣ, бѣднитѣ хора какъ се мъчатъ... Менъ ме е страхъ, че братъ ми подиръ смъртъта ми ще продаде и моитѣ книжа, записки.

Той възвисяваше гласа си все повече, умоляваше.

— Ей ги, тамъ, на массата. Дайте ми ги да направимъ единъ пакетъ и вий да го вземете; да го запазите . . . О, моитѣ записки! цѣлия ми животъ отъ издирвания и усилия унищоженъ!

Тѣй като тя не се рѣшаваше да му даде това що искаше, той скръсти ръцѣ предъ нея.

— Моля ви, искамъ да се увѣря, преди да умра, че тамъ сж всички . . . Братъ ми го нѣма, той не ще види . . . Мо-

ля ви . . .

Тогава тя отстъпа предъ горещата му молба.

— Азъ не правя добръ; това ви вреди.

— Да ми вреди ли? О, не! И сетнѣ, що отъ това? . . .

Най-послѣ, това бѣдѣще общество, азъ сподучихъ да го не-
правя на краката му, слѣдъ толкова нощни бдѣния? Всичко
въ него е предвидено, рѣшено; то е цѣлата правда и цѣлото
възможно щастие . . . Колко ми е жално, че нѣмахъ време
да напиша съчинението си, съ нуждитѣ му допълнения и раз-
вития! Но ето запискитѣ ми, всичкитѣ наредени. И, на ли
вий ще ги запазите, за да може единъ день други нѣкой да
имъ даде формата на едно окончателно съчинение, извадено на
бѣлъ свѣтъ . . . ?

Съ своитѣ дълги, испустаяли ржцѣ, той бѣше взелъ кни-
жата и любовно ги прелистваше, когато въ неговитѣ вече сму-
тени очи се появи единъ пламъкъ. Той говорѣше твърдѣ бър-
же, прекъсвато и монотонно както люлѣенето и траканieto
на махалого на единъ степенъ часовникъ; и, наистина, това него-
во говорение бѣше шума на мозъчната му механика, която ра-
ботѣше безъ спиране презъ време на агонията.

— А! какъ ми се привижда, какъ силно се очъртава на-
предѣ ми това общество на правдата и на щастieto! . . .
Всички у него работятъ; трудътъ е задължителенъ, личенъ и
свободенъ. Народътъ е едно безкрайно кооперативно дружество,
инструментитѣ сѣ собственостъ на всички, произведенията сѣ
събрани въ обширни всеобщи стоварници. Колкото единъ че-
ловѣкъ е изработилъ полезна работа, толкова той ще има пра-
во да се ползува отъ общата производителностъ. Работния часъ
ще бѣде общата мѣрка; единъ предметъ ще струва толкова,
колкото работни часове е погълналъ; ще има само една размѣ-
на между производителитѣ посредствомъ боноветѣ за трудъ, и
това подъ управлението на общината, безъ да има да се взе-
ма нѣщо за джидие за отгледванието на дѣцата и хранението
на старцитѣ, за подновяванието на инструментитѣ и заплаща-
нието разноскитѣ на безплатнитѣ публични служби. Нѣма вече
пари, нѣма ни спекулации, ни кражби, ни мерзески търгувания,
ни овия престѣпления, които се пораждатъ отъ сребролюбие-
то, моми взети за жени поради зестрата имъ, стари роднини
удушени за тѣхното наслѣдство, пѣтници убити за тѣхната ке-
сия! . . . Нѣма вече неприятелски классове, патрони и работ-

ници пролетариатъ и буржуа, нито, слѣдов., и стѣснителни закони или сѣдилища, или въоръжена сила, която да пази беззаконното ѳмание на еднитѣ противъ ужасното гладуване на другитѣ . . . Нѣма вече лѣнивци отъ какъвто и да сѣ видѣ, и слѣдов., нѣма вече притѣжатели, които да се хранятъ отъ наемъ, или лица живущи отъ доходъ, нито луксъ, най-послѣ, нито окаянность! . А, нали е това идеалната справедливостъ, върховната мъдростъ; никакви привилегии, никаква окаянность: всѣки създава своето щастие споредъ усилието си, до колко то може да има челоувѣческо щастие!

Той се въсхищаваше, и гласътъ му ставаше по-тихъ, далеченъ, като да се отдалечаваше и изгубваше тамъ, въ бѣдѣщето, идванието на което той предвѣщаваше.

— И ако можахъ да влѣза въ подробноститѣ . . . Вий виждате тоя листъ съ всичкитѣ тия забѣлѣжки по краищата; той съдържа устройствата на семейството, свободния договоръ, въснитанието и отхранванието на дѣцата отъ разноскитѣ на общината. . . При все туй, това не е анархия. Погледнете тая друга забѣлѣжка: азъ искамъ единъ управителенъ комитетъ за всѣки клонъ на производството, който да бѣде натоваренъ да съразмѣрва производството съ исхарчванието, като опредѣля истинскитѣ нужди . . . а тука още една подробностъ въ организацията: въ градоветѣ, както и въ селата индустриални земледѣлчески армии ще дѣйствуватъ подъ управлението на началници избрани отъ тѣхъ, като се покоряватъ на правилници, гласувани отъ тѣхъ . . . Ето на! азъ съмъ сѣщо опредѣлилъ тукъ съ приблизителни исчисления, до колко часа ще може да се намали работния день въ растояние на двадесетъ години отъ днесъ. Благодарение на многото нови ржѣѣ, благодарение най-вече на машинитѣ ще се работи четири часа, па може-бе и три; и колко свободно време ще има челоувѣкъ, за да се радва на живота! Тѣй като това устройство не ще бѣде като устройството на една казарма, а ще бѣде като едно свободно и весело общество, гдѣто всѣки е свободенъ въ своитѣ удоволствия и има предоволно време да удовлетворява законнитѣ си пожелания, радостта да обича, да бѣде здравъ, да бѣде красивъ, да бѣде интеллигентенъ, да участвува въ неистощимитѣ богатства и предѣсти на природата.

И неговия жестъ около окаялната стая обгрѣщаше свѣ-

тътъ. Въ тая голота, въ която той бѣше преживѣлъ, при тая оскѣдностъ, въ която той бѣше на умиране, той съ една братска рѣка подѣляше богатата на земята. Той распредѣляше така всемирнитѣ блаженства, всичко онова що е добро, като знаеше, че той не ще се ползува никога отъ него. Той бѣше ускорилъ смъртта си, за да дари това върховно благо на страждущето човѣчество. Неговитѣ рѣци се забъркаха, лутаещи се, между расхвърленитѣ блѣжки, когато пъкъ очитѣ му, които не виждаха вече, и, помрачени отъ смъртта, изглеждаха, че гледатъ на безконечното съвършенство, отвѣдъ тоя животъ, съ единъ вѣсторгъ, отъ който цѣлото му лице се освѣтляваше.

— А! колко нови дѣятелности, цѣлото човѣчество на работа, рѣцитѣ на всичкитѣ хора заняти съ подобрѣнието на свѣтътъ! . . . Нѣма вече празни земи, нѣма вече блатисти, необработени мѣстности. Заливитѣ се изпълнятъ, планинитѣ исчезватъ, пустиннитѣ се обръщатъ въ плодородни долини, напоявани отъ потоци вода. Нѣма неосмислено: древнитѣ велики предприятия ще ни каратъ да се усмихваме, до толкова тѣ ще ни се виждатъ дребни и дѣтински. Земята става най-послѣ обитаема . . . и всѣки човѣкъ е истински господарь, всѣки е развитъ, здравъ и силенъ, всѣки напълно се радва на истински удоволствия. Училищата и работилницитѣ сж отворени; дѣтето избира свободно своя занаятъ, къмъ какъвто го водятъ способноститѣ му. Минаватъ се вече години и природния изборъ се образува, благодарение на строги испити. Не, стига вече да се плаща за учението, трѣбва да се ползуваме отъ него. Всѣки се вижда така образованъ, употребенъ споредъ степенѣта на развитието му; и това справедливо ще подѣли публичнитѣ служби, споредъ самитѣ посочвания на природата. Всѣкий за всички споредъ силата си. . . А! какво утѣшително и дѣятелно общество, какво идеално общество за свѣтата човѣческа дѣятелностъ; общество, въ което човѣкъ може да срѣщне единъ великъ поетъ-дърводѣлецъ, единъ желѣзарь-великъ ученъ! А, честито общество, тържественно общество, къмъ което хората се движатъ отъ едно столѣтие, блаженно общество, на което лжчитѣ блѣщатъ тамъ . . . напредъ . . . напредъ . . .

Неговитѣ очи се помрачиха, послѣднитѣ думи се изговориха неопредѣлено, като съ послѣденъ дххъ; и неговата глава клюмна съ усмивка отъ вѣсторгъ на устнитѣ му. И той не бѣше вече между живитѣ.

ПО ПОВОДЪ НА ЕДНА КАРТИНКА.

Отъ Гл. Успенски.

(Изъ „разговоритѣ съ моитѣ приятели“).

Да си поговоримъ, наистина, подиръ всичко това и за хубостъ-та на руския животъ (така започна Протасовъ при втората ни срѣща). Ще ти прикажа испърво единъ малъкъ и на пръвъ погледъ като че ли не съответственъ на въпроса епизодъ. Този епизодъ се състои въ слѣдующето: нѣщо една седмица напредъ бѣхъ ходилъ въ Петербургъ и, както ти е извѣстно, търсихъ си мѣсто. Ето въ туй сѣщо време, като се лутахъ нагорѣ-надоло съ надѣжда за сполука, азъ срѣщахъ всеѣкакви свои предишни познайци. Тълкувахме, „бѣбрахме“, и единъ отъ тѣзи стари приятели нѣкакъ случайно ме завлече еднѣжъ въ работилницата на единъ младъ живописецъ.

Повзрѣхъ се, споредъ обичая, съ нѣкаква си дървена почетъ въ всичката тази обикновенна наредба на работилницата, допълнена обикновенно съ задължителната за онези зрители, които не разбиратъ нищо, тишина и мълчание, и изеднѣжъ оживѣхъ, дойдохъ на себе си и се възвърнахъ въ състоянието на здравъ умъ и пълна паметъ. Съгледахъ азъ една мѣничка картинка — и ето тя именно изеднѣжъ ме изведе изъ дълбокомисленното смайвание и дървената почетъ къмъ напълно неразбранитѣ за менъ предмети. Тази картинка съ нищо особено не е забѣлѣжителна. Ето я: една дѣвочка на 15—16 години, гимназистка или млада студентка, тича „съ книжка подъ мишница“ за въ курсоветѣ или пѣкъ на уроци.

Такива дѣвочки „съ книжка подъ мишница“, съ мѣжки шалъ и мѣжка валчеста шепчица, всеѣкой отъ насъ е вждалъ и вижда катадневно и вече много години наредъ, и при това въ голѣмо количество. Едни отъ насъ, „отъ публиката“, опредѣлятъ това явление просто съ думитѣ: „тича за въ курсоветѣ;“ други, ни въ клинъ ни въ ржкавъ, притурятъ разсѣждението „за женския въпросъ“, нѣкой пѣкъ, неизвѣстно защо, изговаря думата „самостоятелность“ и се усмихва злобно. Съ една рѣчь, всички ние, „публиката“, имаме понятие за това, че „тичатъ“, че не слушатъ родителигъ, по-нѣкога „умиратъ не отъ своя смъртъ“, че отъ дру-

а гетрана самостоятелността е „хубаво“ нѣщо, че „остави ги“, че най-доброто е—„майка“, назначението на жената е—да бѣде „майка“, а не да ходи на курсове, че мозъкътъ на жената е малък, че нѣма да излѣзе нищо отъ това и че все пакъ като че ли е „хубаво“. Съ една рѣчь, за всичко това сегашно тичание, за книжкитѣ, мѣжкитѣ шепчици, непочитанието родителитѣ, мѣжкитѣ шалове, очилата, самостоятелността, медицината, майчинството, малкия обемъ на мозъка, ние, публиката, тълкуваме, бѣбримъ, разсѣждаваме, бращолевимъ, говоримъ множество по-калпъ умни нѣща, множество глупости и простотии, и въ сѣщностъ не разбираме онова главното, сѣщественното, което се крие въ дълбочината на всичката тази навалица, въ тичанието, разсѣждението за мозъка, книжкитѣ, шаловѣтѣ и очилата.

— И ето, живописеца, като избралъ изъ всичката тази тѣлпа отъ „тичащи съ книжка“ една най-ординарна, обикновена фигура, откъмена съ най-ординарни аксесуари на проститѣ си дрѣхы, съ шалъ, мѣжка шепчица подрѣзани коси, — тънко отбѣлѣзва и предава вамъ, „на зрителя“, на „публиката“ най-главното, най-важното отъ всичко това, което ний, публиката, предъкахме съ свойтѣ бѣрборения; ето главното: чисто женски, момински черти на лицето, проникнати на картината, ако можѣ тѣй да се изразѣ, съ юношеска, свѣтла мисль. Азъ зная, че говоря грубо, може би, съвсѣмъ неразбрано, ала искамъ да бѣдѣ поне приблизително точенъ. Главното пѣкъ, което особено свѣтло успокоява душата, е онова което се е притурило къмъ обикновения женски типъ—пакъ не знаѣ, какъ да го кажа—онази мѣжка черта, чергата на свѣтлата мисль въобще (сѣтнина отъ всичкото това тичание съ книжки), не прилѣпената, а органическата черта е онова, че тя вече е въ кръвта, че ако по-преди, на примеръ въ тридесетитѣ години, нѣкоя Мария Ивановна трѣбваше предварително да се паряса съ трима стѣрузи, за да се замисли върху нещастното положение на жената и само съ помощта на трима „много развити младежи“ е можала едва-едва да се докопа до мисльта за нуждата отъ самостоятелностъ, то тукъ въ този народенъ „новъ типъ“, това даже и не сѣ въпросъ, и да мислимъ за тѣхъ нѣма защо, тѣй като тѣ, повтарямъ, ни се паднаха вече даромъ. Ето туй-то най-изяцно, не измислено и при това най-реално сливание на момински и юношески черти въ единъ ликъ, въ една фигура, засѣнчена не съ женска и не съ мѣжка, но съ „человѣческа“ мисль, изеднѣжъ придаваше значение

и освѣтляваше, и шепчицата, и шала, и книжката, и я преобразувахе въ новъ, скоро народѣнъ, не бивалъ до сега и свѣтълъ образъ.

Отначало, като зърнахъ тази картина въ онова състояние на дървена почетъ, за което гсворихъ, азъ вече щѣхъ да пренеса моя дървено-почтителенъ погледъ на другитѣ предмети, и вече бѣхъ направилъ една крачка за по-нататѣкъ, като почувствувахъ, че не можъ да се мръдна, сѣкашъ че ли нѣкой ме бѣше уловилъ за скута (или пъкъ сѣкашъ че се бѣхъ закачилъ съ джеба си о земперека на вратата, както по-нѣкога се случва). И наистина, закачихъ се. Не ме пушна картинката. Спрѣхъ се и размишлявахъ, а въ това време доближиха още двама-трима посѣтители и сѣщо така позяпаха по странитѣ, сѣщо така както и азъ се качиха съ джебовитѣ си о земперека на вратата, като доближиха до тази картинка и всички говоряха: „Тѣй-й-й!.. Чу-дес-но!.. А, на, вижъ, щото си е *така*, то си е *така*!“ И така сѣщо начеваха да размишляватъ, а за какво ние всички размишлявахме и що означаваха израженията: „щото си е тѣй, то си е тѣй“, които неволно се изговаряха почти отъ всѣкой зритель—това малко-по малко се разясни отсѣтнѣ, когато ний, слѣдъ излизанието ни отъ работилницата на живописеца, случайно се опознахме и случайно пакъ се събрахме на една маса въ ближната гостилница и захванахме обѣда.

Тукъ именно започнаха разговоритѣ, разсѣжданията и повтарянието на впечатленията, които ни бѣше направила картината. И чудно нѣщо! За картината никой вече не напомняше и не говореше, нито я нѣкой хвалеше: съвсѣмъ и дума за нея нѣмаше, а всичкитѣ приказваха за женитѣ, за съвременния животъ, разказваха хиляди семейни глупости и въ всичкитѣ тѣзи разговори — не можъ да скрия — женския полъ доволничко си истегляше. Но азъ нѣма да разказвамъ това на дълго и широко, макаръ че тука нѣма дами, както ги нѣмаше и въ гостинницата. Въобще, въ случай че пожелаехъ да приведа въ порядѣкъ всичкитѣ тѣзи оплаквания, които чувахъ тамъ, то не щѣхъ много да сгрѣша, ако кажахъ, че тѣ всичкитѣ се свеждаха къмъ едно: именно къмъ това, че въ съвременното семейство (говореше се за „обществото“) между мъжтѣ и жената, между мъжкия и женския полъ отсъствува онази нравствена — забѣлѣжи, нравствена! — потребностъ, която би правяла съюзтѣ между мъжтѣ и жената наистина нравствено-нераздѣленъ, и която би направила отъ

този духовно-нераздѣлимъ животъ наистина едно хармоническо цѣло. Има „случаи“, ала редко. Исказване се таково мнѣние, че въ жената („на обществото“) сѣ развити твърдѣ много чисто женски черти, докарани по нѣкога до истинска хубостъ и до красива бесплодностъ, черти които нарушаватъ равновѣсието на съпружеския животъ въ полза на отегчителната, макаръ и красива празнина, празнина досадителна, която заражда въ човѣчeskата душа сѣмена на хладното презрѣние. Не бѣха оставени на мира, трѣбваше да се каже истината, и специално мъжкитѣ красиви свинства, които сѣщо така по нѣкога твърдѣ много се уголѣмяватъ; но изобщо дойдохме до това че такъвъ нравственъ съюзъ, който да бѣде необходимъ, настоятелно нуженъ, неизбѣженъ за „двѣтѣ страни“, и онова, щото отъ този необходимъ, настоятелно нуженъ нравственъ съюзъ да излиза единъ хармонически въ всички отношения животъ — нѣма и не се знае още кога ще бѣде.

Дълго, твърдѣ дълго продължаваха разговоритѣ все на тази тема, по тѣй като всичко си има край, то и тѣзи разговори се прекратиха и ний се разотидохме. Но ето що ми хрумна: неизвѣстно кога въ културното общество ще има леснина да се установи такъвъ съпружеский съюзъ, гдѣто, при едно пълно нравствено сдружаване между мъжътъ и жената, да не страда индивидуалността на всѣкиго отдѣлно, а пъкъ ето че въ селската срѣда, която живѣе подъ защитата на заповѣдитѣ на рѣжената нива, този съюзъ отдавна отдавна сѣществува и понѣкога въ такова съвършенство, отъ което нѣщо по-високо не можемъ, наистина и да си помислимъ.

Тамъ, въ селото, мъжътъ и жената вършатъ *една и сѣща работа*, и въ сѣщото време всѣкой отдѣлно си има „своя частъ“, ала тази „своя частъ“ не носи отгорѣ си за всѣкиго отъ тѣхъ печатътъ на онази исключителностъ, която би дала възможностъ на задоменитѣ да кажатъ единъ другиму: „това не е твоя работа“ или: „отъ туй ти не отбирашъ нищо“, или: „азъ не отбирамъ нищо отъ твойта работа, а ти не се прѣчи на мойта“, както това честичко се случва въ задружното живѣние на хора неселени, гдѣто мъжътъ и жената въ сѣщото време т. е. като не отбиратъ отъ работитѣ си и не си „пречятъ“ на работитѣ си, якостта на съюза си ознаменуватъ едва ли не съ това само, че ходятъ наедно „алабраще“, което нѣщо, а пророч казано, никогда не съмъ забѣлѣзвалъ между селенинътъ и селенката. Всѣ-

коги вървятъ тѣ единъ до други ... Така и въ самия животъ (говоря за по благоприятнитѣ условия). Въ живота тѣ вървятъ единъ до други, ала всѣкой извършва своята, макаръ въ общата сложность една и сѣща, работа. Това сѣ двѣ рѣцѣ, които свирятъ на единъ и сѣщъ инструментъ. Селенинътъ разбира всичката работа на селенката и оцѣнява жена си по тази работа: безъ тази работата на жената, не щѣше да съществува и неговата мъжка работа; сѣщо и селенката разбира работата на мъжа си, та и нейната работа нѣмала би значение безъ оная на нейния мъжъ. Тукъ наистина съществува пълна нераскъсана свръзка между мъжътъ и жената. Тукъ не е редкостъ споразумѣнието „безъ думи“, съ „сѣ единъ погледъ“. Примѣри отъ такъвъ съюзъ въ така нарѣченото „общество“ нѣма, защото нѣма прилична форма на труда, организацията на когото, както и оная, създадена за човѣка отъ особеннитѣ свойства на рѣжената нива, би дала възможность да се покажатъ положително всичкитѣ — и нравственитѣ и физическитѣ страни на човѣческото същество. Необходимо е да спомѣнемъ тукъ още за една много важна страна на селскій сѣружескій животъ, именно за дѣцата и за тѣхното възпитание: дѣцата тукъ не се явяватъ такива същества, които трѣбва да се предадатъ на рѣцѣтъ бѣ-зна на кого си, защото бащата, който служи като чиновникъ въ отдѣлението на „двусмислицитѣ“ положително ужъ нѣма време да разговаря съ дѣтето за птиченцето или пъкъ да му приказва приказка тогава, когато главата му е занята съ „по-сериозни“ мисли, а майката макаръ и да прелиства отъ време на време нѣкоя книжка, но, до колкото съмъ можалъ да забѣлѣжжъ, даже това много непослѣдователно прероуване на стра-ници повечето „раздражава“ нервната майка. Тя не можала да бѣде *безпристрастна къмъ дѣтето си* (на всичко причина) и по тази причина много скоро прекъсва това занятие и предава чедото си на чужда грижа. Въ сѣщото пъкъ съгласно живѣеще селско семейство възпитанието на дѣцата съставлява „едно“ съ животътъ на родителитѣ, и тѣй като трудътъ, натрапенъ тѣмъ отъ рѣжената нива, съставлява сѣщевременно самиятъ животъ (и едното и другото е животъ), то и възпитанието на дѣцата не се отдѣля отъ общия животъ на бащата и майката, а съставлява съ този животъ „едно цѣло“.

Азъ не зная друго по-благородно и което повече да отговаря на нуждитѣ както на духътъ така и на тѣлото, освѣнъ онова, което може да се опредѣли съ думитѣ „селскъ трудъ.“ Вземи макаръ

само физическата страна на трудът: нали за него наистина е потребно *всичкия* човѣкъ, човѣкъ такъвъ, какъвто го е създала неговата природа, а не само единъ късъ отъ този човѣкъ, не неговия мозъкъ само, не неговитѣ ръцѣ или крака . . . а *всичкия* напълно! и ако се върши въ *всичкитѣ* подробности на този трудъ, то ще видишъ, че нито единъ нервъ, нито единъ мускулъ, щомъ вече еднѣжъ той съществува, не остава безъ упражнение въ условията на този трудъ . . . Всичко работи и работи равномерно. Нѣма туй, щото човѣкъ, като атрофира двѣтѣ трети отъ организма си, както това се случва съ злополучния чиновникъ или съ фабричния работникъ, да спестява сплата на атрофираниѣ си членове за да прояви съ двойно и тройно старание нѣкоя отъ човѣческитѣ си способности или недостатъци. Еднаквото напегване на духовната и физическа дѣятелности, което въ пощастливитѣ случаи, се срѣща, повтарямъ, между нашитѣ селени въ пълна чистота и съвършенство, прави тѣзи селени наистина за примѣръ на това, къмъ което трѣбва да се стреми така нарѣчения прогресъ. Това изравнение до такава стѣпень понѣкога ме е очудвало, щото еднѣжъ като се намирахъ подъ впечатлението на туко-що направеното ми запознайство съ едно подобно, пълно съ хармония селско семейство, азъ бѣхъ зачуденъ и истински зачуденъ отъ ликътъ на „Манфреда“, когато слѣдъ възвръщанieto си отъ любезното менъ семейство, взехъ въ ръка тази поема. — Какво е това? си помислихъ азъ: какъ така *всичкий* човѣкъ да се проебърне на едно страдание, да не намира спокойствие и да вие като гладенъ вълкъ на цѣлъ свѣтъ (на Сень-Готардъ се промъкналъ!): „тъж-но ми е, ужасно ми е . . .“ Отсетнѣ дойдохъ на себе си, ала впечатлението бѣше силно. Тукъ пъкъ, въ този образецъ отъ хармоническо съществуване нищо не истрѣпва, нищо не се уголѣмява до несъотвѣтственни съ хубостта безобразни размѣри. *Всичкитѣ* физически и духовни способности дѣйствуватъ съ мѣрка, не чевръсто, не очудватъ съ своята величественность, ала *всичкитѣ* дѣйствуватъ и ето тази всеостранность произвежда изобщо и величествено и грациозно впечатление. На всичко, даже на любовта тука е опредѣлено мѣсто „по пропорция“, („съ караръ.“) Желалъ бихъ да ти говоря твърдѣ много, именно върху тази точка, „върху карара въ любовта“ — предметъ твърдѣ любопитенъ, но за това ще приказваме другъ пътъ.

Не можъ да не си припомня онѣзи юношески, но пълни съ голѣмо незнание, минути, когато азъ, като уреждахъ задружно

съ единъ свой приятелъ въ едно затънтено, непожтнато отъ цивилизацията село спестително дружество, основавахъ доказателствата си за ползата, която то ще да принесе върху това, че ето така ще ви бжде *по-леко*: „сега жена ти сѣди цѣла зима, превива се надъ станътъ, за да истъче три аршина платно, а *тогава* (уви-уви!) ти просто ще можешъ да си купишъ двадесетъ аршина и жена ти ще си бжде *свободна*. Сега защо у нея не остава време и кръстътъ да си исправи? — Защото нѣмашъ съ що да купишъ. Защо нѣмашъ съ що да купишъ? — Защото нуждата те кара да продадешъ телето си за петъ рубли, до като, ако имаше време да почакашъ, телето щѣше да стане волъ и щѣше да струва четиредесетъ рублички. Ето дружеството и ще ти заемне тѣзи петъ рубли, които ще ти помогнатъ да почакашъ. Съ една рѣчъ юношеската ми неопитностъ, незнайнието ми като каква роля играе въ съзнанието на селенина за нравстенната пълнота на съществуване *именно многосложността* на трудътъ, незнаението ми неговата справедливостъ и трайностъ докарвахъ това, че азъ всѣкакъ проповѣдвахъ само нѣкакво си огромно улеснение, извънредна лекостъ да се съществува, и рисувахъ съ свѣтли бои такива времена, когато никой нищо нѣма да работи, за всички ще има пълна свобода; при това излизаше, че при една пълна бездѣятелностъ ще получаватъ и нѣкакви си бо-зна отъ гдѣ твърдѣ значителни печалби . . . И никой отъ съжитѣ тѣзи симпатични менъ селени не ми довѣряваше, мислещъ че тукъ трѣбва да има нѣкоя „машинация“—„игра“—че да не би да излѣзе нѣщо . . . и започнаха да взематъ паритѣ си преди всичко хората отъ съмнително положение, а сетнѣ и чокоитѣ. И не потръгна това дружество и не сгруппира, а ето сектантина, който натѣква на селенитѣ, че стоели безъ работа, — ще да сдружи въ едно работливо семейство цѣла масса народъ, този народъ, който е билъ отлъченъ отъ домакинството си отъ новитѣ влияния, който е опиталъ вече хубостта на свободния животъ съ пари и който се е натеглилъ на нещастия и гладувания, прекъсвани съ веселения въ кръчмата . . . „Богъ за това ни е и създалъ, проповѣдва единъ отъ тѣзи учители, за да работимъ и съ свойтѣ трудове да ползуваме и другитѣ. За това има нещастия на всѣкъдѣ, че никой не иска да работи. Едни на наслѣдство се надѣватъ, други очакватъ добри панаири и всички не искатъ да работятъ . . . Всички захванаха да се стремятъ безъ трудъ да живѣятъ да ѣдатъ . . . И всичко поскъпня за това, защото се намали число-

то на работливия хора: повечето станаха търговски слуги и търговци. Да! въ трудът е и правдата и смисълът на народното съществуване; той за народа е самия живот. Да се работи и да се живее, трудът и човешкото до такава степен съедно, както, ето (Протасовъ търсеше сравнение) ти . . . и тиглото на твоято тѣло . . . Ти не чувствуваши тѣжестта на своето тѣло, а пъкъ навѣрно не си по малко отъ 50 оки . . . Тъзи петдесетъ оки ти носиши на всѣкъдѣ съ себе си и не забѣлѣзваши тѣжестта имъ. Така и селенина не забѣлѣзва тѣжестта на огромния си домашенъ трудъ . . . Да те накара човѣкъ да изнесешъ нѣкоя закупка отъ 6 — 7 оки на третия кагъ на къщата, ще кажешъ „тѣжи“, ако ли пъкъ не кажешъ, то ще да почувствуваши тѣжестъ . . . Направи и селенина работникъ, настани го, напимѣръ, да нагледва *едни* крави само — мѣчно му е и тѣжко, до като не го приучи нуждата, а на гледъ, сѣкашъ, да се надгледватъ *едни* крави само е много по-леко, отъ колкото самичкото да вършиши *всичко*? . . . Ето какво нѣщо е за селенина този за насъ, — лѣнивия и неправилно развития хора — този непрекъснатъ и като че ли робски трудъ. Това е образецъ отъ най-правилно съществуване и отъ най-свършенъ човѣчески типъ. Този типъ го има и у насъ . . .

ЗНАЧЕНИЕТО НА БѢЛѢЖКИТѢ ВЪ УЧИЛИЩНОТО ВЪСПИТАНИЕ.

отъ Хр. Цинкъ.

Ако нѣкой би поискалъ да се позапознае съ нашето училищно въспитание, преди всичко той ще се спре на цифритъ и би му се представило, че той по погрѣшка е изпадналъ не въ училище, а въ нѣкое статистическо бюро. И наистинна, бѣлѣжката е алфа и омега въ нашето училищно въспитание: съ нея ученика се приема въ учебното заведение, съ нея живее и диша той въ продължение на цѣлия учебенъ курсъ, съ нея той се и награждава, когато напустне заведението. Съ бѣлѣжки се напълнятъ дневниятъ класни журналы; съ тѣхъ се съставятъ недѣлните, три-мѣсечните, годишниятъ вѣдомости; отъ тѣхъ се съставятъ и всичкитъ отчети на най-близкото и висше начальство. Каква е

тази велика възпитателна сила, която се скрива въ тая или оная система за оцѣняване способноститѣ съ цифри?

Какъвъ Песталоцци, Фребель или другъ нѣкой педагогически гений ни е завѣщалъ тѣзи кабалистически, тайнствени знакове, като вълшебнo сръдство за възпитанието и образованието на нашитѣ дѣца? Нека се помъжимъ да ги изучимъ, да ги изслѣдваме по-отблизо, за да намѣримъ отговора на тѣзи въпроси.

Въ Россия, напримѣръ, до колкото ми е извѣстно, има три системи на бѣлѣжки: 5, 6 и 12, но и отъ прибавлението дробии или плюсове и минуси, числото на бѣлѣжкитѣ пораства до неопредѣленно множество. Случвало ми се е да виждамъ бѣлѣжки съ десетични дробии и съ петъ минуса, като напримѣръ, $\text{---}3\text{---}$. И ето посредствомъ тѣзи многосложни цифри ние се мъчимъ да оцѣнимъ всичкитѣ душевни отправления на ученика, стараемъ се да си изяснимъ цѣлата неизвѣстностъ на неговата дѣтска натура. Само това обстоятелство, че нѣма възможностъ да се преведе нито на единъ чловѣчески язикъ таквази сложна гамма отъ бѣлѣжки, трѣба да ни убѣди въ нейната несъстоятелностъ, като сръдство за оцѣняване на ученицитѣ. Ако даже да се имаше предъ видъ само сравнителното оцѣняване, то и въ такъвъ случай е мъчно да се допусне толкова невѣроятна педагогическа проникателностъ, която да може да отличи ученицитѣ, които сѣ получили напримѣръ, 4—, 4 и 4+ по системата 5, или пъкъ 9, 10 и 11, по системата 12. Но работата не е и въ това. Азъ не давамъ предпочитание на никоя система, колкото да е проста и кратка, защото считамъ всѣка бѣлѣжка за несъстоятелна и безусловно вредна въ дѣлото на възпитанието. Считамъ я несъстоятелна за това, защото моя умъ се отказва да разбере, че посредствомъ голата, съ нищо освѣтената цифра би могло да се опредѣлятъ такива сложни отвлечени понятия, каквито сѣ прилѣжанието, вниманието, успѣхътъ и даже поведението на ученицитѣ.

Прилѣжанието на ученика по-вечето пѣти бива скрито за учителя отъ завѣсата на семейната тайна. Въ насъ е много мъчно за учителя да се запознава съ семейния животъ на ученицитѣ. Учителътъ почти винаги не знае причината, защо ученика не си е научилъ урока. Въ това отношение ний сме изгубили всяка вѣра въ думитѣ на ученицитѣ. Който не си е научилъ урока получава 1—единица, колкото да ни увѣрява, че го е болѣло глава. Ако пъкъ дѣтето срамливо замълчава за туй, че пияний му

баща не му е давалъ да се занимава, то още по-вече рискува да получи лоша бѣлѣжка. Може би, слѣдъ време, учителѣтъ и да го признае за прилѣженъ ученикъ, но една или двѣ единици вече сѣ стояли въ бѣлѣжкитѣ му; предизвиквали сѣ протестъ въ дѣтската му душа, вселявали сѣ злоба въ сърдцето му къмъ безсърдечния му учителъ — съ една рѣчь, нанасяли сѣ въ тая или оная форма, вреда на неговия въспримчивъ, но не отвѣрдѣлъ организъмъ.

Вниманието сѣщо така не може правилно да се оцѣни отъ учителя. Има ученици съ живъ, буенъ темпераментъ, които най-малкото случайно обстоятелство — побутване отъ съсъда, кацналата на носа на учителя муха, отвлича отъ работата имъ. Има ученици и малко подвижни, които мирно стоятъ на мѣстата си, но които нищо не запомнятъ отъ обясненията на учителя. Първитѣ получаватъ по често лоша бѣлѣжка по-внимание, отколкото вторитѣ, защото безпокоятъ класа. Ами пъкъ колко често и самия преподавателъ става причина за невниманието на ученицитѣ!? А и колко случаи има, дѣто единъ и сѣщи класъ слуша внимателно одного учителя, а съвсѣмъ не слуша другиго! Не ще ли бѣде по-близо до цѣльта да се поставятъ бѣлѣжки за вниманието при занятията не на ученицитѣ, а на самитѣ учители?

Успѣхитѣ на ученицитѣ се явяватъ, като резултатъ отъ съвмѣстната работа на учителитѣ съ ученицитѣ; справедливо ли е да бѣдятъ отговорни само ученицитѣ за тѣзи успѣхи? Но и при добъръ учителъ има ученици, които не могатъ да успѣватъ. И въ този случай нашитѣ бѣлѣжки не говорятъ въ полза на нашата въспитателна справедливостъ. Така напр., 6 играе ролята на най-голѣмата награда, а 1, или 0, — ролята на най-голѣмото наказание: който получи 6, милватъ го по главата, а който получи 1, биятъ го съ прѣчка. А между туй, често неуспѣхътъ на ученика зависи не отъ свободната му воля, а отъ много външни обстоятелства: лошата подготовка, неправилното развитие лошитѣ условия на живота и др. Като наказваме таквизи ученици за неуспѣшностъ, ний разпространяваме лъжливо понятие за справедливостта не само въ самитѣ тѣхъ, но и въ тѣхнитѣ по-добри другари; ние се явяваме глупави изпълнители на формални изисквания, лишени отъ всѣкакъвъ личенъ авторитетъ.

Най-послѣ *поведението* на ученицитѣ, което трѣбва, да съставлява сводъ на всичкитѣ му душевни качества, още по-мѣчно може да се оцѣни съ начартаванието на каквато и да било

цифра : замѣнете я даже съ думата лошо, добро, отлично, — то и въ този случай бълъжката ще си остане звукъ, който нищо не показва. Ако единъ ученикъ таи въ душата си завистъ и злоба къмъ другаритъ си; но не се е хващаль нито въ единъ простъпъкъ — вий ще кажете „поведението му е добро“; ако другъ ученикъ, който обича другаритъ си, но който се е увлѣкаль отъ минутно скарване, а може би, и отъ напълно справедливъ гнѣвъ, удари другаря си, вий ще нарѣчете неговото поведение лошо. Такива примѣри азъ ще ви дамъ съ стотини: тѣ венчикитъ ще бждатъ взети отъ училищната практика и ето нѣти ще ви потвърдя моето мнение за несъстоятелността на нашитъ бълъжки въ върното и справедливо оцѣняване на ученицитъ.

Но нека чуемъ, какво говорятъ защитниците на бълъжбитъ да видимъ не ще ли ни укажатъ нѣкои тѣхни добри страни, които поне до нѣкадъ могатъ ни помирить съ тѣхъ.

Първо и първо, казватъ, че едно какво да е оцѣняване на ученицитъ е необходимо както на учителя, тъй и на учебното началство, а също и на родителитъ на ученицитъ : а пъкъ най-краткото оцѣняване може да стане съ цифрата.

Мисля, че учителя за успѣшно изпълнение на работата си е длъженъ всеостранно да познава своитъ ученици въпъ отъ всѣкакви бълъжки. Ако той има по-вече ученици, отколкото може да запомни, явно е, че дѣлото е поставено ненормално и колкото бълъжки и да туря въ класната книга или въ своето тефтерче, той никога съ тѣхната помощъ нѣма да узнае, както трѣба, своитъ ученици. Занятието на учителитъ въ нѣколко голѣми класове въ различни учебни заведения, несъмнено се отразява вредно на тѣхната дѣятелность, и отъ тая страна, ний предпочита-ме да жертвуваме интереситъ на учителя за въ полза на учебното дѣло.

Мисля също, че и учебното началство не може да извлече отъ класнитъ бълъжки нищо друго освенъ криво мнение. Бълъжкитъ могатъ да бждатъ въобще високи при лоши успѣхи на класа и наопаки : венчкото зависи отъ умѣнieto на учителя да се ползува отъ тѣхъ. Освенъ това и изискванията на учителитъ биватъ различни : единъ дава предпочитанне на начитанността на ученика и знаенето кратко и ясно да излага мислитъ си, другий съ особена строгость смѣта случайнитъ и дѣйствителнитъ грѣшки въ съчиненията. Азъ съмъ виждалъ испитни работи, на които учителя е поставяль 4, а асистента 2, и на-

опаки. До колко е трудно на началството да разбере тая бъркотия въ оцѣняването, ний виждаме всѣка година въ окръжнитѣ му отчети. И така нашитѣ бѣлѣжки не могатъ да служатъ като вѣренъ материалъ въ учебно-въспитателното дѣло. Има ли пъкъ и необходимостъ отъ такъвъ контролъ? Учителъ може да бѣде всѣкой само по призвание. Контроля само угнетява дѣятелността му и, менъ ми се струва, не трѣба чловѣкъ да бѣде идеалистъ, за да желае по-вечко довѣрие между всичкитѣ страни на нашето училищно възпитание.

Що се отнася до родителитѣ на ученицитѣ, азъ зная отъ многогодишенъ опитъ, какъвъ отъ двѣ страни остъръ ножъ сѣ нашитѣ бѣлѣжки въ рѣцѣтъ имъ. Ученика донася у дома си лоши бѣлѣжки и много ли сѣ въ насъ тия родители които сѣ въ състояние разумно да се отнасятъ къмъ такъвъ фактъ? Едни отъ тѣхъ сѣ готови, да взематъ най-строги мѣрки и да прибѣгнатъ къмъ такива наказания, каквито нашитѣ училища отдавна сѣ приели за вредни: други преди всичко, обвиняватъ учителя въ несправедливостъ къмъ дѣтето имъ и по този начинъ вдъхаватъ на дѣтето недовѣрие къмъ наставника му; трети пъкъ бързатъ да намѣрятъ частенъ учителъ, който въ по-вечето случаи още повече побърква на дѣтето. Ами нашето семейство има ли средства да се притеча на помощъ въ училището по дѣлото на възпитанието? и това всѣки-дневно съобщение на бѣлѣжкитѣ не е ли една формалностъ за избѣгване всѣка отговорностъ предъ семейството?

Да видимъ, най-послѣ, до колко бѣлѣжката е най-краткото оцѣняване на ученицитѣ. На всѣки преподавателъ е извѣстно, колко много време отъ училищния животъ отива за поставяние само на класнитѣ бѣлѣжки. Азъ съмъ виждалъ много учебни заведения, дѣто преподавателя е длъженъ ученическитѣ бѣлѣжки по своитѣ предмѣти да вписа: 1) въ класната книга, 2) въ общата вѣдомость 3) въ дневника на ученика, а послѣ да ги вписва още и въ своето тефтерче, при което работата не минава безъ обяснения, а по нѣкога и безъ репризи съ ученицитѣ.

Освенъ това, казватъ, че бѣлѣжкитѣ иматъ подбудително значение, че тѣ възбуждали съревнование въ ученицитѣ.

Да, тѣ иматъ туй значение; но трѣба ли ний да се радваме по поводъ на туй тѣхно убийствено значение за нашитѣ дѣца? Уви! Цѣлий строй на нашето съвременно училище е основанъ на туй тѣхно значение. Нашитѣ ученици се учатъ неза-

това, че учението е свѣтлина, че то е приятно, полезно, необходимо, че, като се учатъ, тѣ изпълняватъ граждански дългъ, — а се учатъ само затова, защото за учението имъ ще бѣде турена известна бѣлѣжка. За да получи горня бѣлѣжка прилѣжния ученикъ е готовъ въ вреда на здравието си да се откаже отъ расходка и да сѣди до късна вечеръ съ учебниците си; лѣнивий или слабій ученикъ, отъ страхъ да не получи 1, прибѣгва къмъ всѣкакви лъжи: пренесяване, подказване, надписване на стола или книгата, на дланѣта на рѣцѣтъ си, освенъ туй прибѣгва къмъ поправяние бѣлѣжката си, поднасяние лъжливо свидѣтелство, че е билъ боленъ и къмъ много други хитрости, съ които учителя трѣба да се бори всекъдневно. Ами какво нѣщо е съревнованието, ако не егоистическо чувство да се показва по-добръ, да застане по-горѣ отъ другия и то отъ кого другия, ако не отъ своя най-близкъ другаръ! Комуто борбата за добри бѣлѣжки не е по силитѣ, той прибѣгва къмъ друго оръжие, именно къмъ клѣвета, шпионство, мюзевирликъ, само и само да излѣзе отгорѣ. Трѣба ли, следователно, да се чудимъ, че както въ учанцата се наша младежъ, така и въ днешнитѣ интелигентни, ний срѣщаме толкова много егоизмъ и тъй малко идеални стремления? Та нали тя, нашата младежъ, — е израсла и се е въснитала въ нашитѣ училища?!

Най-послѣ, казватъ, не струва и да се подигатъ такива въпросъ, защото ний не можемъ да измѣнимъ сегашния редъ.

Училищнитѣ реформи, разбира се, не зависятъ отъ насъ, но разработванетоъ принципнитѣ на училищното въспитание е наше право, нашъ най-прѣвъ дългъ. Който мисли друго-яче, той или не знае гражданскитѣ си права, или се отказва отъ тѣхъ за това, че у него липсва всеко чувство къмъ общественитѣ интереси.

Въ тия нѣколко точки азъ събрахъ всичко, каквото приближително могатъ да ми възразятъ противъ неотхвърлението на класнитѣ бѣлѣжки. Отговарейки на тия възражения азъ ижгемъ можахъ да укажа на нѣкои страни отъ вредното влияние на бѣлѣжкитѣ въ училищното въспитание, но съ това подигнатия въпросъ не е исчерпанъ и за това азъ ще продължа рѣчьта си за него.

Ний вдѣхваме на нашитѣ ученици чуденъ навикъ, че всеко тѣхно дѣйствие, всека постижка, получаватъ непосредственно оцѣняване въ видъ на бѣлѣжка и този навикъ е тъй силенъ, щото сѣкашъ нашитѣ дѣца го изсукуватъ съ майчиното си млѣко. Азъ съмъ виждалъ дѣца на 5—6 год., майката на които шегува

щецъ се ги е запознавала съ първитѣ букви и, които сж я молили да имъ тури бѣлѣжка. Презъ цѣла четвъртъ отъ живота си човѣкъ измѣрва всѣки свой раскрачъ съ получаваната бѣлѣжка, къмъ която пази нѣкакъвъ си смѣтенъ, суевѣренъ страхъ. Тѣй на примѣръ, твърдѣ често ми се е случвало да слушамъ оплакване на единъ ученикъ отъ други, за дѣто последний му е писалъ въ тефтерчето си 1. Не бихте ли нарѣкли такова състояние на ученицитѣ бѣлѣжкомания, болѣстъ, която твърдѣ вредно трѣба да се отзовава върху душевното здравие на бѣдѣщия човѣкъ?

Посрѣдствомъ тия бѣлѣжки ний държимъ ученицитѣ си въ постоянно нервно раздражение. Чаканието на ученика да го питатъ урокъ не би имало туй значение, ако то се не съпровождаше съ чаканието идущата слѣдъ урока бѣлѣжка. И, наистинна, кой не е виждалъ, какъ при влизанието на учителя въ класъ нѣкои ученици се кръстятъ, правятъ кръстъ надъ книгата и др. Сжщото нервно състояние се забѣлѣзва и въ отговоритѣ на ученика; при незнаението на урока то се усилюва по нѣкога до нервически плачъ, или пъкъ дѣтето дохожда до вцѣпенено състояние. Не трѣбва човѣкъ да бѣде врачъ, за да разбере послѣдствията отъ такива нервни възбуждания. Нервностѣта е едно отъ много обичнитѣ явления въ нашитѣ училища.

Нашитѣ бѣлѣжки създаватъ формално отношение между учителя и ученицитѣ и исклучватъ всѣкакво топло, искренно отнашение по между имъ. Намѣсто искренната, чистосърдечна похвала или бащинското смѣрувание, туря се бѣлѣжка съ равнодушния педантизъмъ на канцелярския чиновникъ. Има, разбира се, исклучения, но тѣ потвърдяватъ правилото. Може ли при такъвъ редъ на работитѣ, да има и дума даже за взаимна любовь между учителя и ученицитѣ? Колко е малко числото на учителитѣ, които се ползуютъ съ дѣйствително уважение отъ ученицитѣ си!

Като не изразяватъ нищо опредѣлено, бѣлѣжкитѣ се поставятъ съвсѣмъ произволно. Има учители, които никога не поставятъ 6, а има и такива, които никога не поставятъ 1. Единъ отъ по-виднитѣ педагози въ Москва ми казваше, че той признава само една бѣлѣжка—1, която имала сила да внушава, да поощрява, да вразумява, и оплакваше ми се отъ тия учители, които твърдѣ щедро раздавали горни бѣлѣжки и съ това ввеждали ученицитѣ въ заблуждение относительно знанията имъ. При все това, опитътъ ми е показалъ, че учебното началство, а заедно съ него и повечето преподаватели предпочитатъ долнитѣ бѣлѣжки, виж-

да се за туй, че представляватъ по-малкъ рискъ на испититѣ. Ако ученикъ, който е получилъ презъ годината 2, отговори на испита за 3 или 4, то ще похвалятъ учителя му; ако ученикъ съ годишна бѣлѣжка 5, отговори за три или пѣкъ, не дай Боже, за 2, на учителя ще погледнатъ май не твърдѣ добрѣ. Както и да е, ние нѣмаме и не можемъ да имаме единство при поставянето на бѣлѣжки, а туй създава и неравнитѣ отношения на ученицитѣ къмъ учителитѣ, отъ любовъ до дълбока умраза.

Ще кажа още, че нашитѣ бѣлѣжки преобрѣщатъ класа отъ свѣтълъ храмъ, гдѣто вѣчно трѣба да сияе слънчевий лъчъ, гдѣто трѣба да царуватъ бодростта и радостта, въ мрачна инквизиционна камара, гдѣто се раздаватъ само плачъ и скърцание на жъби. Като казвамъ това, азъ употребявамъ силни изражения, но не искривявамъ истината. Случвало ми се е да влизамъ въ класъ и да слушамъ силни плачове, причината на които сж били бѣлѣжкитѣ, поставени на предидущитѣ уроци. Такива явления, които се повтарятъ отъ день на день, отъ година на година, не минаватъ незабѣлѣзано въ нашия училищенъ животъ: тѣ се отзоваватъ на физическото и нравствено здравие на ученицитѣ ни; тѣ сж тѣжъкъ натискъ и върху този учителъ, който още не е загрубялъ въ тая малка утѣшителна сфера.

Но менѣ ми се струва, че азъ никога не бихъ свършилъ, ако искахъ да пресмѣтна отпреди ви всичкото зло, което се крие въ нашитѣ бѣлѣжки, което, толкозъ по-вече, отбѣгва отъ очитѣ на болшинството, вслѣдствие на вѣковния навикъ да се употребява такова опасно срдство въ училищното въспитание; а за това азъ ще се огранича само съ указването на неговата несъстоятелностъ и на испититѣ. Въпросътъ за годишнитѣ испити отдавна е на дневенъ редъ, а между туй лий все още губимъ време съ тия испити, безъ да обръщаме внимание на очевидността отъ вредното имъ влияние върху здравieto на ученицитѣ. Погледнете съ какви хлѣтнаги очи, блѣдни лица се явяватъ тѣ на испитъ, въ какво нервно състояние много отъ тѣхъ сж принудени да чакатъ отъ утрень до вечеръ реда си! Отъ учителската си практика азъ бихъ ви разказалъ много такива случаи, на които никой не би хваналъ вѣра, но отъ страхъ да не уморя вниманието ви, азъ ще се огранича само съ единъ примѣръ. Това бѣ въ Москва, преди десетъ години. Въ училището имаше испитъ по математика; дойде редъ на единъ ученикъ, който презъ годината е полу-

чавалъ по 6, а на испита нищо не знаеше. За голѣмо нещастие се случи да присѣдствува и началството: асистента му постави 1, преподавателя не можа да защити ученика, и той му постави 1. Ученикътъ още сѣщата нощъ се разболѣ, бълнуваше сѣ за испита и на другия день умрѣ. Тази историйка, както виждате, е кратка, но—поучителна.

Съ тази картинка азъ можахъ да довърша рѣчта си за значението на бѣлѣжкитѣ въ училищния животъ, но усѣщамъ, че съобщението ми ще бѣде непълно, ако не отговаря на въпроса: какъ да се нареди училищното възпитание безъ никакви бѣлѣжки?

Въ този случай припомнямъ си образа на одного отъ най-добритѣ руски педагози презъ 60-тъ години, покойния Теодоръ Теодоровичъ Резенеръ, послѣдния редакторъ на журнала „Учитель“, който много се е трудилъ и борилъ за своя педагогически идеалъ—въспитаванне дѣцата безъ никакви наказания. Него тѣй сѣщо сѣ питали: по какъвъ начинъ да се нареди възпитанието и съ какво да се замѣнятъ наказанията? „Да се премахнатъ различнитѣ наказания и съ нищо да се не замѣняватъ“, е билъ неговиятъ краткъ отговоръ. И той е доказалъ, че това е възможно. Като застана на чело на С.-Петербургския поправителенъ приютъ; той унищожилъ въ него наказанията и получилъ превъсходни резултати. Азъ ихъ могълъ на моя въпросъ да отговоря сѣщо тѣй просто: да се премахнатъ бѣлѣжкитѣ и съ нищо да се не замѣстятъ. Но азъ зная, до колко въ насъ навика къмъ бѣлѣжкитѣ е силенъ, затова намирамъ за добръ, за по-голѣма убѣдителностъ, да допълня единъ такъвъ отговоръ съ още нѣколко думи.

Има нѣкои професии въ живота, които изискватъ отъ чловѣка забравяние собственитѣ си нужди, отричания отъ собственитѣ си удоволствия за въ ползата и благо на ближния си. Комуто това не е по силитѣ, той нѣма право да бѣде нито служителъ на олтаря, нито врачъ, нито учителъ. Моитѣ думи, може би, сѣ анахронизъмъ; но азъ вѣрвамъ въ тѣхъ и на тѣхнитѣ основи само градя своето училище.

Бѣлѣжката ще изгуби смисълъта си, ще изчезне сама по себе си, ако учителътъ и наставникътъ цѣли се посвѣтятъ на своето училище, ако съсрѣдоточатъ въ него всичкитѣ си интереси, ако всѣкой отъ ученицитѣ имъ бѣде миль, както собственото имъ дѣте, грижата за което не може да се ограничава само между стѣнитѣ на училището: тя (грижата) трѣба да се распростра-

нява на цѣлия му животъ, да бѣде съ него въ време на почивката му, игритѣ му, домашнитѣ му занятия. Да си начъртае какъвъ да-е опредѣленъ планъ на такива отношения, разбира се, е тъй също мѣчно, както е да се каже, въ какво трѣба да се проявява любовта на учителя къмъ ученика. Извѣстно е, че всичкий гений на Песталоцци се е заключавалъ въ такавата любовъ, а съвсѣмъ не въ неговата съмнителна ученность.

Азъ бихъ ви казалъ, че съ унищожението на бѣлѣжкитѣ необходимо е по-строга распрѣдѣление и намаление числото на ученицитѣ въ классъ, желателно е—едно съкратяване часоветѣ на учителитѣ, полѣзни сѣ екскурсиитѣ въ неучебното време съ ученицитѣ, необходимо е запознаването на наставника съ семейния животъ на ученика, необходимими сѣ събрания отъ класснитѣ комисиини и т. н. Но това сѣ само трохи отъ онова, отъ което се нуждае училището и което може да замѣсти въ него нашитѣ бѣлѣжки!

Още една дума.

Възможността на училищното възпитание безъ бѣлѣжки доказва ни се, както отъ английскитѣ училища въобще, тъй и отъ нѣколкото частни опитвания въ Россія. Въ Москва при първата военна семинарія имаше и практическо училище, гдѣто не знаяха бѣлѣжки и получаваха превъсходни резултати. Лицея на Цесаревича и женската гимназія—Финеръ, както се говори, минаватъ също тъй безъ классни бѣлѣжки. Ако останалитѣ частни заведения не искатъ или не могатъ да послѣдоватъ примѣра имъ, то нима въ насъ нѣма да се намѣрятъ прѣсни сили и срѣдства за основаването нови училища на дружески начала? Ний преживѣваме времето на училищнитѣ реформи, и новото училище трѣбва да има несъмненъ успѣхъ.

Прѣвелъ отъ руски С-въ.

ИЗЪ ОБЩЕСТВЕННАТА ХРОНИКА.

Социализмътъ и нихилизмътъ. — Женското образование. — Ръчътъ на гражданката С. Н. Даскалова въ разградското Женско дружество „Майчина грижа“. — Чиновническиятъ пролетариатъ и просвѣщението.

Въпросътъ за социализма у насъ не е новъ. Още преди три години нашитѣ вѣстници се препираха върху тоя въпросъ (гл. „Свобода“ и в. „Наврѣдъ!“). Но отъ началото на тая година въ нашия печатъ се говори за социализмътъ у насъ толкова много, щото той стана дневенъ въпросъ, въпросъ моденъ. Сега у насъ всички говорятъ за социализмътъ и социалиститѣ, на всѣкъдѣ виждатъ социалисти. Ако нѣкой живѣе осамотено, не се скита по кафенетата, дири книги да чете, на него показватъ, че той е социалистъ; ако нѣкой гледа по-критически на работитѣ и се исказва, него тутакси обявяватъ за опасенъ социалистъ; ако единъ учителъ се отнася по-человѣчески къмъ ученицитѣ и преподава своитѣ предмети по-самостоятелно, обявяватъ го за распространителъ на социализма; на нѣкого си не аресватъ моитѣ възгледи на природата, на живота и явленията, моитѣ симпатии и антипатии къмъ хората, тоя нѣкой си, за да ми отмъсти, обявява ме за социалистъ. Изобщо социализма е моденъ въпросъ, който всѣки го експлоатира, както му иди отъ-ржки. Интересното е, че думитѣ „социализмъ“ и „социалистъ“ се популяризираха до толкова по мимо социалиститѣ.

Най-много говорятъ за това в. в. „Свобода“ и „Балк. Зора“. Извѣстно е, що говорятъ тѣ. И двата вѣстника сж съгласни, че социализмътъ нѣмалъ почва у насъ. Но като излизатъ отъ това, не се съгласяватъ въ заключенията си. В. „Свобода“, като мисли че социализма нѣмалъ почва у насъ, смѣта го за вреденъ и говори, че социалиститѣ развращавали младежътъ, защото проповѣдвали противъ експлоататоритѣ на сиромашьта и др. т., а за това социализмътъ и социалиститѣ трѣбвало да се гонятъ. В. „Балк. Зора“, наопаки мисли, че това, що „Свобода“ приписва на социалиститѣ, не представлява нищо безиравствено и, като смѣта, при това, че социализмътъ нѣма

почва у насъ, намира гоненията противъ социалиститѣ безполезни и вредни. И „Свобода“ и „Балк. Зора“ се боятъ отъ едно и също нѣщо: да не би социализмътъ да се распространи у насъ. „Свобода“, като се бои отъ това, проповѣдва гоненията противъ социалиститѣ, а „Балк. Зора“, като се бои отъ същото нѣщо, обратно, мисли, че ако се подигнатъ гоненията, социализмътъ още повече ще се распространи. Но и двата листа сж съгласни, че социализма нѣмалъ почва у насъ. Дали това е вѣрно, тука не му е мѣстото да се говори. Ще кажемъ само, че тѣ исказватъ това мнѣние като истина, въ която никакво съмнѣние не може да има, което е съвсѣмъ не вѣрно. Социализмътъ е едно учение, което прави цѣлъ превратъ въ философията на историята, което открива законитѣ на историческия процесъ на чедовѣчеството. Социализмътъ е преди всичко наука, плодъ отъ грамадното развитие на естественитѣ науки и на философското мисленіе. А за науката мигаръ нѣма почва у насъ? Да гонимъ социализмътъ ще рече да гонимъ науката, да гонимъ философията и мисълта. Ще ли „Балк. Зора“ и „Свобода“ — тия представителки на българската свобода — да поддържатъ, че намъ наука не трѣбва, защото заедно съ нея се явяватъ у насъ социализмъ и социалисти?! И каква опасностъ има отъ социализма и социалиститѣ у насъ? Социалиститѣ у насъ се занимаватъ само съ една мирна пропаганда на своитѣ идеи; тѣ работятъ на почвата на тия законни условия, които нашия животъ имъ дава. Ний мислимъ, че на идеитѣ, а не на личнитѣ умрази и хуления, трѣбва да се дава право на гражданство у насъ, и особено на социализма, който въ сжщностъ не счита тогова или оногова за виновници на съвременнитѣ социално-икономически наредби въ свѣта. Ако на мирната дѣятелностъ на нашитѣ социалисти не се турятъ искусствени прѣчки, а имъ се даде да се ползватъ отъ всички законни срѣдства въ страната ни, тогава ще исчезнатъ ония крайности, които се забѣлѣзватъ у нѣкои наши социалисти, и при свободата нашитѣ социалисти ще се развиватъ въ научния социализмъ, който нѣма нищо общо съ нихилизма.

Отъ това, що се писа въ нашия печатъ върху социализмътъ, ние заключаваме, че авторитѣ на статиитѣ по тоя въпросъ, помѣстени въ „Свобода“ и „Балк. Зора“, бъркатъ двѣ различни нѣща, — социализмътъ като учение съ въпросътъ

за осъществлението на социалистическите идеали. Социализма като учение е едно нѣщо, а осъществлението му е съвсѣмъ друго. Да бърка човѣкъ тия двѣ нѣща ще рѣче да нѣма понятие за социалистическото учение или нарочно да крие истината. Никой отъ социалистите не казва, че социализмътъ утрѣ ще въстържествува. Това зависи колкото отъ човѣшката дѣятелностъ, толкова и отъ икономическата еволюция. Авторитѣ на помѣнатитѣ статии мислятъ, че въ общества, като нашето, не можело да се говори за социализмъ, че „тамъ за социализма, като за явление на общественното незадоволение, нито дума не може да бѣде“, че у насъ „социализмътъ е съвършено други, представя се съвършено иначе отъ западния и, освѣнъ едното име, нѣма нищо общо съ него“, че у насъ „не е социализмъ, а—нихилизмъ“.*)

Това ясно показва, какъ криво се разбира социализмътъ. Прѣди всичко ще забѣлѣжимъ, че „общественно незадоволение“ е съществувало всѣкога, но за социализма и особено за научния социализмъ захванаха да говорятъ едва преди 40-50 години. „Незадоволението общественно“ може да спомага за по-лесното распространение на социалистическите идеи, а то само по себе си никакъвъ социализмъ не съставлява, нито отъ него (отъ незадоволството) не зависи, дали може или не може да става дума за социализмътъ. Освѣнъ това, не трѣбва човѣкъ да сѣди въ Краковъ или въ Патагония, та да не вижда, че икономическата еволюция, каквато е въ Франция, Белгия и Германия, и у насъ се е захвапала още отъ освобождението ни и че тя ни влече стремително въ общия потокъ и бързо-бързо развива „общественното незадоволение“! Ако сравняваме развитието на социалистическите партии въ западъ, заключаваме, че преди 30-40 години въ Германия, напр., икономическата еволюция, въ сравнение съ оная въ другитѣ държави, е била също въ зачатѣка си, но това не побърка първо въ Германия да се яви най-сериозно социалистическо движение.

Също е съвсѣмъ невѣрно и мнѣнието, че „у насъ не е социализмъ, а—нихилизмъ“, защото, при едно по-добро запознавание съ социализма у насъ, лесно се забѣлѣзва, че още отъ появляването му нашитѣ социалисти се придържатъ о научния социализмъ, сир., о принципитѣ на социалъ-демократията. Може би

*) „Свобода“. Врой 541, стр. 2.

да има изключения отъ такова социалистическо движение, но изключенията не сж общо явление. Само гоненията, които г. И. К-овъ отъ Краковъ иска да раздуха съ своита статия, могат да предизвикатъ нихилизма у насъ и да му създадатъ поддръжка, което и самитѣ социалисти не желаятъ.

Както и да е, но такива криви понятия произлизатъ отъ това, че у насъ, като се говори за социализма смѣсватъ го съ „работническия въпросъ“ и представляватъ работата така, като че се касае до въпроса, какъ „да се подобри състоянието на работниците угнетени отъ капиталиститѣ“. Социализмътъ е учение, което показва причинитѣ, които не даватъ да се постигне „равновѣсието между капиталътъ и трудътъ“, както се изразява в. „Пловдивъ“, е учение, което показва законитѣ, които водятъ челоувѣството къмъ унищожение на классоветѣ и осмъществление на икономическото и политическо равенство между хората. Социализма е учението, което ни показва и на условията за едно дълбоко етическо, нравствено преобразование на челоувѣството. Тая страна на въпроса, сжщността на социализма, именно не се разбира у насъ. Отъ друга страна, у насъ си представляватъ социализма, като дѣло частно за всѣки единъ народъ—представление съвсѣмъ не вѣрно; защото дѣлото на социализма е дѣло международно и еднѣжъ прогласено въ една отъ голѣмитѣ държави, то ще повлече подирѣ си и другитѣ и ще ги принуди да приематъ социалистическия строй.

Впрочемъ нашитѣ социалисти освенъ три-четири социалистически книжки, нищо друго по социализма не сж издали, нито сж написали. Тѣхната дѣятелность не представлява едно строго опредѣленно социалистическо направление. Това обстоятелство, нѣма съмнѣние, дава поводъ да си представляватъ социализма у насъ съвършено превратно и г. И. К-овъ отъ Краковъ да нарича нашия социализмъ—нихилизмъ, който ужъ билъ пренесенъ отъ Руссия и къмъ създателитѣ на който той причислява всички руски писатели и поети: Гоголь, Толстой, Щедринъ и пр. пр. Като нѣмаме намѣрение да опровергаваеме, па и не си струва, незаслуженитѣ клѣвети на г. И. К-овъ спрямо рускитѣ писатели, на които приписва нихилизма,—оставяме клеветитѣ за негова смѣтка. Но г. И. К-овъ е съвършено неправиъ, като говори, че въ Руссия нашитѣ социалисти приемали само „нихилизма“. Ще забѣлѣжимъ само, че периода на „нихилизма“ въ Руссия отдавна мина и че въ Руссия

човѣкъ може да изучи и социализма въ западното му значение. Това зависи отъ човѣка и какво той тамъ чете и отъ какво се интересува. Нѣма съмнѣние, обаче, че на Западъ много полесно се изучава социализма, отъ колкото въ Руссия. Но само русекитѣ ли възпитанници или възпитанитѣ само на руската литература ли се явяватъ распространители на социализма у насъ? Идентѣ на научния социализмъ се распространяватъ у насъ не толкова отъ възпитанитѣ на руски книги, а преимущественно отъ ония които се възпитаватъ на западната литература. Излиза, слѣдов. че г. И. К-овъ е пребръзалъ да направи заключението си за источникитѣ на социализма у насъ и да се въоръжава противъ една цѣла литература, отъ която въ днешно време се интересува цѣлъ образованъ свѣтъ.

Въ свръзка съ съвременнитѣ идейни движения на човѣчеството се намира и „въпроса за жената“, сир. за освободението на жената отъ онова ѣ грозно робство, което се протака презъ цѣлата човѣшка история. Съ паданieto на материнското право (*Das Mutterrecht*) се захваща заробванието на едни отъ други, и първото робство, което узна човѣчеството, е подчинението на жената подъ неограничената властъ на мъжа. Това се е случило преди много стотини хиляди години и се продължава до днесъ.

Зависимостта на жената отъ мъжа, робството ѣ, закрѣпи робството изобщо въ човѣчеството до сега. Робството въ историята се е държало и се държи не само отъ горѣ, съ сила, по най-главно отъ вътрѣ, въ фамилията, чрезъ робството на жената. Отъ роби мъчно, разбира се, се раждатъ свободни и независими граждани. Тъмницата, въ която човѣчеството върви до половината на насояция вѣкъ, напълно се поддържа отъ робството. Робството на по-големата частъ отъ гражданитѣ сковава най-силнитѣ умове, както сковаваше то най-свѣтлигѣ умове на Стара Гърция, умоветѣ на Аристотеля и Платона. Необоримъ фактъ е, че робството на едни спрямо други непосредствено влияе върху умоветѣ на хората. Това влияние се усилява и чрезъ друго сериозно влияние — чрезъ паслѣдствеността. Робскитѣ инстинкти, поддържащи отъ горѣ съ сила, а главно отъ вътрѣ въ фамилията и чрезъ робството на жената, се предаваха паслѣдствено отъ поколение на поколение. Като вземемъ предъ видъ обстоятелството, че жената преда-

ва въ наслѣдственностъ своитѣ наклонности, най-повече на женското поколение, то робскитѣ ѝ инстинкти се предаваха отъ едно женско поколение на друго, и по тоя начинъ робския духъ, ограниченността на ума ѝ, физическата и духовната ѝ слабостъ, консерватизма ѝ поддържаха чедовѣческата тѣмнина. Цѣла една половина отъ чедовѣческия родъ не само е живѣла непроизводително за него, но и съ своето робско положение е принасяла и принася сѣщественна вреда. Жената се е въртѣла само около огнището, готвила, прала, шила, предѣла, раждала робове, предавала имъ е своята ограниченностъ и робски духъ, своитѣ суевѣрия и невѣжество, и нищо повече. Никакъвъ производителенъ трудъ за обществото тя не е знаела.

Но съ развитието на съвременнитѣ капиталистически наредби, основани на борбата на частнитѣ интереси, на конкуренцията, старитѣ основи на общественния животъ се разлѣтѣха въ прахъ. Старитѣ основания на фамилията — тоя источникъ на чедовѣческото робство и невѣжество — се разрушиха и разрушаватъ, и жената заедно съ малолѣтнитѣ дѣца бидоха привлечени да участвуватъ въ производството, бидоха вмѣкнати въ животинската борба за сѣществуване. Жената се освободи и се освобождава отъ робскитѣ си вериги; нейното икономическо положение се приравнява съ онова на другитѣ роби-мѣже и въпроса за освобождението на жената се слива съ въпроса за освобождението на чедовѣчеството отъ икономическото робство.

И така „въпроса за жената“ или, както казватъ, въпроса за емансипацията на жената, се слива съ въпроса за икономическата емансипация на чедовѣчеството; той, по-добръ да кажемъ, е единъ и сѣщій въпросъ. Да стане жената независима икономически — такава е сѣщността на въпроса за емансипацията на жената. Разрѣшението на тоя въпросъ ще е възможно, когато се рѣши въпроса за освобождението на чедовѣка изобщо. За тоя великъ идеалъ сѣ длѣжни да работятъ еднакво мѣжетѣ и женитѣ. Жената като внесе въ фамилията общечедовѣческитѣ идеали за истинската свобода на чедовѣчеството, ще спомогне за по-скорошното достигване до тоя идеалъ. Но за това тя трѣбва да съзнава своето положение и задачитѣ на съвременното чедовѣчество; тя трѣбва да се развива всестранно. Първото нѣщо, което жената трѣбва да извоюва въ съвременното общество, е правото — самостоятелно да самоопредѣля своята дѣятелностъ, своитѣ симпатии

и антипатии. Това ще рече да скъса веригитѣ на своето робство. Впрочемъ, за честъ на жената, европейката извоюва полелека своитѣ права, а гдѣто е притисната още, тамъ се подигатъ енергически общи—отъ мъжетѣ и женитѣ—протести, въ името на човѣшкия прогресъ. Както и да е, а всестранното развитие—това е срѣдството, съ което жената ще побѣди. А всестранно развитие ще добие жената, когато е пълноправна гражданка. Жената преди всичко трѣбва да стане пълнѣнъ човѣкъ, необходимо е да участвува въ идейнитѣ борби, въ общественитѣ борби и служби, защото само при такава дѣятелность ще развие въ себе си качества, които характеризиратъ всестранно развития човѣкъ и тия качества тя ще предава на поклѣпията чрезъ личното си влияние и чрезъ наследственността. Отъ друга страна само при такава дѣятелность на жената ще може да повлияе върху подобрънието на човѣческата раса и великия принципъ на половия подборъ. Самостоятелната и всестранно развитата жена ще избира и приличенъ на себе си мъжъ.

Такава е сжщността на въпроса за емансипацията на жената, значението му и срѣдствата за разрѣшението му. Противницитѣ на емансипацията на жената свеждатъ тоя въпросъ на въпроса „за женското образование“, както противницитѣ на социализма свеждатъ въпроса на „работническия въпросъ“, на „равновсието между капиталътъ и трудътъ“. Интересното е, че тия, които стоятъ за емансипацията на жената, свеждатъ въпроса къмъ сжщото „женско образование“, като мотивиратъ това съ много утѣшителна перспектива за жената: тя щѣла да бѣде „частие на семейството, украшение на обществото и образована майка“. Че на жената образование е необходимо, не може и да бѣде питане. Но какво образование и за какви цѣли? Отъ отговора на това питане ще се види, отъ коя гледна точка разгледвашъ въпроса, — да ли отъ гледна точка на общия принципъ или отъ гледна точка на филистеритѣ. Когато човѣкъ говори за такъвъ важенъ въпросъ длъженъ е преди всичко да го разглежда отъ точка зрѣние на общия принципъ. Обикновено възражаватъ, че къмъ жената не може да се приложи принципа на всестранното развитие, за което говоримъ; защото жената имала такива обязанности, които мъжа нѣмалъ; нейното назначение, казватъ, е да бѣде майка и образованието ѝ трѣбва за да бѣде добра майка и въс-

читателка. Това сж само думи за утѣшение на поробената жена! Важно е да се признае правото на жената, да е пълна гражданка, пълнѣ човѣкъ, а че не всички щѣли да се ползватъ, поне за първо време, отъ своитѣ права — по невѣжество и нежелание, — както и не всички мже се ползватъ отъ своитѣ права, това не е важно. Важно е да се признае принципа, а съвсѣмъ не е важно това, че не всички жени щѣли да се ползватъ; важно е да иматъ възможность да се ползватъ ония, които искатъ и съзнаватъ ползата.

Въпроса „за образованието на жената“ у насъ се туря въ печатѣтъ за разглеждане. „Балк. Зора“ отъ 4-ий Юний 91 г. му посвѣтѣва една доста дълга статия. Въ „Искра“ кн. 4, с. г. печати се рѣчѣта на гражданката С. Н. Даскалова, говорена въ Разградското женско дружество „Майчина грижа“. И „Балк. Зора“ и гражданката С. Н. Даскалова говорятъ за образованието на жената у насъ и, разбира се, всѣкой различно. „Балк. Зора“ иска жената да бѣде добра готвачка и лесно да ражда; а гражданката С. Н. Даскалова иска, щото жената да бѣде „образована майка, щастие на семейството и украшение на обществото“. И наистина, „Балк. Зора“ казва: „Ние не сме исклучително партизани на тѣзи, които искатъ да правятъ отъ жената само готвачка, — не, но съгласете се, че много е приятно да има човѣкъ всѣки день на трапезата си вкусно и добръ сготвени ястия“ и пр. Че право е казано, право е. Да имашъ хубавица и дебела жена и да знае да ти приготвюва всѣки день нѣмски калбаси съ хрѣнъ, ростбратенъ съ моркови, съ лучецъ или съ зелеце, картошки съ масло, бутербродъ съ швейцарско сирение, щруделъ съ орѣхи, нѣмско кафе съ млѣко и нѣмско пиво, и подиръ това да сѣднешъ на чардака и като погледнешъ на мѣсечината да почувствуващъ една приятна бюргерска сантименталность, и кажешъ на своето „щастие“ дебела Пена: „ахъ, колко е приятно Mein liebeschen Frau Пено!“ Права дума—много приятно. Споредъ насъ, трѣбва безъ друго да се отвори въ Пловдивъ единъ женски университетъ по кулинарното искусство, сир. по готвачеството. Но ние не сме съгласни да се изучава само нѣмската кухня и да се условятъ само нѣмцойки-кулинарни профессорки. Като е за ѣденіе, да ѣдемъ както трѣбва. Въ бѣдѣния женски университетъ ние сме на мнѣние да се изучаватъ всички кухни: и нѣмската, и френската, и английската, и даже китайската.

Да не помисли читателя, че ние се шегуваме. Именно така рѣшава въпроса „Балк. Зора“. Като говори за программитѣ на нашитѣ дѣвически гимназии, тя намира, че тѣ сж само едно подражание и никакъ не отговаряли на нашитѣ потрѣби; всичко, що се учело въ нашитѣ дѣвически гимназии, забравяло се подиръ нѣколко мѣсеци; слѣдов., важно било „да не се хабятъ трудове и сили, за едно, ако не фалшиво, то поне съвсѣмъ не цѣлесъобразно направление въ женскитѣ училища“*). А кое ще е „цѣлесъобразното направление“ въ нашитѣ женски училища? Ясно е, че „домашната икономия“ — готвачеството, кърпачеството, плѣтението, кроенето и шиенето, — „хигиена и физиология на непраздността и ражданието“, такова ще е „цѣлесъобразното направление“. Ако нѣкому се покаже „нецѣлесъобразно“ такова направление въ нашитѣ дѣвически училища, нека се утѣши съ това, че въ него нѣма подражание, а е чисто българско, оригинално и, ако щѣте, патристическо направление. И да не помислите, че „Балк. Зора“ е изключителенъ партизанинъ на това направление. О, не! Тя и тоя въпросъ глади и мажи така, щото да ти е мило и драго да четешъ. Но излиза че, за „да не се хабятъ трудове и сили“, трѣбва да се махнатъ отъ программитѣ на дѣвическитѣ училища и алгебрата, и геометрията, и историята, и ботаники, и зоологии. И тогава? — Ъпъ спокойно кремъ виршли съ зеле и пий рѣзлива бира! Щастливи сж нашитѣ жени, че иматъ толкова добри и умни мъже! . . .

Свършено противоположно нѣщо ни прѣдставлява рѣчъта на гражданката С. Н. Даскалова. Тя разгледва въпроса за женското образование сериозно; тя е на мнѣние, че на нашата българка е нужно широко образование и че нашитѣ женски гимназии иматъ нужда отъ допълнения и поправки. Жалното е само, че гражданката Даскалова не казва, като какви „допълнения и поправки“ искатъ программитѣ на нашитѣ дѣвически училища; жално е, че тя за образованието на жената говори много изобщо и твърдѣ нерѣшително. Най-главното е, че въ рѣчъта ѝ отсъствува общия ръководящъ принципъ, на основание на който въ дневно време се разглежда „въпросътъ за жената“. Сжщността на тоя важенъ въпросъ гр. С. Н. Даскалова го свежда на обикновеннитѣ, може да се каже, вече ис-

*) „Балк. Зора“, брой 361, стр. 1.

трети размишления за значението на жената като „майка, домакиня и съпруга“*). А между това, на какви основания да се тури женското образование у насъ, зависи отъ гледната точка, отъ която излиза човѣкъ. Ако, напр., се излиза отъ гледната точка на „Балк. Зора“, жената трѣбва да се учи за готвачка и за лесно раждане. А ако се излиза отъ вулгарната точка зрѣние на дребно-буржуазного филистерство, жената трѣбва да е образована, за да бѣде украшение и пр. Тука нищо опредѣлено не е казано за подобрѣние на женското образование.

Преди всичко, важно е да се гледа на жената като на човѣкъ, който има право да самоопредѣля своята дѣятелность, а като срѣдство за това, нѣма съмнѣние, е образованието, и всестранното образование. Отъ поменатата рѣчь се вижда, че гражданката С. Н. Даскалова не туря въпроса на оная почва, на която най-ползотворно може да се разгледва той. За това, вижда се, тя тѣй общо говори за тоя важенъ въпросъ, безъ даже да се спрѣ, да покаже поне срѣдствата, съ които може за сега да се подобри женското образование у насъ. Не е и мжчна работа да се покажатъ тия срѣдства. Споредъ насъ, за сега е необходимо, щото дѣвическитѣ гимназии да се паправятъ пълни и да се приравнятъ съ мжжскитѣ. Да се обърне внимание на това, че на дѣвическото образование у насъ въ гимназитѣ се гледа много леко, като се оправдава, че сж момичетѣ, че на жена много образование не трѣбва. Да се съвѣтва на женитѣ да продължаватъ своето образование въ по-високи училища, като въ сжщото време се бие на това, щото за женитѣ е важно да получаватъ знания, които имъ даватъ независими професии, като медицината, акушерството и нѣкои искусства. У насъ има висше училище и женитѣ трѣбвало би да се въсползуватъ и да молятъ Министерството да ги допустне да слѣдватъ въ него. Наистина молбата на нѣколко гражданки до Министерството на Просвѣщението е оставена безъ послѣдствие; но „хлопай и ще ти се отвори“, дѣто е казано. Гражданката С. Н. Даскалова, освѣнъ че не показва на нѣкакви срѣдства, които могатъ да повдигнатъ нашитѣ жени, но въ тая сжщата рѣчь исказва и едно мнѣние много неоснователно. Тя казва, че на жената се гледало „унизително да заема нѣкаква длѣжностъ извънъ семейството“. Това съвсѣмъ не е ис-

**) „Искра“, брой 4, Априлий 1891 год., стр. 242.

тина, защото има вече и у насъ доста жени, които заематъ различни служби: телеграфистки, учителки, докторки, акушерки и пр.

Ние правимъ тия забѣлѣжки върху инакъ много умѣстната рѣчь на гражданката С. Н. Даскалова, защото отъ нашитѣ по-образовани жени се очаква да развиятъ у насъ въпроса за женското образование и независимостъ на жената и да посочатъ на срѣдствата, съ които може да се достигне това. Защото, както казва тя сама, „въ по-нататъшното си движение женитѣ въ България ще срѣщнатъ много противници, а единици защитници, затова тѣ трѣбва да сж подготвени за борбитѣ изобщо въ живота и да не се отчайватъ при най-малката несполука, а съ твърдостъ да посрѣщатъ и испращатъ всѣка една неприятностъ тѣмъ нанесена“. Именно, за да се яви тая твърдостъ и да се поддържа, необходимо е да се разгледва „въпроса за жената“ въ свързка съ общия въпросъ, задачитѣ да се турятъ ясно и да се работи енергично. Борбата на женитѣ за образование и за човѣшки права безъ друго ще принесе грамадна услуга на прогреса, на човѣческата свобода. Дано, прочее, се явятъ повече жени у насъ, които да мислятъ за тия въпроси.

Въпроса за чиновническия пролетариатъ, за който писа г. И. Ев. Гешевъ преди нѣколко години въ „Пер. Списание“, днесъ пакъ се подига отъ „Свобода“ и „Балк. Зора“. Че чиновнически пролетариатъ има, не може и да се съмнѣваме. „Балк. Зора“ обяснява причината на туй явление съ партизанскитѣ борби, че различнитѣ партии общавали на избирателитѣ служби. „Свобода“ не отрича, че „политическитѣ борби“ сж спомогнали на това, но туй обстоятелство е една отъ най-второстепеннитѣ причини. „Корена на злото“ в. „Свобода“ вижда въ упадъка на занаятитѣ, на дребната търговия „и, главно, въ нашитѣ училища“. Че една отъ пай-главнитѣ причини, гдѣто чиновническия пролетариатъ расте, е упадъка на търговията и занаятитѣ, както и на земледѣлието, ще прибавимъ ний, нѣма никакво съмнѣние. Но корена на злото да лѣжи въ училищата, въ науката, въ свѣтлината, това е много чудното! Нѣмало е до сега въ свѣта нито единъ такъвъ народъ, — освѣнъ частни лица, които за това ги кръщаватъ съ извѣстнитѣ имена, — който да е достигналъ до такова умопо-

мрачение, щото да счита науката за зло, знанията за тъмнина и слабостъ. Мигаръ ние сме толкова нещастенъ народъ, щото едвамъ вчера прогледали отъ петъ-вѣковната тъмнина, днесъ да виждаме своето нещастие въ свѣтлината, въ знанията? Не, не може да бжде това! „Свобода“ не само парадокси говори, но, въ дадения случай, исказва просто една пелѣпостъ.

И наистина, въпросътъ е, че на послѣдно време кандидатитѣ за чиновници се увеличиха и се увеличаватъ отъ година на година. Копъ съставляватъ най-големия коптивгентъ на тия кандидати? „Свобода“ сама право казва, че той се съставлява отъ испаднали търговци и занаятчиин. „И какво остава на тѣзи нѣкогашни занаятчиин и търговци да правятъ, когато занаятитѣ имъ не работятъ, търговията имъ испаднала? -- нищо друго, освенъ държавнитѣ служби“*). И по-надолѣ прибави: „Всичкия този свѣтъ, не по воля и не отъ добрини напустналъ самостоятелната си прехрана, сега живѣе на смѣтка на държавата“. По-ясно отъ това не може и да бжде. Най-големото число кандидати съставляватъ испадналитѣ търговци и занаятчиин. Тогава що сж виновни училищата, науката, знанията? Ще рѣчете, има опасностъ, че за въ бждице нашитѣ училища ще родятъ просвѣтенъ пролетариатъ. Съвсѣмъ неоснователенъ страхъ. Освѣпъ чиновническитѣ канцелярии отъ интеллигентни сили иматъ нужда, и вопиюща нужда, още много други поприца. Ние до вчера се оплакахме, че нѣмаме достатъчно интеллигентни сили, за народни учители, и дпесъ казваме, че нѣма мѣсто за тѣхъ. Или свършилитѣ гимназия не ще отидатъ въ селата за учители? Защо не? — Първо, нуждата ще ги накара да отидатъ, стига да имъ се позволява, а второ, намѣсто да съчиняваме разни пелѣпости и да проповѣдваме, че за насъ науката е слабостъ, не ицѣше ли да бжде поумно да се посочеше на просвѣтителитѣ сили у насъ благородната дѣятелностъ на народния учител? Ако „Свобода“, намѣсто да съчинява чудовищни парадокси, бѣше написала една статия, съ която да подканѣше ония, които свършватъ гимназии да отиватъ по селата и градовцетѣ за народни учители и имъ посочѣше благороднитѣ страни на туй занятие така краснорѣчиво, както описва униженията на чиновническата служба, ако това направѣше, ние сме увѣрени, че нашитѣ интеллиген-

*) „Свобода“ отъ 19 Юний 1891 год. брой 533, стр. 2.

тни сили би оцѣнили достойно такава статия.

Въ единъ отъ предидущитѣ броеве на „День“ ние говорихме за откриванieto на зимни училища по селата за възрастнитѣ селяни и за значението на такива училища. Ако „Свобода“, намѣсто да оплаква просвѣтенитѣ млади сили и бацитѣ имъ, подѣйствува за отварянието на такива училища по селата, ние сме увѣрени, че не щѣше да ви иди на умъ да затваряме гимназиитѣ. Най-подиръ у насъ има извънмѣрна нужда отъ доктори. Намѣсто да искаме съкращение на знанията, не ще ли да е по-полезно, ако „Свобода“ напише една статия за нуждата да се отпуснатъ повече стипендии за изучаване на медицината? Отъ друга страна, защо да мислимъ, че свършившитѣ гимназии селенчела не ще се връщатъ при оралото и мотиката, ако ги иматъ? Отъ немай-къдѣ ще се върнатъ, като видятъ, че нѣма служби. Въ другитѣ държави, при нашето положение, интеллигентни сили, свършивши даже университетъ, на драго сърдце отиватъ при оралото и мотиката, не защото немогатъ да намѣрятъ друго занятие, а защото сж именно просвѣтени. Защо нашитѣ свършивши гимназисти да не отидатъ по селата? Ще отиватъ на драго сърдце, но за това трѣбва да се развива едно идеално направление у насъ. За жалость, у насъ се забѣлѣжава тъкмо противното . . .

Каквото и да се говори, по ние не виждаме никакво разумно оправдание за мѣрkitѣ, които се предлагатъ отъ „Свобода“. Съ намалението числото на гимназиитѣ никакъ не се разрѣшава мнимо грозния въпросъ за чиновническия пролетариатъ. Гимназиитѣ у насъ и сега сж прецѣлнени съ ученици; причината на това, нѣма съмнѣние, е „слѣпото и безразсѣдно влечение къмъ науката“ на нашата младежъ, както казва „Свобода“. Но да ли ще се намали това влечение на нашата младежъ къмъ науката, ако се намали числото на гимназиитѣ? Тогава къдѣ ще дѣнемъ това грамадно число младежи жедни за наука? Нѣма съмнѣние, че за едно годѣмо число младежи ще трѣбва да се затворятъ вратитѣ на училището. Ще се достигне ли по тоя начинъ разрѣшение на въпроса? — отговора е: положително не! Нашето спасение е въ просвѣщението. Не че нашитѣ просвѣтени сили сж много, — това е смѣшно даже да се говори; а че тия сили, колкото ги имаме, не сж съразмѣрно разпредѣлени, не имъ се носочватъ и не имъ се откриватъ поприща, гдѣто могатъ да прилагатъ тѣхнитѣ знания най-

плодотворно. Ако ние поискаме да внесемъ свѣтлина всрѣдъ народа, тогава работа ще има за хиляди и хиляди просвѣтени дѣятели. Просвѣщение и пакъ просвѣщение ни трѣбва. Каквито парадокси и да измислюваме, пакъ истицата си е истина, науката ще си бѣде сила, знанията—свѣтлина. Да туряме искусствени прегради на влечението къмъ науката ще рѣче искусственно да поддържае тъмнината, която и така е у насъ гжета, непрогледна . . .

Другата мѣрка, която „Свобода“ предлага за разрѣшение въпроса за чиновническия пролетариатъ, е много по-сериозна. Тая мѣрка е въ подиганието на занаятитѣ. Жално е, че „Свобода“ нищо не казва, какъ да се подигнатъ занаятитѣ у насъ. Отдавна се говори за подиганието на занаятитѣ, но и до сега никакво подигане не виждаме. Обикновено мислятъ да ги подигатъ съ отваряието на занаятчийски училища. Ще ли, наистина, съ това да се постигне цѣльта? Ние сме на мнѣние, че никакви занаятчийски училища не могатъ подигна нашитѣ занаяти. Конкуренцията на ипострапнитѣ стоки е толкова силна, щото тя съсипва и ще съсипе окончателно нашитѣ стари основи и ни влече къмъ грозната сиромашия. Хиляда занаятчийски училища не могатъ да ни спасятъ отъ сиромашията, ако не се зематъ по-коренни мѣрки. И наистина, кѣдѣ ще се дѣнатъ ученицитѣ свършивши занаятчийско училище, когато сж бѣдни, безъ капитали и не могатъ да захванатъ нѣкаква, самостоятелна работа? Едничкото срѣдство, което, споредъ насъ, може да ни помогне е: да се образуватъ голѣми занаятчийски асоциации, дружества, на които държавата да даде машини и други занаятчийски орждия. Само по тоя начинъ ще намѣримъ плодотворна работа за нашитѣ сиромаси, числото на които отъ година на година расте; ще дадемъ възможность да приложатъ своитѣ звания и свършившитѣ занаятчийски училища и свършившитѣ гимназии, безъ да прибѣгваме до чудовищни парадокси, съ които нищо не се рѣшава, а само се принася неоправима вреда.

НИКОЛАЙ ВАСИЛИЕВИЧЪ ШЕЛГУНОВЪ

На 24 Априлий, тъкмо когато послѣднитѣ лъчи на заходящото слънце се скриваха задъ хоризонта, въ една малка бѣдна стаичка въ задния дворъ на една петербургска къща се отдѣли една велика душа отъ земната си шлюпка. Человѣкътъ, който носѣше името Николай Василиевичъ Шелгуновъ, престана да живѣе, но свѣтлината, разумността, вътрѣшната яснотъ, вѣрата въ прогресътъ и истината, които той прѣскаше наоколо си и които събуждаше у своитѣ другари и читатели — всичко това остава и ще остане като вѣчно наслѣдство на руския народъ.

Шелгуновъ спада въ редътъ на второстепеннитѣ писатели; но като чловѣкъ той завзема почетно мѣсто между първитѣ; това качество свързано съ неговитѣ обширни и дълбоки мисли и познания, съ неговитѣ ясни и твърди принципи и съ неговия дѣйствително прекрасенъ писателски талантъ, му предаде подиръ смъртъта на Чернишевски, Добролюбова, Писарева, Салтикова-Щедрина и Елисеева, героитѣ на руската литература, такова влияние, което въ нищо не отстъпваше на най-преднитѣ писатели.

Шелгуновъ е дѣйствувалъ цѣли 30 год. като писателъ и презъ всичко това време той си е останалъ вѣренъ на идеала и въ безбройно число статии изъ областта на историята, възпитанието, ступанството и журналистиката се е застъпвалъ за една и сѣща мисль, мисльта за „общото благо, общото, еднакво за всички, духовно и материално положение“. Той е билъ дълбоко убѣденъ въ крайната побѣда на тая мисль и смяталъ е за неотстранима длъжностъ на всички образовани „да служатъ за апостоли на тая истина като отхвърлятъ всѣко себелюбие и неискренность като се освободятъ отъ всичко лично и неосновно!“

Шелгуновъ се е родилъ въ 1824 година. Слѣдъ свършека на наукитѣ си въ горската академия, въ 1841 г., той е постѣпилъ въ горското управление на държавна служба.

Той е билъ нѣколко пѣти повишаванъ преди да отиде въ странство да допълни образованието си. Високото развитие на

гражданскитѣ условия и на общото образование въ Германия (високо въ сравнение съ тогавашната Россия) му направиха дълбоко впечатление. Подиръ това той отиде въ Лондонъ, гдѣто А. Херценъ издаваше свободния руски листъ „Колоколъ“ и бѣше създалъ широка политическа литература по рускитѣ въпроси. Шелгуновъ влѣзе въ интимни сношения съ Херцена. Подиръ завръщанието си въ Россия той напуста държавната служба и се присъедини къмъ тогавашната радикална партия, която си бѣше турила за цѣль отмахването на крѣпостното право, безплатното раздаване земя на селенитѣ, публично сждопроизводство, самоуправление, свобода на печата и на съвѣстѣта и проч. Въ 1861 г. Шелгуновиятъ приятель, писателя М. Л. Михайловъ, биде присъденъ на 6 години каторжна работа, защото написалъ и тайно отпечатахъ едно много умѣренно „Въззвание къмъ руската младежъ“. Шелгуновъ придружи своя приятель надлъжъ по цѣлия Сибиръ чакъ до Якутскъ,—т. е. той пропяхува хиляди часове пжтъ за да поолекчи до нейдѣ си пжтуванието на приятеля си. Иностранецътъ ще съгледа въ тая постѣпка на Шелгунова само признакъ отъ нежностъ, но всѣки русинъ знае, на колко мянотии и даже опасности се излага въ Россия оня чловѣкъ, който така явно показва своето съчувствие къмъ единъ „държавенъ престѣпникъ“, и съглежда въ това знакъ на истинска храбростъ.

Подиръ завръщанието си въ Петербургъ, Шелгуновъ се взе отново за литературната си дѣятелностъ. На 1862 г. той биде затворенъ. Като причина за това привеждаха подозрѣнието, че той ималъ намѣрение, или се е опиталъ да издаде едно възвание къмъ селското население за да сплете неговото недоволство съ успѣха на освобождението му и да подкрѣпи исканието му за едно щастливо разрѣшение на поземления въпросъ. Разбира се, че доказателства съвсѣмъ липсваха. При всичко това, Шелгуновъ биде испратенъ на заточение по административна заповѣдъ въ провинцията Вологда, гдѣто той остана много години. Презъ време на заточеннето му той си оставахе дѣятеленъ сътрудникъ на прогрессивнитѣ руски журнали. Въ 1880 г. той получи позволение да се върне въ Петербургъ, гдѣто се заложи съ издаванието на мѣсечното списание „Дѣло“.

Не се изминаха и три години и той биде пакъ изгоненъ, този пжтъ въ Выборгъ въ Финландия. Причината на това е

неговата популярност. Той и другъ единъ даровитъ много повече любимъ писателъ, Н. К. Михайловский, получили пригласение на единъ отъ студентитѣ устроенъ празникъ, гдѣто младежта ги бурно посрѣщала. Михайловский въ малко думи благодарилъ, като въ сѣщото време съ симпатия си вспомянулъ нѣкои студенти, които слѣдъ единъ университетски безпорядкъ били затворени и сега пустнати. Шелгуновъ при тоя случай не говорилъ. Обаче и двамата писатели били викани предъ Грессера, петербургския префектъ, който имъ казалъ: „Ний не ще търпиме никакви политически слова“, подиръ което и двамата испратили на заточение.

„Мене не щѣше да ми бже толкова мъчно“ казва Михайловский въ своитѣ въспоминания за Шелгунова, „ако той се оплачеше отъ жестокостта на сѣдбата, която слѣдъ толкова години испитания безъ негова вина го вмъкна въ моето нещастие. Не стига, че ни една дума за тегота или оплакване не чухъ отъ него, ами той се опитваше даже и мене да утѣшава и моитѣ тежки мисли да развлѣча“.

Въ 1884 г. на Шелгунова биде позволено да се възвърне, но веднага подиръ пристигването му той биде пакъ затворенъ. Поводъ за тая нова постѣпка на царската инквизиция сѣ дали двѣ обвинения: първо, че въ 1882 г. той вземалъ участие на единъ обѣдъ гдѣто мнозина петербургски писатели и адвокати исказали симпатията си къмъ политическитѣ изгнанници, и гдѣто рѣшили да събиратъ помощи за оставенитѣ отъ такива изгнанници безпомощни роднини; и второ, че той въ журн. „Дѣло“ е печаталъ (не подписани) статии на политически бѣжанци.

Отъ Юний 1884 до Май 1885 Шелгуновъ е билъ държанъ въ Петро-Павловската крѣпостъ и въ други тъмници въ „одилично заключение“ — самъ въ една стаичка затворенъ. Това сериозно подѣйствиува върху здравieto му и послѣдната частъ отъ затвора си той прекара боленъ на лѣгло. Края на пѣсенъта бѣше пакъ изгнание, този пътъ въ Смоленската Губернія.

Но най-тежкия ударъ не бѣше го още сполучилъ. Въ 1887 г. правителството открило, че нѣколко млади офицери отъ армията сѣ се събирали съ цѣлъ за взаимно развитие. Тѣ четяли и разисквали върху разни социални и политически въпроси. Разбира се, че тѣ сѣ се ползували, кога имъ се паднало, и отъ книги, които не биди минали презъ цензурата. То-

ва е стигало за да накара правителството да присъди двадесетина отъ тѣхъ на тѣжки работи за по нѣколко години.

Александръ III слѣдваше примѣра на дѣда си Николая и „опрости“ ги на усиленѣ служба като редови въ войската въ Ташкентъ. Който познава положението на руския солдатинъ, не може каза кой начинъ на медленно убийство трѣбва да предпочетеме. Между 20-тѣхъ жертви намираше се и любимия синъ на Шелгунова.

Но даже тоя послѣденъ и най-ужасенъ ударъ не е можалъ да расклати вѣрата на старецътъ въ идеалитѣ на младостта му и да умали ревностното му работение за достигването имъ. Тѣлеснитѣ му сили испаднаха и болѣстѣта, която отдавна го мъчеше (вжтрѣшенъ ракъ) захвана да се усиља. Въпрѣки преминалата си възраст (повече отъ 60 г.) и съсипаното си здравие той редовно, всѣки мѣсецъ, пишеше своитѣ „Очерки русской жизни“ въ журн. „Русская мысль“. Статията за априлската книжка той я диктува, понеже бѣше твърдѣ слабъ за да пише, но тя е тѣй пълна отъ огънь и непоколебими вѣзгледи, като че автора ѝ да бѣше на 25 години.

Преди смъртта си Шелгуновъ има щастieto да узнае и да осѣти, че не напразно е живѣлъ и работилъ. Той получи (тайно) голѣмо количество адреси, въ които се искаваше благодарностъ и почитание къмъ писателя, — между които единътъ бѣше отъ работници.

Преди 30 години массата на руския народъ поради общественното си икономическо положение е била тѣй напълно отрѣзана отъ духовния животъ на страната, щото и до днешенъ день не само рускитѣ писатели, но даже и поетитѣ не посмѣйваха да се надѣватъ още при-живѣ да бждатъ узнати и оцѣнени отъ работното население. Лесно е, слѣдов., да се разбере, каква висока честь, какво високо щастие съставлява за единъ демократически руски писателъ да слуша отъ една работническа депутация такива думи на дълбока признателностъ; никакъ не е за чудение, че очитѣ на умирающия чловѣкъ сж се просълзили, когато му прочитали адреса. Нѣкои работници тѣй сжщо сж се просълзили. Когато тѣ си отишли, Шелгуновъ, въпрѣки голѣмата си слабостъ, станалъ, облѣкълъ се и отишелъ у нѣкои приятели за да раздѣли съ тѣхъ радостта си.

Тази радостъ не трая дълго време; скоро подиръ това той умрѣ. Но и смъртта му биде това, каквото е билъ живота му:

една връзка около хиляди сърдца съ една и съща безстрашна мисъл и самоотверженна преданность.

Много отъ неговитѣ статии сж били преведени на сръбски, ромънски и български езици. Статинтъ: „Загубата отъ незнанието“, „Миналото и бъдъщото на европейската цивилизация“, „Обществено-икономическа урисница“, „Женска Слобода“ — преведени вече на български — показватъ смѣлия умъ и горещата любовъ на тоя борецъ за правдата и свѣтлината.

(изъ Free Russia.)

* * *

ПОДРАЖАНИЕ Л. КАРАВЕЛОВУ.)

Кога умра не копей мя
Въ тазъ мъртвата земя;
Закопей ме тамъ въ балкана,
Дѣтъ *Хаджията* умря.

* * *

Тамъ, дѣтъ буритѣ вѣковни
Водятъ шумната борба,
Тамъ, дѣтъ пѣснитѣ надгробни
Искать пълна свобода.

* * *

Дѣто всичко младо, старо,
Тамъ подъ оня небосводъ
Пада става и се бори
И все дири новъ животъ!

Д. Бранъ.

КНИЖНИНА.

Манифестът на Коммунистическата Партия отъ *Карлъ Маркса и Фридриха Енгелса.* Руссе, 1891 г. Ц. 60 ст.

Ако вий, читателю, сте имали щастието или нещастieto да прекарате цѣли седемъ години въ нашитѣ гимназии, ако сте имали честта да бъдете хѣкани и блѣскани за незнаянието на нѣкоя историческа дата, вий знаете какво нѣщо е Всеобща История. Историята, читателю, е Салманасаръ — Сарданапалъ, Клеопатра — Семирамида, Марий — Сулла, Лудовикъ — Карлъ, IX-й — XI-й, Преди Р. Хр. --- Подиръ Р. Хр., Умрѣлъ — Въцарилъ се, Разбилъ ги до кракъ — Избилъ ги до единъ.

Това е история — официалната история.

Ако вий кажете че историята би трѣбвало да бѣде нѣщо по-друго, по-важно отъ „умрѣлъ“ и „въцарилъ се“, ако вий смѣтате че историята на челоуѣчеството трѣбва да ни расправи за радоститѣ и скърбитѣ на това челоуѣчество, за паданieto и ставанieto му въ борбата за по-добъръ, по-честитъ животъ, тогава, читателю, вий ще трѣбва да почукате въ „горня кѣща“, а не въ тѣй парѣченитъ „храмове на науката“. Официалнитѣ истини, читателю, сѣ истини-одноденки: тѣ живѣятъ до тогава, до когато трае интересътъ който ги е породилъ. Проповѣдницитѣ на тѣзи „истини“ сѣ хора „солидни“, почитани отъ всички. . . . интереситѣ на които тѣ закрилятъ. Много години има отъ като умнитѣ хора сѣ ни казали, че истинската, неподкупната наука се намира само въ истинскитѣ и неподкупнитѣ изслѣдователи и че тѣзи изслѣдователи, обикновено, обществото (чети: властующитѣ) ги смѣта за „несолидни“, за „вредни“, „опасни“ членове на обществото, сирѣчь, опасни за властующитѣ. . . .

Защо това е тѣй, читателю, ний не знаемъ или, правичката, знаемъ, но сега не щѣмъ да расправяме, а ще ви препорѣчаме една малка книжка написана почти преди 50 години отъ двамина много „вредни“, много „опасни“ членове на германското общество. Книжката е тази, заглавието на която писахме по-горѣ, а писателитѣ ѝ се смѣтатъ днесъ за основатели на Научния Социализмъ и неотдавна на 1-й Май имената имъ бѣха въстор-

женно произнасяни отъ милиони—милиони работни и интеллигентни хора.

Отъ тая книжка ний се научаваме много повече история отколкото отъ „пространитѣ“ Всеобща история. „Манифестътъ“ е документъ,—повтаря преводача думитѣ на Георги Пеханова, — високата научностъ на който не може да бѣде опровергната абсолютно съ нищо. Той съдържа цѣлия животъ — отъ феодалното царствование до владичеството на буржуазията включително, въ видъ на висока, справедлива и силно-научна критика, която съставлява ключа за обяснението на всѣко общественно явление“.

Манифестътъ се дѣли на нѣколко части. Въ първата се разгледва произхождението и историческата роля на буржуазията, като класъ който е строшилъ старитѣ феодални окови и който е завзелъ днесъ всички важни функции на съвременната държава. Съ необикновена сила и яснотъ е показано какъ подъ натискътъ на новитѣ економически условия сж падали и падатъ, като гнили, всички стари и патриархално-идиллически отношения на хората; какъ капиталистическата форма на производството е разрушила, не само у тѣхъ си, ами и въ чуждитѣ страни, дребното производство, занаятчинтѣ, и дребното землевладѣние — селенитѣ; какъ сжитѣ условия пораждатъ колониалнитѣ политики, отварятъ границитѣ на неразвититѣ културно народи, накарватъ „великитѣ сили“ да облагодѣтествуватъ западнитѣ страни, да „покровителствуватъ“, „помагатъ“, даже и да „освобождаватъ“ нещастнитѣ поробени народи.

Тѣзи нѣколко страници рѣшително дѣйствуватъ като откровение за оня умъ, който тщетно се е мжилъ да си обясни произволнитѣ повидимому лжкатушки на новитѣ общества. Тѣ съставляватъ изходния пунктъ на новото материалистическо обяснение на историята. Въ много жежки въпроси на нашето печално сегашно време разбиранieto на тѣзи страници могло би да внесе масса свѣтлина.

Въ втората частъ се разгледватъ отношенията на пролетариитѣ, ония работни населения които капиталътъ е оставилъ съ голи рацѣ, къмъ учението на социалиститѣ. Въ третата частъ се излагатъ и критикуватъ на кратко разнитѣ социалистически и коммунистически учения. Последнята частъ разгледва отношението на социалиститѣ къмъ различнитѣ опозиционни партии. На края на книгата преводача е турилъ двѣ приложения: едно-

то е извлечение изъ „Гражданската война въ Франция“ въ 1871 г., адресъ на Генералний съвѣтъ на Международното Работническо Дружество, другото приложение е уставътъ на самото дружество.

Ний препоръчваме горѣщо тази книжка на всички ония, които се замислюватъ надъ общественитѣ работи и които дирятъ исходъ на заплетената си мисль.

За политическото възпитание отъ Х. Спенсера.

(Изъ „научни, политически и философски опити“ Преводъ отъ руски. Руссе, 1891 г. Стр. мал. 25. Ц. 10 ст.

Гордата сигурностъ на англичанина, че личността и жилището му сж тъй неприкосновенни, както и ограденото съ щикове жилище на деспота, широката политическа свобода, отъ която той се наслаждава, напълно развитото общественно съзнание, което прави последния стражарь отговоренъ за нарушение на конституцията, макаръ и извършено по заповѣдь на началството му, очевидното влияние което свободно изказаното мнѣние има върху вървежа на общитѣ работи, всичко това е развило у него, у най-последния англичанинъ, стремлението да се искаже по нѣкой подигнатъ въпросъ. Рѣдко гдѣ въ другитѣ страни ще намѣрите вий хора специалисти да се заинтересуватъ и предадатъ тъй всецѣло на въпроси, поставени отъ живота на дневенъ редъ, както въ Англия.

Тукъ вий срѣщате епископъ да пробива новъ пътъ въ философията, да се произнася за дарвинизма или социализма. Политици като Гладстона и Биконсфилда намиратъ и време и желание да се занимаватъ, едина съ изучаваня по Хомера, другия съ писване романи. Зоологътъ Хжксли и физикътъ Тиндалъ отдѣлятъ голѣма частъ отъ скъпото си време за общи философски и културни въпроси. Философътъ Дж. Стюартъ Милль е билъ и сериозенъ психологъ, и съвѣстенъ политико-икономъ, и представител на работниците въ парламента, както и инженера Спенсеръ е спечелилъ днесъ славата на всеобемлющъ философъ и социологъ.

Тѣзи трудове които не съвпадатъ съ специалността имъ и които по разнообразието си не могатъ да съставятъ едно цѣло, английскитѣ учени иматъ обичая да ги издаватъ сбрани на-

едно подъ общото заглавие — Essays — Онити — било научни, философски или политически. Изъ такова едно събрание на разни „Опити“ е извлѣчена и горнята книжчица за политическото въспитание.

Въ дадения случай, обаче, ний нѣмаме работа съ една случайна статийка на знаменития философъ. Спенсеръ често и при разни случаи се е повръщалъ къмъ въпросътъ за необходимостта на политическото въспитание на гражданитѣ предъ видъ на широкото влияние, което послѣднитѣ иматъ върху вървежътъ на държавнитѣ работи. Това негово настояване произлиза отъ дълбокото му разбиране днешнитѣ общественни уредби. Днесъ личната свобода на отдѣлния чловѣкъ е ограничена въ полза на общественитѣ задължения. Интересна на цѣлото общество господствува надъ интереса на отдѣлната личностъ. Съ преминаването на единъ народъ отъ патриархалното животуване къмъ сплетения днесъ общественъ, цивилизованъ животъ, отдѣлнитѣ желания, интереси и блага се замѣтватъ отъ богатата, интереситѣ и желанията на владѣющитѣ, които се казватъ и се смятатъ за представители на общото. Въ тѣзи страни, гдѣто формата на управлението е представителна, гдѣто има народни събрания, окръжни и общински съвѣти, гдѣто, съ една дума, народътъ има самоуправление тамъ се явява и най-голѣма нужда отъ политическо въспитание.

Избранитѣ на народа иматъ напредѣ си твърдѣ голѣма и много тѣжка работа:

Тѣ измислятъ мѣрки както за предпазването гражданитѣ единъ отъ други, осигуряването собствеността имъ така и защитата противъ враговетѣ... Тѣ се заематъ да рѣшаватъ, кои отъ различнитѣ вѣрвания на хората, които се отнасятъ до Божеството, Творението, Бъдѣщето и пр. сѫ истински вѣрвания.... Тѣ се заематъ да отмахватъ злочестинитѣ, които неизбѣжно произлизатъ отъ невнимание, или отъ по-малкото или по-голѣмото умножаване на населението, на което не достигатъ нуждитѣ произведения за живѣние... Знаятъ или не знаятъ какво знание е най-много полезно, тѣ употребяватъ общественитѣ пари за праване на училища и за плата на учители... Тѣ назначаватъ инспектори да надгледватъ, какъ се изпълнява този начинъ на въспитанието. Като играятъ докторска роля, тѣ настояватъ, шото всѣкий да приема тѣхнитѣ цѣлители срѣдства, и, за да се избѣгне опасността отъ различнитѣ заразители болѣсти, тѣ даватъ наставления... Тѣ поправятъ улицитѣ изъ градоветѣ и турятъ водопроводни кюкове; тѣ правятъ канали (гиризи) за стичане нечистотитѣ и изсушаватъ блатата; тѣ основаватъ публични

библиотеки и правятъ публични градини. Не имъ стига това. Тѣ опредѣлятъ, какъ трѣбва да се правятъ къщитѣ и каква направа е най-хубава, най-сгодна за нѣкои нѣща. Тѣ взематъ мѣрки за безопасното пътуване по пътищата. Тѣ опредѣлятъ времето, презъ което трѣбва да бѣдѣтъ отворени общественнитѣ заведения. Тѣ назначаватъ такси за фйтонитѣ, които сноватъ изъ градскитѣ улици и прокарватъ вода за градскитѣ чешми и т. н. т. Съ една дума, тѣ се стремятъ да надгледватъ и да даватъ посока на всичкия народенъ животъ.

Ако труда, който се наематъ да вършатъ, е какъвъ, какви качества, пита Спенсеръ, трѣбва да иматъ народнитѣ избраници, за да могатъ го изпълни? „Какви трѣбва да бѣдѣтъ знанията и способноститѣ на тѣзи, които ще вършатъ това? Гдѣто добръ не се разбира направата на обществото, началата на които то е основано, тамъ винаги ще ставатъ голѣми грѣшки, тамъ непремѣнно ще произлѣзватъ злощастия . . . Ясно е, че преди да може сполучливо да се направи нѣщо, което да тури въ редъ хиляди и хиляди различни измѣнения, които ставатъ въ обществото, трѣбва да може да се разбира това, което прави тѣзи измѣнения, трѣбва да се знае оная заплетена мръжа на явленията — какъ е тя станала такава и отъ какво тя става. Съ една дума, необходимо е да се знае общественната наука — наука, която обхваща въ себѣ си всичкитѣ други; наука която стои най-високо отъ всички други по тънкостьта си и сложностьта си . . .

„Сега, да се попитаме, казва Спенсеръ, до колко нашитѣ представители иматъ това качество? Показватъ ли сж тѣ поне до негдѣ приготвени? Погледнете на пѣстрия имъ списъкъ: търговци, земледѣлци, адвокати, доктори, кметове, изборни чиновници, учители, занаятчии и др. и подиръ това попитайте, какво приготвление имъ е далъ по-първия животъ за сложната работа на законодателството — и вий ще видите изеднжжъ, каква голѣма е несъстоятелностьта имъ. Правението на часовници изисква дълго обучение, но не трѣбва никакво обучение за правението на учрежденията. За да си уредимъ дюгения както трѣбва, трѣбва да се учимъ; а да уредишъ общитѣ или държавнитѣ работи — можешъ и безъ да си приготвенъ . . .

Противъ тази опасность, Спенсеръ намира предпазительно срѣдство въ распространяването на здрави понятия между народа, въ възпитанието на самия народъ. Това което обикновено се учи въ училищата съвсѣмъ не подготвя челоуѣка къмъ правилното употребление на политическата сила. . . Да

пращаме дѣтето да виси върху изучаванieto на различни аритмизиси, евангелчета, приказчици и всѣкакви бабини деветини, това не ще му даде нѣщо полѣзно, което да го направи добъръ гражданинъ. Цѣра на това е въ распространяванieto не на онова машинално, разбъркано и безполезно знание, което се дава днесъ въ нашитѣ училища, а въ даванieto на политическо знание или по-точно, въ знанието на общественната наука.“

Така се произнася единъ отъ най виднитѣ въ днешно време философи за родината си Англия, която ний, затѣвнитѣ въ Истокъ народи, знаеме и почитаме като най-зрѣлата политически страна. Каква трѣбва да бѣде нуждата отъ политическо или общественно-научно въспитание у насъ, българитѣ, може да отговори всѣкий. . . който малко-много се е замислювалъ надъ причинитѣ, по които и народъ и интеллигенция сж потънали у насъ въ пълна апатия.

Н О В И Н И

ИЗЪ ЖИВОТА И ЛИТЕРАТУРАТА.

На 28-ий Априлий, миналаа година, въ 4 ч. подиръ пладнѣ, се помина въ Петербургъ великия изобличителъ на мракобѣсието **Михаилъ Е. Салтиковъ (Щедринъ)**. Ето какъ описва единъ очевидецъ-руссинъ тържественното погребение на великия русски сатирикъ.

„Вѣстѣта за тежката загуба бързо се распространи по градътъ и маси народъ се стичаше на панахида, въ дома гдѣго живѣеше покойникътъ. Цѣлъ интеллигентенъ Петербургъ бързаше да отдаде послѣдния си дългъ на умрѣлия, и скърбѣта на интеллигенцията бѣше велика и искренна. Завѣситѣ на прозорцитѣ бѣха спуснати, стаята украсена съ лаври, и на двѣтѣ противоположни стѣни висяха портретитѣ на Щедрина. Гробътъ съ скъния прахъ стоеше верѣдъ стаята, и той, покойникъ, който толкова е страдалъ душевно за нещастната си родина, който толкова се е мъчилъ физически отъ дълго болѣдувание, лѣжи сега съ удивително спокойно изражение на лицето си. И на всички се струва,

че той не е умрѣлъ, че той е заспалъ и скоро пакъ ще стане, да събужда съ могъщата си рѣчь, заспалата съвѣсть, за да изобличава мръсотиитѣ на съвременния животъ, за да води нещастнитѣ си съотечественници къмъ доброто и правдата. Но той не ще стане повече. Не ще се развесе повече негова печаленъ смѣхъ въ който се чува толкова любовъ къмъ чловѣка, толкова страдание за неговото унижение, за неговото нравствено поробване: Гробътъ е накиченъ съ цвѣта и вѣнци. Преди изнасянието, вѣнци имаше до 150, но помежду тѣхъ особено личеше единъ вѣнецъ — отъ лаври и трѣние съ една само роза и съ надписъ отвѣтрѣ, на черно, кадияно поле: „на русекия гражданинъ“, а на траурнитѣ ленти: „на избличителя на мракобѣсието“ и „на поборника за правдата“. . .

„Не малко насилия и хитрости употреби полицията за да намали численността на погребалната процессия, да я лиши отъ тържественностъ и да ослаби впечатлението, което тя би могла да произведе на участвуващитѣ въ процессията и на стоящата на улицата и гледащата отъ прозорцитѣ публика. Цѣлъ отрядъ горни и долни чинове полицейски и нѣколко конни жандарми бѣха испратени да нарушаватъ тишината и тържественността. Тѣ се мѣяха да отпѣдятъ събраното множество отъ вратитѣ на домътъ, обаче никой не искаше да се махне, макаръ и да валеше дѣждъ. Станаха нѣколко истиквания, но безплодно — множество то негодуваше, мнозина поблѣднѣли, съ прехапани устни едва се сдържеха и мълчаха.

Полицмейстерътъ, като видѣ безплодността на усилията си, пуствна множеството конни жандарми. Стана бъркотия; нѣколцина минаха на отерѣцната страна на улицата, но массата си остана непоколебима, повръща се на мѣстата си и натѣсно се притиска около конетѣ и жандармитѣ. Негодуванието бѣше достигнало до най-висока стѣпенъ, множеството като единъ чловѣкъ съзнаваше всичката мръсотия, всичката възмутителнось на подобно отнасяние съ нея и при това въ такива минути, когато душата бодѣе, когато душата я угнетява тежка загуба. Скърбътъ и негодуванието сплોиха массата, и тя бѣше готова да премине къмъ по-активно съпротивление. Още единъ викъ отстрана на полицията, още една подобна постѣпка, и множеството не би се удържало, — станало би такова нѣщо, косто би накарало да се повика и не една такава тѣлна жандарми . . . Тукъ бѣше събрана интелигенция, която ясно съзнаваше, защо е дошла тукъ, какво е загубила и какво ѝ недостига . . . И полицията разбра най-сетнѣ, какво може да произлѣзе и захвана съ хитрости.

Гробът го изнесоха учащитъ се и поставиха го на катафалка, понеже полицията запрети да се носи на ръцѣ. Процессията тръгна вслѣдствие на тайна заповѣдъ, тъй бърже, по Невския Проспектъ и Николаевската улица, щото трѣбваше почти да се бѣга подиръ за да се достигне. Студентитѣ искаха да устроятъ хоръ, но не можаха. Най-сегнѣ тѣ сполучиха да надпреварятъ катафалка съ гробътъ и, като напиряха назадъ, сирѣха бързото движение на конетѣ. Тогава процессията прие по-строенъ видъ, образуваха се два студенчески хорове, които пѣяха подредъ, презъ цѣлия пътъ до гробищата. Дъждътъ на време бѣше престаналъ. Грамадната процессия широко се распусти на надлъжъ по улицата. Гръмкото пѣние на студенческия хоръ се чуваше издалечъ и по прозорцитѣ се надвѣсваше масса работно, тъмно население, което не разбираше още смисъла на това което ставаше предъ него, но което се чудеше на това грамадно множество което вървеше подиръ гроба.

На Волковитѣ гробища къмъ процессията се присъединиха закъснелитѣ, които бързаха да не пропуснатъ послѣднитѣ минути. И тукъ при прѣсно-ископаниа гробъ, наредъ съ гробоветѣ на Тургенева, Некрасова, Писарева, Добролюбова, Бѣлински, се бѣше събрало такова грамадно множество народъ, толкова интеллигенти, посрѣдъ които липсоваха шити мундири, ордени и ленти, но посрѣдъ които тукъ-тамъ се виждаха забрадени женски глави, сиви солдатски шинели, колкото отдавна не бѣше виждалъ Петербургъ, раскъсанъ и поробенъ отъ полицията и шпионството.

Мѣсто нѣмаше около гробътъ, такова мѣсто, отгдѣто би могло поне нѣщо да се чуе; затова дърветата, покривитѣ и пармакльцитѣ на паметниците, даже прозорцитѣ и издаденинитѣ на църквата,—всичко бѣше попълнено съ народъ, навсѣкадѣ бѣше завзето, и не оставаше ни едно мѣсто, гдѣто можеше чловѣкъ да стѣпи.

Два часа, на дъжда, потънало въ калъ или заловено за мокритѣ клонове, пармакльци и т. н. чакаше множеството да се свърше опѣвяването, за да чуе послѣдната дума, казана, като че отъ името на умирялия, къмъ събрания народъ.

И велика бѣше тая минута! Тя не изгнѣ очакванията, — не, такива минути сѣкъпни за чловѣка и завинаги оставатъ въ паметта, като най-хубавото, най-свѣтлото въспоминание. Словата бѣха дѣйствително хубави: такива слова отдавна не е слушалъ Петербургъ. Най-първо се прочете едно стихотворение, испрате-

но отъ нѣкой селенинъ,—доста хубавичко стихотворение, което изнасяваше дѣятелността на умрѣлия писателъ и значението на станалата загуба, но нищо политическо нѣмаше то въ себе си. По-натагъкъ слѣдваха нѣколко хубави слова и стихотворения, но тѣ не произведоха силно впечатление на слушателитѣ, отчасти по причина на съдържанието си, отчасти по причина на лошата дикция на ораторитѣ.

Но ето на покривтъ на единъ отъ близкитѣ до гробтъ паметници се подига фигурата на единъ студентъ отъ университета; студентътъ се исправя на цѣль рѣстъ, съблича си шинелата и захваща да чете стихотворение отъ страна на другаритѣ си—студентитѣ на университета. Студентътъ говори тъй грѣмко-високо, щото гласътъ му се чува отъ всички, даже и отъ най-отдалеченитѣ слушатели.

Силно и прочувствено говори той: то не бѣха думи, редове, сълзи; то бѣха вопли на измѣчена душа, то бѣха задушениѣ проклятия на оскърбения и оскърбявания чловѣкъ! Той говореше за тия ужаси, които преживѣваме ний въ сегашно врѣме, той говореше за тиранията, която всичко угнетява, всичко задушава, той говори и за това че ний двадесетъ години сме работили, работили енергично и съ постоянство, а сега забѣлѣзваме уморяване, желание да заспимъ. „Ехъ, да заспимъ, да се успокоимъ отъ трудоветѣ си!“ довърши той съ щедриновска прония...

Трудно е да се искажатъ ония чувства, които испытваше въ това време всѣки единъ отъ слушавшитѣ; неистѣрпимо страдание, мъчителна тѣга стискаха наболѣлото сърдце, спазма задушаваше гърлото, у мнозина треперяха мускулитѣ на лицето, и нервно трептахъ устнитѣ, мнозина плачяха, — плачяха и старци и млади, и солдати и студенти, и курсистки и майки-домакинки, и всички плачяха за едно и сѣщо, плачяха за своето унижение, за потѣпкванието на своето чловѣческо достоинство. . . Велика и знаменателна бѣше тая минута! Никой отъ останалитѣ живи не ще я забрави до самата си смъртъ! Едвамъ бѣха млѣкнали послѣднитѣ звукове на стихотворението, когато отъ срѣдата на безмѣлвно стоящото множество се раздаде могѣщъ откликъ на възванието на студента: „Да воскреснетъ Богъ правди и свѣта! И да расточатся враги Его! . . . — говореше единъ старецъ, съвсѣмъ бѣлобродъ, но съ смѣль и огненъ погледъ — И да бѣгутъ отъ лица Его ненавидящѣ Его!“ Като че електрическа искра пре-

мина презъ множеството: яви се нѣкакво си радостно чувство, мръдна се надѣжда за близкото въскресение на тая правда и свѣтлина, яви се надѣжда за близко освобождение. . .

Казаха се още нѣколко слова, едно отъ бившата редакция на „Отечественни Записки“, друго отъ извѣстния поетъ Фругъ, който, макаръ и непригответъ, говори прекрасно. Свършиха се словата, но множеството бавно се разотиваше; никой не искаше да си отива,—жално бѣше да се остави това мѣсто. Събираха се на купчинки, предаваха си мислитѣ. . .

Най-позлѣдни останаха студентитѣ. Петербургското студентство заедно съ депутациитѣ отъ студентитѣ на Московския и други университети посѣтиха гробоветѣ на Бѣлински, Добролюбова, Писарева, Рѣшетникова, Костомарова, положили вѣнци и пропѣха вѣчна память.

НОВИ КНИГИ.

получиха се въ редакцията:

Нова Гусла. Стихотворения отъ *Мирча* (1885—1890 г.) Пловдивъ-София, 1890 г. Ц. 1 левъ.

Нѣколко мисли за народния учителъ като учителъ и на обществото, отъ *Т. Г. Влайковъ.* Пирдопъ, 1891 г. Ц. 50 ст.

Българскиятъ периодически печатъ отъ възражданieto му до днесъ). Книга II. Отъ *Ю. Ивановъ.* София-Пловдивъ, 1891 г. Ц. 1 левъ.

Грамматически упражнения. Курсъ за III и IV учебна година. Приложение на книгата „Бащ. Езикъ“. Написа *Д. В. Манчевъ.* Пловдивъ, 1891 г. Ц. 60 ст.

Три статийки (за труда, раскоша и жената) отъ *Л. Толстой.* Прев. отъ русеки. Руссе, 1891 г. Ц. 20 ст. —

II, III, IV, V и VI, кн. отъ *Критика,* мѣсечно списание. Подъ редакцията на *Д-ръ К. Кръстевъ.* София 1891 г.

IV, V и VI кн. отъ *Искра,* иллюстрирано, научно-литературно списание. Редакторъ *В. Юрдановъ* Шуменъ 1891 г.

Редакторъ Янко Сакъзовъ.

ДЕНЬ

ОБЩЕСТВЕННАТА ЗАДАЧА *).

(Преводъ отъ Английски).

Сегашния вѣкъ е отбѣлѣзанъ съ грамадното нараствание на производителнитѣ сили. Употрѣбението на парата и електричеството, въвежданieto на усъвършенствуванни машини и побързи способности на производството, голѣмото подраздѣление и увеличеното произвеждане както и удивителната леснотия въ размѣняването, сж помогнали за грамадното увеличение производителността на трудътъ.

Въ началото на тази чудесна епоха естествено е било да се очаква, и се е очаквало, че изнамѣрванията, които спестиха толкова трудъ, ще облекчатъ мжката и ще подобрятъ положението на работния челоуѣкъ, че огромното увеличавание на производителнитѣ сили ще направи сиромашията нѣщо невъзможно. Ако нѣкой отъ миналото столѣтие — единъ Франклинъ или Пристли — можеше да види, въ едно бждще видѣние, параходътъ да завзема мѣстото на гимията, желѣзницата — мѣстото на колата, машината за косение — мѣстото на косата, гумно-битната машина — мѣстото на диканята; ако можеше той да чуе глъча и бухтението на машинитѣ, които покорни на челоуѣческата воля, и за задоволявание на челоуѣческитѣ желанія, развиватъ сила но-голѣма отъ всичкитѣ челоуѣци и всичкитѣ животни съединени наедно; ако можеше той да види горското дърво обърнато на дъски — въ врати, рашетки, сандѣци или малки качки, безъ похващанието

*) Изъ *Progress and Poverty* отъ Henry George.